

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ
ΑΓΑΘΩΝ

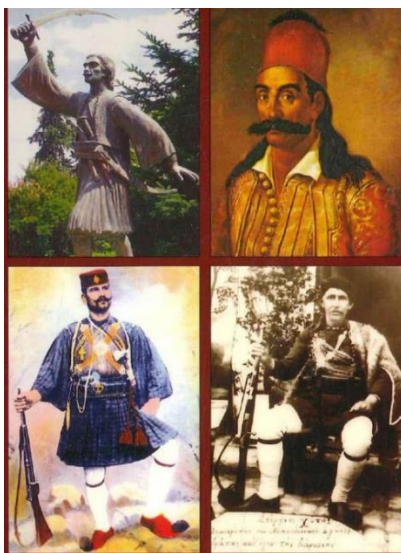
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

ΤΗΣ Κατσαρελά Αικατερίνης

(Α.Μ.: 1012202103014)

Θέμα: «Οι Σαρακατσάνοι και η συμμετοχή τους στους αγώνες του Ελληνισμού
(19ος και 20ός αιώνας)»

Επιβλέπων καθηγήτρια: Πέρρα Φωτεινή
Συνεπιβλέπων καθηγητής: Μιχαηλίδης Ιάκωβος
Συνεπιβλέπων καθηγητής: Χρήστου Θανάσης
Καλαμάτα 2023

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	2
Εισαγωγή.....	3

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η συμμετοχή των Σαρακατσάνων στην επανάσταση του 1821.....	10
1.1 Η συμβολή των Σαρακατσάνων στους αγώνες του Ελληνισμού	10
1.1.1. Προ Επαναστάσεως Εποχή.....	10
1.1.2. Η περίοδος της Επανάστασης του 1821.....	12
1.2. Σπουδαίοι Σαρακατσάνοι πολεμιστές του 1821	18
1.2.1. Αντώνης Κατσαντώνης.....	20
1.2.2. Γεώργιος Καραϊσκάκης – Ο αρχιστράτηγος της Ρούμελης	27

Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οι Σαρακατσάνοι εν μέσω του Μακεδονικού αγώνα (1904-1908).....	31
2.1. Ο τρόπος δράσης των Σαρακατσάνων στον αγώνα.....	34
2.1.1. Περίοδος 1904-1908	35
2.2. Σαρακατσάνοι πολεμιστές που βοήθησαν τους Έλληνες	46
2.2.1 Κώστας Γαρέφης.....	47
2.2.2. Καπετάν Βαγγέλης Βλάχος «Καπετάν Βαγγέλης»	48

Γ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η πορεία των Σαρακατσάνων μετά τους Πολέμους.....	51
3.1. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι και οι συνέπειες για τους Σαρακατσάνους	51
3.1.1. Α' Βαλκανικός Πόλεμος	51
3.1.2. Β' Βαλκανικός Πόλεμος.....	52
3.2. Η αστικοποίησή τους μετά τους πολέμους.....	53
3.2.1. Μόνιμες εγκαταστάσεις.....	59
3.2.2. Το τέλος της νομαδικής κοινωνίας.....	59
Επίλογος.....	68
Πηγές και Βιβλιογραφία	69
Παράρτημα.....	74
Περίληψη	77

Πρόλογος

Η αναδρομή στο παρελθόν με σκοπό την αποκάλυψη της ζωής, των πράξεων, ιδεών, στόχων και γενικότερα του πολιτισμού των προγόνων και τη μελέτη τους, υπήρξε πάντα μια προσπάθεια όλων των λαών, ανεξαρτήτως επιπέδου μόρφωσης. Η περιέργεια για την αναζήτηση της ρίζας τους κέντριζε το ενδιαφέρον τους για την εύρεση της καταγωγής και τον προσδιορισμό της ταυτότητάς τους.

Δυστυχώς η αναφορά στους Σαρακατσαναίους στη συμβολή τους τόσο στη γενικότερη πολιτιστική κληρονομιά της Ελλάδας όσο και στους αγώνες του έθνους είναι ελάχιστη έως μηδαμινή. Το ελληνικό κράτος δεν αφιέρωσε -ούτε τώρα ασχολείται- ούτε μια σελίδα της Ιστορίας των σχολικών εκδόσεων για μια απλή ενημέρωση του Έλληνα μαθητή για την προσφορά τους στο ελληνικό έθνος.

Ευτυχώς το Μουσείο του Μακεδονικού Αγώνα αναγνωρίζοντας την προσφορά των Σαρακατσαναίων έχει στην είσοδό του την επιγραφή. «Οι ορεσίβιοι νομάδες της Μακεδονικής υπαίθρου Βλάχοι και Σαρακατσάνοι, με τη μακρά παράδοση στη χρήση όπλων, υπήρξαν το πρώτο εντόπιο ετοιμοπόλεμο στοιχείο που πλαισίωσε τα ένοπλα αντάρτικα σώματα. Σ' αυτούς βασίστηκε το δίκτυο αγγελιοφόρων, πληροφοριοδοτών και οδηγών που απλώθηκε σε 'όλη την έκταση της Μακεδονίας»¹

Λαός ελληνικός από αρχαιότατων χρόνων οι Σαρακατσαναίοι είναι αυτοί που κράτησαν και διέσωσαν τη γλώσσα, την χριστιανικό ορθόδοξη πίστη, τα ήθη, τα έθιμα που τώρα τα μελετούμε και κάνουμε τις αναγωγές σε πάρα πολύ μακρινούς χρόνους. Στην εργασία αυτή θα γίνει αναφορά στη ανυπέβλητη συμβολή τους στους αγώνες του ελληνικού έθνους.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την καθηγήτριά μου, κ. Πέρρα Φωτεινή που με βοήθησε να ολοκληρώσω επιτυχώς τη διπλωματική μου εργασία. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω όλους τους διδάσκοντες με τους οποίους συνεργάστηκα στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών μου του Πανεπιστημίου Καλαμάτας, τους φίλους και συμφοιτητές μου για τις γνώσεις και τις εμπειρίες που μου χάρισαν καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου. Πάνω απ' όλα, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου που με ενθάρρυνε και υποστήριξε συναισθηματικά σε όλα τα φοιτητικά μου χρόνια.

¹ Β. Τσουδερού, «Σαρακατσαναίοι. Η προσφορά τους στη συνέχεια του Ελληνισμού» στα *Πρακτικά του 1ου Συνεδρίου Σαρακατσαναίων Ελλάδος και Διασποράς*, Αθήνα 9 και 10 Μαρτίου 1996, σ. 114

Εισαγωγή

Το ιστορικό παρελθόν των Ελλήνων έχει βάθος, τεσσάρων χιλιάδων χρόνων, αν αναλογιστούμε ότι τα πρώτα ελληνικά φύλα ήρθαν και εγκαταστάθηκαν σ' αυτό το χώρο που κατοικούμε εμείς σήμερα από το 2000 π.χ. Ίωνες, Αρχαίοι και τελευταίοι τον 11 π.χ. αιώνα οι Δωριείς. Μέσα σ' αυτό το χρονικό διάστημα έγιναν πολλές ανακατατάξεις στο πληθυσμιακό δυναμικό της χώρας, πολλές φυλές ήρθαν, έμειναν για λίγο και έφυγαν ή αφομοιώθηκαν με το υπόλοιπο ελληνικό στοιχείο ².

Ανέγγιχτοι παρέμειναν μόνοι όσοι ζούσαν απομακρυσμένοι σε απρόσιτες, άγονες περιοχές κατά το πλείστον, σε εκείνες που μόνον οι σκληρά δοκιμασμένοι κάτοικοι θα μπορούσαν ν' αντέξουν και να επιβιώσουν.

Μέσα σ' αυτούς που άντεξαν και έμειναν ανέγγιχτοι από επιμιξίες και άλλες πολιτισμικές και γλωσσικές επιρροές είναι οι Σαρακατσαναίοι. Η δωρική τους καταγωγή, συνηθισμένη στη σκληρή ζωή, τους κράτησε μακριά από το μεγάλο «σώμα» του Ελληνισμού και γι' αυτό δεν τους μετάλλαξε με αποτέλεσμα να διατηρήσουν για πολλούς αιώνες τον γνήσιο ελληνικό τρόπο ποιμενικής ζωής ανόθευτο από ξένες επιρροές.

«Τα χαρακτηριστικά της νομαδικής ζωής και ειδικά η δυναμική, η ποικιλία και η πολυπλοκότητά της, είναι ίσως η βασική πηγή της ιστορικής αντοχής, σκληραγώγησης, ζωτικότητας και επιμονής των Σαρακατσάνων που τους επέτρεψαντο ξεπέραςμα των πολύπλοκων δυσμενών συνθηκών, φυσικών, οικονομικών και πολιτικών, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα»³.

Η Αγγελική Χατζημιχάλη, λαογράφος- συγγραφέας που μελέτησε τη ζωή των Σαρακατσαναίων, μέσα σε λίγες γραμμές συνοψίζει όλη τη ζωή τους, την καταγωγή τους, τις ασχολίες, τους τόπους διαβίωσής τους, τις αλλαγές του φυσικού περιβάλλοντος που προκαλούν τον νομαδισμό, την έλλειψη δικής τους γης, τα κοπάδια τους που είναι και η μοναδική τους περιουσία, την τροφή τους που είναι αποκλειστικά τα προϊόντα των παιδιών τους. Γράφει: «Νομάδες από πανάρχαια τον μήτρα κτηνοτρόφων, τσελιγκάδες, τσοπάνοι, προβαταραίοι, χωρίς δική τους γη και μόνιμη κατοικία, περπατάρηδες και κόσμος από λόγγα, αυτοί είναι οι Σαρακατσάνοι. Υποταγμένοι από το επάγγελμα τους στο κλίμα, στη φύση και τις αντιθέσεις της

² Ο. Κουρέλης, *Σαρακατσαναίοι οι Φερέοικοι Έλληνες*, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 27

³ Β. Αναστασόφ, «Οι Σαρακατσάνοι της Βουλγαρίας» στα *Πρακτικά του Ιου Συνεδρίου Σαρακατσαναίων Ελλάδος και Διασποράς*, Αθήνα 9 και 10 Μαρτίου 1996, σ. 116.

προκαλούν τον νομαδισμό, ζούνε στους κάμπους τον χειμώνα και ανεβαίνουν στα βουνά το καλοκαίρι. Κάνουν πάντα την ίδια ζωή χάρις στα κοπάδια τους, τη μοναδική τους περιούσια. Σ' αυτά χρωστάνε την ύπαρξη τους κι αποζούν αποκλειστικά από τα προϊόντα των κοπαδιών τους»⁴.

Ζώντας η ίδια επί σειρά ετών κοντά στα καλύβια, τις στάνες και τα κονάκια των Σαρακατσαναίων, τους γνώρισε καλύτερα από κάθε άλλον επισκέπτη ερευνητή, που μαζί με το άλλο μεγάλο εραστή της ζωής και ιστορίας, τον Δανό γλωσσολόγο Carsten Hoeg, μας άφησαν κληρονομία ανεκτίμητη τα πολυσέλιδα ογκώδη βιβλία τους, που μας μιλούν για τη ζωή του μοναδικού αυτού ποιμενικού νομαδικού ελληνικού λαού με τις ιδιαιτερότητες του. Γιατί, η μερίδα αυτή του ελληνικού λαού αποτελεί ένα ξεχωριστό κομμάτι της ελληνικής φυλής εξαιτίας του ιδιαίτερου τρόπου με τον οποίο ζει, απόμακρος, ανεξάρτητος, μοναχικός, αγράμματος και ξεχασμένος από την ιστορία ⁵.

Αυτός είναι ο απλοϊκός λαός των Σαρακατσαναίων ο αγωνιστής της ζωής, ο υπέρμαχος της ελευθερίας και ανεξαρτησίας, ο συγκάτοικος με την άγρια φύση και τα ζώα της ορεινής πανίδας, που χαιρόταν το αγέρωχο πέταγμα του αετού και ζήλευε την ελευθερία του. Γι' αυτό και τη διεκδικούσε.⁶

Το όνομα «ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΟΙ» ή «ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΟΙ», απ' όσα είναι μέχρι τώρα γνωστά, φαίνεται ότι απαντάται το πρώτον σε γραπτό κείμενο του έτους 1847. Υποστηρίζεται ότι είναι γραμμένο και σε γραπτό κείμενο του έτους 1838, πλην όμως δεν έχει παρουσιασθεί αυτό το κείμενο. Οι Σαρακατσιάνοι της Πελοποννήσου οι οποίοι πρέπει να μετοίκησαν στην Πελοπόννησο στις αρχές του 18^{ου} αιώνα και στα χρόνια της Επανάστασης δεν αποκαλούνται Σαρακατσιάνοι αλλά Ρουμελιώτες ή Μωραΐτες ή σκηνίτες κτηνοτρόφοι. Φαίνεται ότι η εγκατάστασή τους στην Πελοπόννησο έγινε σε χρόνους που δεν ήταν ακόμη ευρύτατα γνωστό το όνομα Σαρακατσανοί δηλαδή προ των μέσων του 19ου αιώνα. Έχουν όμως οι περισσότεροι τα ίδια επώνυμα με τους Σαρακατσαναίους της Ηπειρωτικής Ελλάδας, τα ίδια ήθη και έθιμα και ήταν κι εκείνοι κτηνοτρόφοι ⁷.

Οι ιστορικοί συγγραφείς των χρόνων της Επανάστασης του 1821 δεν τους αποκαλούν Σαρακατσανούς, αλλά «σκηνίτες» ή «νομάδες σκηνίτες» ή

⁴ Α. Χατζημιχάλη, *Σαρακατσανοί*, Αθήνα 2007, τομ. Α', σ. 25

⁵ Ο. Κουρέλης, *ό. π.*, σ. 30

⁶ Ο. Κουρέλης, *ό. π.*, σ. 389

⁷ Ν. Κατσαρός, *Τα σαρακατσιάνικα τσελιγκάτα του Βερμίου και η ζωή στις στάνες τους*, Αθήνα 2009, σ. 37

«βλαχοποιμένες». Ο γλωσσοπλάστης Κασομούλης, που είναι ο δημιουργός του ονόματος «βλαχοποιμένες», στο οποίο περιλαμβάνει όλους τους ορεσίβιους κτηνοτρόφους, που κατά την Άννα την Κομνηνή από το 1100 μ.Χ. λέγονταν «βλάχοι», και ήταν όσοι ακολουθούσαν τον «νομάδα βίον», αναγκάζεται να διακρίνει τους «βλαχοποιμένες» σε «χωρικούς», σε «Αρβανιτόβλαχους» και σε «Γραικόβλαχους» και αναφέρει ότι οι Γραικόβλαχοι ήταν φερέοικοι, πάροικοι, μη αυτόχθονες σκηνίτες και ότι σ' αυτούς ανήκουν οι Συκάδες, ο Κατσαντώνης, ο Τσόγκας, ο Δίπλας και άλλοι που ως γνωστόν ήταν όλοι Σαρακατσαναίοι. Οι ορεσίβιοι κτηνοτρόφοι, νομάδες και ημινομάδες, ευρύτητα ήταν γνωστοί ως «βλάχοι». Και οι ίδιοι οι Σαρακατσάνοι αποδέχονταν αυτό το όνομα υπό την κοινωνική του και την επαγγελματική του έννοια, δηλαδή ως ορεσίβιοι κτηνοτρόφοι σκηνίτες, ενώ απέκρουαν κάθε ταύτιση ή ομοιότητά τους με τους βλαχόφωνους ημινομάδες Αρβαντόβλαχους ή τους Κουτσόβλαχους της Δυτικής Μακεδονίας, της Ηπείρου και της Θεσσαλίας. Τους βλαχόφωνους κτηνοτρόφους τους αποκαλούσαν οι Σαρακατσάνοι «μισόγλωσσους», διότι στην ομιλία τους χρησιμοποιούσαν μισές ελληνικές λέξεις και μισές του λατινόφωνου ιδιώματός τους ⁸.

Ακριβώς αυτή η έλλειψη ξεχωριστού ονόματος των Σαρακατσιάνων προ της Επανάστασης του 1821 δημιουργεί ένα «κενό» με την έννοια ότι δεν αναφέρονται με το όνομά τους, στη συμμετοχή τους στους αγώνες και στις περιπέτειες του Έθνους προ του 1821. Και όχι μόνον αυτό αλλά και ένα ευρύτερο κενό ως προς την παρουσία τους στον ελλαδικό χώρο αλλά και στα εδάφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το κενό αυτό επιτείνει ακόμη περισσότερο το κοινό όνομα «βλάχος» για όλους τους ποιμενικούς ορεσίβιους νομαδικούς πληθυσμούς σ' όλη την έκταση της Βυζαντινής και μετέπειτα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Δεν είναι διακριτό σε κάποιο γεγονός, που εμπλέκονται «βλάχοι», αν αυτοί οι «βλάχοι» ήταν Σαρακατσιάνοι ή Αρβαντόβλαχοι ή βλαχόφωνοι.

Είμαστε αναγκασμένοι γι' αυτό έμμεσα, από άλλα διακριτικά γνωρίσματα και διαφορές κατά τον τρόπο ζωής και συμπεριφοράς των Σαρακατσιάνων από τους μη Σαρακατσιάνους «Βλάχους», να βγάλουμε τα συμπεράσματα ως προς το ποιοι είναι βλάχοι Σαρακατσιάνοι και ποιοι είναι βλαχόφωνοι βλάχοι. Ορισμένοι συγγραφείς γι' αυτή τη διάκριση για μεν τους βλάχους Σαρακατσιάνους χρησιμοποιούν το μικρό β, ενώ για τους βλαχόφωνους - Βλάχους το κεφαλαίο Β. Πιο κάτω παρουσιάζονται τα

⁸ Ν. Κατσαρός, *Τα σαρακατσιάνικα τσελιγκάτα του Βερμίου και η ζωή στις στάνες τους*, σ. 38

βασικά γνωρίσματα των Σαρακατσάνων που τους κάνουν να διαφέρουν από τους βλαχόφωνους Έλληνες⁹:

1. Ένα από τα γνωρίσματα αυτά, ίσως και το βασικότερο, είναι η χρησιμοποιούμενη αποκλειστικά ελληνική γλώσσα από τους Σαρακατσάνους. Οι Σαρακατσιάνοι μιλούν μόνον την ελληνική με τη διατήρηση και πολλών λέξεων και φράσεων ατόφιων όπως αναφέρονται στα συγγράμματα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Οι βλαχόφωνοι βλάχοι μιλούν το γνωστό λατινογενές ιδίωμα, στις ελληνικές όμως λέξεις που στην πλειοψηφία χρησιμοποιούν περιέχοντας και πολλές με αρχαιοελληνικές ρίζες. Γραπτά μνημεία δεν υπάρχουν. Οι Σαρακατσαναίοι δεν έγραψαν οι ίδιοι για να μας αφήσουν την ταυτότητα τους. Και οι βλαχόφωνοι Έλληνες και αυτοί δεν είχαν γραπτή γλώσσα. Στα ελληνικά έγραψαν. Όπου σώζονται προφορικές ομιλίες τους μπορεί να εξαχθεί κάποιο συμπέρασμα. Αλλά τέτοια κείμενα είναι ελάχιστα.
2. Ένα άλλο γνώρισμα είναι ότι οι Σαρακατσιάνοι είναι αποκλειστικά ανέστιοι και απόλιδες κτηνοτρόφοι νομάδες, συνεχώς μετακινούμενοι, χωρίς δικό τους χωριό Χειμώνα, Καλοκαίρι. Ενώ οι βλαχόφωνοι είναι ημινομάδες. Έχουν δικό τους χωριό το καλοκαίρι κατά κανόνα και ίσως και στο χειμαδιό. Εδώ δημιουργείται ένα μικρής έκτασης πρόβλημα με τους Αρβαντόβλαχους μερικοί από τους οποίους είναι και αυτοί μόνο νομάδες. Η γλώσσα όμως και αυτών και τα ήθη και τα έθιμα τους διαφοροποιούν καθαρά από τους Σαρακατσαναίους.
3. Οι Σαρακατσιάνοι είναι αποκλειστικά αιγοπροβατοτρόφοι, ενώ οι βλαχόφωνοι ασκούσαν και άλλα επαγγέλματα.
4. Οι Σαρακατσιάνοι έστηναν τις στάνες τους έξω από τα χωριά και σε «απόσταση ασφαλείας» απ' αυτά, κατά κανόνα μέσα στο λιβάδι που έβοσκαν τα πρόβατα και τα γίδια τους.
5. Οι χωρικοί, ντόπιοι και βλαχόφωνοι, τους θεωρούσαν ξένους. οι επαφές τους ήταν μόνο οι απόλυτα αναγκαίες.
6. Στους Σαρακατσαναίους ήταν κανόνας απαράβατος η ενδογαμία. Δεν έδιναν κόρες σε χωρικούς ή βλαχόφωνους. Ούτε έπαιρναν νύφες στα παιδιά τους απ' αυτούς.
7. Τα ήθη και έθιμα των Σαρακατσιάνων έχουν ουσιώδες διαφορές από εκείνα των βλαχόφωνων Ελλήνων. Και όποια από αυτά έχουν κάποιες ομοιότητες ή είναι

⁹ Ν. Κατσαρός, *Τα σαρακατσιάνικα τσελιγκάτα του Βερμίου και η ζωή στις στάνες τους*, σ. 38-39

ελληνικά ήθη και έθιμα, που απαντώνται σ' όλους τους Έλληνες ή οι ομοιότητες τους έχουν την επίδραση των κοινών χαρακτηριστικών της ζωής των ορεσίβιων Ελλήνων.

8. Άλλα διακριτικά γνωρίσματα είναι η υφαντική τέχνη, η ενδυμασία γυναικεία και ανδρική, τα μοιρολόγια και τα τραγούδια τους και ως προς το περιεχόμενο και ως προς το ρυθμό τους, οι χοροί τους, τα επώνυμα και η ομοιότητα τους σ' όλη την Ελλάδα και πολλά άλλα.

Όλα αυτά τα διακριτικά γνωρίσματα, σε συνδυασμό με όσα διέδωσε η παράδοση, που φθάνει μέχρι τις μέρες μας και στην οποία μένουν πιστοί και αμετακίνητοι οι Σαρακατσαναίοι μας οδηγούν σε ασφαλή συμπεράσματα ότι ήταν Σαρακατσαναίοι, οι πρωταγωνιστές ή οι συμμετοχοί σε ορισμένα ιστορικά γεγονότα προ και κατά την Επανάσταση του 1821 και στους μετέπειτα Εθνικούς αγώνες για την ολοκλήρωση της πατρίδας μας, που αναφέρονται ως βλάχοι ή βλαχόπουλα.

Σε μερικά μάλιστα δημοτικά τραγούδια διευκρινίζεται σε ποιους βλάχους αναφέρονται με τη φράση «τους βλάχους τι τους κάνετε τους Σαρακατσαναίους»¹⁰. Δεν λένε «τους βλάχους τι τους κάνετε και τους Σαρακατσάνους», αλλά την προηγούμενη φράση εξειδικεύοντας τι εννοούν και σε ποιους ορεσίβιους νομάδες σκηνίτες (βλάχους) αναφέρονται.

Η προσφορά των Σαρακατσαναίων στους αγώνες του έθνους είναι ομολογημένη από πολλούς συγγραφείς. Η προσφορά τους αυτή αποδίδεται και στον πολεμικό τους χαρακτήρα και στη συνειδητή συμμετοχή σε μια προσπάθεια ολόκληρου του έθνους ν' απαλλαγεί από την κάθε είδους καταπίεση. Η ελληνική τους καταγωγή και η ελληνική τους συνείδηση ήταν αυτή που τους έκανε να δέχονται στα κονάκια τους τούς κλεφταρματολούς για τροφοδοσία, για στέγη, για περίθαλψη και για συμμετοχή των ίδιων Σαρακατσαναίων στα σώματα των Κλεφταρματολών.

Στα ιστορικά κείμενα των προ της Επανάστασεως του 1821 χρόνων αλλά και σε κείνα του πρώτου ήμισυ του 19ου αιώνα τα μέλη των Σαρακατσιάνικων τσελιγκάτων δεν αναφέρονται με το «παρατσούκλι» Σαρακατσιάνοι, που τους «κόλλησε» ο κατακτητής¹¹. Γι' αυτό και δημιουργείται κάποια σύγχυση ως προς την προσφορά τους στην απελευθέρωση του Γένους.

¹⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=7sblkBio6es>

¹¹ Ν. Κατσαρός, «Οι αρχαιολογικές ρίζες του σαρακατσιάνικου λόγου», στο Έκφραση, τχ. 8 (1996), σ. 80-83

Η προσφορά των Σαρακατσαναίων στους αγώνες της πατρίδας μας δεν περιορίζεται μόνο στην προεπαναστατική και επαναστατική εποχή του '21 με τη συμμετοχή τους στο κλεφταρματολίκι και τη συνεργασία με τις υπόλοιπες ένοπλες δυνάμεις, αλλά η προσφορά τους παρατείνεται και στους Μακεδονικούς Αγώνες, τότε που τα γειτονικά βαλκανικά κράτη διεκδικούσαν κυριαρχικά δικαιώματα στα μακεδονικά εδάφη.

Ο καθηγητής του Παν/μίου Θεσ/νίκης Βασίλης Γούναρης στο Πρώτο Συνέδριο Σαρακατσαναίων Ελλάδας και Διασποράς που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα στις 9 και 10 Μαρτίου 1996, μιλώντας με θέμα «Οι Σαρακατσαναίοι στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα»¹² προβάλλει την ενεργό και πολύτιμη συμμετοχή τους στο αγώνα. Γιατί πράγματι, οι Σαρακατσαναίοι συμμετείχαν είτε ως πολεμιστές - είναι γνωστή η πείρα τους στο χειρισμό των όπλων - είτε ως τροφοδότες των αγωνιστών σε κρέατα και γαλακτοκομικά προϊόντα.

Όσοι γνώρισαν τους Σαρακατσαναίους στον αγώνα αυτό, δεν παραλείπουν να τονίσουν τον πατριωτισμό τους και να τους αποκαλούν «πατριώτες ως το κόκαλο»¹³, «ακραιφνείς Έλληνες»¹⁴, ή «καθαρόαιμους»¹⁵.

Παραπέμπει, επίσης, και καταθέτει ο καθηγητής Β. Γούναρης τη γνώμη που σχημάτισαν και το ενδιαφέρον που έδειξαν μακεδονομάχοι οπλαρχηγοί για τους Σαρακατσαναίους, ο Κ. Μαζαράκης - Αινιάν π.χ. τους θεωρεί κατηγορία νομάδων αντίστοιχη των βλάχων, ότι όλα τα τσελιγκάτα της Βαλκανικής συνδέονται με επιγαμίες, οι παραδόσεις και τα τραγούδια τους ήταν ελληνικά, οι φυσιογνωμίες τους ωραίες, οι άσπρες φουστανέλες τους εντυπωσιακές. Και δίνει και άλλους χαρακτηρισμούς ο Κ. Μαζαράκης για τους Σαρακατσαναίους ότι ήταν ευφυέστατοι,

¹² Β. Γούναρης, «Οι Σαρακατσαναίοι στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα», στα *Πρακτικά του 1^{ου} Συνεδρίου «Σαρακατσαναίοι. Η προσφορά τους στη συνέχεια του Ελληνισμού»*, Αθήνα 9 και 10 Μαρτίου 1996, σ.158-163

¹³ Ν. Κατσαρός, «Σαρακατσαναίοι και μακεδονικός αγώνας (1903-1908)», στην ιστοσελίδα: *eleftheria*, 23.1.2019, διαθέσιμο στο: <https://www.eleftheria.gr/m/%CE%B1%CF%80%CF%8C%CF%88%CE%B5%CE%B9%CF%82/item/221015.html>, ημερομηνία προσπέλασης 10.7.2023

¹⁴ Α. Κουβά-Λέφα, «Αφιέρωμα στη ζωή των Σαρακατσανίων», στην ιστοσελίδα: *Ηχώ των Σαρακατσαναίων*, 11.9.2015, διαθέσιμο στο: <https://www.hxwsarakatsanwn.gr/component/k2/item/385-kouva-lefa>, ημερομηνία προσπέλασης 10.7.2023

¹⁵ Ε. Μακρής, «Γεωγραφική εξάπλωση των Σαρακατσαναίων. Οι Σαρακατσαναίοι της Βουλγαρίας», στην ιστοσελίδα *Karakatsanioi*, 8.10.2004, διαθέσιμο στο: <http://karakatsani.eu/article.php?article=03112012194959&db=istoria&pa=1&paMenu=1>, ημερομηνία προσπέλασης 11.7.2023

είρωνες, πιστοί και ειλικρινείς, ευκίνητοι και γενναίοι, εμπνέουν εμπιστοσύνη και ότι πάντοτε είχαν μαζί τους ένα δάσκαλο Ελληνικών¹⁶.

Σκοπός λοιπόν της παρούσας εργασίας είναι να αναδειχθεί ο σπουδαίος ρόλος των Σαρακατσαναίων στους αγώνες του Έθνους μας προκειμένου να αναγνωριστεί η αδιάλειπτη συμβολή τους στον ελληνισμό. Απώτερος στόχος της έρευνας είναι να γίνει σαφές ότι οι «σκηνίτες» Σαρακατσαναίοι δεν έλειψαν από κανένα αγώνα της ελληνικής φυλής στη νεότερη ιστορία. Από την ηρωική Κλεφτουριά, την Εθνική Παλιγγενεσία του 1821, τα μετεπαναστατικά κινήματα του 1854 και του 1878, στους Βαλκανικούς Αγώνες 1912-1913, στη Μικρασιατική Εκστρατεία, το ηρωικό έπος 1940-1941 και την Εθνική Αντίσταση 1941-1944. Μέσα από την εργασία στόχος είναι να γίνει συνειδητή η πολύτιμη προσφορά των Σαρακατσαναίων στους αγώνες του Έθνους και να αποδοθεί φόρος τιμής προς όλους αυτούς.

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται εκτενής αναφορά σε μαρτυρίες και καταγραφές που πιστοποιούν και επαληθεύουν τη συμμετοχή και τη γενικότερη συμβολή των Σαρακατσάνων στην επανάσταση του 1821. Επίσης παρουσιάζονται οι σπουδαιότεροι Σαρακατσαναίοι πολεμιστές του 1821 με ιδιαίτερη μνεία στον Αντώνη Κατσαντώνη και Γεώργιο Καραϊσκάκη.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται εκτενής αναφορά στη συμμετοχή και συμβολή των Σαρακατσαναίων εν μέσω του Μακεδονικού αγώνα (1904-1908) καθώς στον στον τρόπο δράσης τους κατά τη διάρκεια του αγώνα. Επιπρόσθετα παρουσιάζονται οι σπουδαιότεροι Σαρακατσαναίοι πολεμιστές που βοήθησαν τους Έλληνες κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα με ιδιαίτερη μνεία στον Κώστα Γαρέφη και Καπετάν Βαγγέλη Βλάχο.

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται παρουσίαση της πορείας των Σαρακατσάνων μετά τους Πολέμους και ειδικότερα των συνεπειών που είχαν οι Βαλκανικοί πόλεμοι για τους Σαρακατσάνους και την απόφασή τους να αλλάξουν τον τρόπο ζωής τους και να μετακινηθούν σε αστικές περιοχές

Τέλος στον επίλογο συνοψίζονται τα αποτελέσματα της εργασίας.

¹⁶ Α. Μαζαράκης – Αινιάν, *Απομνημονεύματα (1897-1943)*, Αθήνα 1948, σ. 90

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η συμμετοχή των Σαρακατσάνων στην επανάσταση του 1821

1.1 Η συμβολή των Σαρακατσάνων στους αγώνες του Ελληνισμού

1.1.1. Προ Επαναστάσεως Εποχή

Είναι ευρύτατα γνωστό ότι τα πρώτα αρματολίκια εμφανίσθηκαν στα Άγραφα και στον Όλυμπο πριν την άλωση της Πόλης επί Μουράτ Β' περί το 1440 - 1450 μ.Χ. Στην Κεντρική Ελλάδα εμφανίζονται στη συνέχεια 14 αρματολίκια στην ορεινή περιοχή του ελλαδικού χώρου, όπου ακμάζει η εκτατική κτηνοτροφία, που λειτουργεί με τη θεσμοποιημένη μορφή των τσελιγκάτων ¹⁷. Τα αρματολίκια στηρίζονταν στα τσελιγκάτα. Με τον τσέλιγκα και με τα μέλη του οι κλεφταρματολοί δημιουργούν στενούς δεσμούς. Οι στάνες τους ήταν το άσυλό τους, Εκεί κατέληγαν τραυματισμένοι για να θεραπευθούν, πεινασμένοι για να κορέσουν την πείνα τους, κυνηγημένοι για να ξεκουραστούν ή να προστατευθούν από τους διώκτες τους. Τα τσελιγκάτα ήταν οι πληροφοριοδότες τους, οι οδηγοί τους, οι φύλακές τους στις δύσκολες μέρες του κατατρεγμού τους. Τα τσελιγκάτα ακολουθούσαν στα χειμαδιά, όταν τα βουνά γίνονταν αφιλόξενα και στα κοπάδια τους έκαναν το βοσκό «μέχρι να έρθει η Άνοιξη να 'ρθει το Καλοκαίρι».

Είναι γνωστό επίσης ότι οι κλέφτες και οι αρματολοί ήταν εκείνοι που κράτησαν ζωντανή στα χρόνια της σκλαβιάς την ελπίδα της ανάστασης του Γένους. Και αυτοί αποτέλεσαν τον εθνικό στρατό της σκλαβωμένης πατρίδας και όταν ήλθε η ώρα τής χάρισαν τη λευτεριά της.

Το γεγονός ότι πολλοί προεπαναστατικοί αρματολοί και κλέφτες ήταν τσελιγκάδες, το ότι επίσης οι στάνες των τσελιγκάτων ήταν τα ορμητήρια των κλεφταρματολών κατά του κατακτητή, οι αποθήκες των πυρομαχικών τους, το κατάλυμά τους στις δύσκολες ώρες, ότι μέλη των τσελιγκάτων τους συνέδραμαν κατά την ώρα της μάχης και το ότι πολλά από τα μέλη των τσελιγκάτων έγιναν φοβεροί κλέφτες και θυσιάσθηκαν για τη λευτεριά της Πατρίδας, όλα αυτά είναι προσφορά των Σαρακατσαναίων τσελιγκάτων στην Πατρίδα.

Για την περίοδο αυτή και για τη συμμετοχή Σαρακατσαναίων στους αγώνες του Έθνους κατά του κατακτητή δεν υπάρχουν άμεσες γραπτές αναφορές της

¹⁷ Μ. Γκιόλιας, *Παραδοσιακό δίκαιο και οικονομία του τσελιγκάτου*, Αθήνα 2004, σ. 405.

προεπαναστατικής περιόδου για αγωνιστές με την επισήμανση ότι ήταν Σαρακατσιάνοι. Και αυτό γιατί όπως ήδη αναφέρθηκε το «παρατσούκλι» με το οποίο ονόμασαν τη σαρακατσιάνικη γενιά οι Τούρκοι δεν είχε ακόμη διαδοθεί, δεν είχε γραφεί, δεν ήταν αποδεκτό από τους ιδίους τους Σαρακατσιάνους¹⁸. Η σαρακατσιάνικη όμως παράδοση και η γενικότερη ελληνική προεπαναστατική παράδοση που έφθασε στις μέρες μας, τα δημοτικά μας τραγούδια, τα τοπωνύμια, οι ιστορικοί συγγραφείς των χρόνων της επανάστασης και όλου του 19ου αιώνα αναφέρονται στη δράση τους, στο ελεύθερο και ανεξάρτητο πνεύμα τους, στο αδούλωτο και ασυμβίβαστο φρόνημα τους, στις στενές τους σχέσεις με τους κλεφταρματολούς, στο όνειρό τους να τους μιμηθούν και στην υλοποίησή του από πολλούς απ' αυτούς, με την αναφορά όμως άλλων ονομάτων (σκηνίτες, νομάδες, κτηνοτρόφοι, βλαχοποιμένες κ.α).

Στη Λευκάδα τον Ιούλιο του 1807 σε σύσκεψη που οργάνωσε ο Ιωάννης Καποδίστριας και μετείχαν όλοι οι καπεταναίοι του Έθνους (Κολοκοτρώνης, Καραϊσκάκης, Νικηταράς, Καραΐσκος, Μπότσαρης, Στουρνάρης κ.αλλ.) ο Αντώνης Κατσαντώνης ανακηρύχθηκε πολέμαρχος, αρχηγός της μελλούσης να κηρυχθεί επανάστασης, ως ο ανδρειότερος όλων, ο ακατανίκητος αυτός κλέφτης των Αγράφων. Εκείνος ύψωσε τη σπάθα του και ορκίσθηκαν όλοι ότι υπό την ηγεσία του θα απελευθερώσουν την πατρίδα. Στο πρόσωπο του έγινε η ύψιστη αναγνώριση της πολεμικής του ανδρείας και η στήριξη σ' αυτόν των ελπίδων του Έθνους για την ανάστασή του¹⁹.

Μέχρι το μαρτυρικό θάνατο του Κατσαντώνη το 1808 όλη η οροσειρά της Πίνδου, νότια του Μετσόβου μέχρι και τα βουνά της Ευρυτανίας και της Αιτωλοακαρνανίας ήταν ζωμένη από Σαρακατσιάνους κλεφταρματολούς. Τα αρματολίκια του Κλεινοβού, των Αγράφων, του Βάλτου, των Τζουμέρκων, του Καρπενησίου και τα λοιπά της Ευρυτανίας, είχαν Σαρακατσιάνους καπεταναίους. Συνεργαζόμενοι και με τους καπεταναίους των λοιπών που είχαν ντόπιους καπεταναίους οπλαρχηγούς (Στουρνάρης - Ασπροποτάμου) είχαν δημιουργήσει ένα αξεπέραστο τείχος για τους Τούρκους, που ήθελαν ξεκινώντας τα στρατεύματά τους από το στρατιωτικό τους κέντρο στη Λάρισα και τη λοιπή Θεσσαλία, να φθάσουν στη Δυτική Ελλάδα, στο Μεσολόγγι και στα άλλα κέντρα της επανάστασης για να

¹⁸ Ν. Κατσαρός, *Τα σαρακατσιάνικα τσελιγκάτα του Βερμίου και η ζωή στις στάνες τους*, σ. 80-82

¹⁹ Ν. Κατσαρός, *Τα σαρακατσιάνικα τσελιγκάτα του Βερμίου και η ζωή στις στάνες τους*, σ. 41

ενισχύσουν με τρόφιμα και πολεμικό υλικό τις εκεί πολεμικές τους δυνάμεις. Τα αρματολίκια της Κεντρικής και Νότιας Πίνδου και τα εκεί ένοπλα τμήματα με Σαρακατσιάνους ή ντόπιους καπεταναίους διέθεταν έμπειρους πολεμιστές, γνώστες του εδάφους όλων των κακοτράχαλων ορεινών όγκων αυτής της περιοχής και, παρά τις μικρές τους δυνάμεις έναντι των πολυαριθμών του κατακτητή, ήταν ικανά να ανταπεξέλθουν νικηφόρα στους εναντίον του αγώνες. Και βεβαίως είχαν συμπαραστάτες τα Σαρακατσιάνικα τσελιγκάτα στις συγκρούσεις τους με τα στρατεύματα του κατακτητή. Και ναι μεν στην περίοδο 1808 - 1814 πέτυχε ο Αλή Πασάς, μετά τον τραγικό θάνατο του Κατσαντώνη και την δολοφονία του διαδόχου του στην αρχηγία του Κατσαντωνέικου καπετανάτου αδελφού του Λεπενιώτη να διαλύσει τα αντάρτικα καπετανάτα της Πίνδου. Όσοι από τους αρχηγούς επέζησαν κατάφεραν να ανασυνταχθούν στα χρόνια της εξέγερσης του Αλή κατά του Σουλτάνου και να καταστούν ο στρατός του Έθνους και της Επανάστασης του 1821 ²⁰.

1.1.2. Η περίοδος της Επανάστασης του 1821

Ο υπασπιστής και βιογράφος του Θ. Κολοκοτρώνη Φ. Φωτάκος του έργου του «ΒΙΟΙ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΩΝ ΑΝΔΡΩΝ...» και υπό τον τίτλο «Βλαχοποιμένες» αναφέρει ότι «σκηνίτες τζιομπάνοι από τις φάρες των βλαχοποιμένων», εννοώντας σαφώς τους Σαρακατσιάνους που στην Πελοπόννησο λέγονται Ρουμελιώτες, ή σκηνίτες αναφέρεται σε 20 επώνυμα οικογενειών τσελιγκάτων που «έφεραν τα πρόβατα των πλησίον των πολέμων και εις τας πολιορκίας εχρησίμευαν και αυτοί ως και οι Πελοποννήσιου». Δηλαδή αυτούς δεν τους θεωρεί Πελοποννήσιους, διότι ακριβώς ήταν Ρουμελιώτες Σαρακατσιάνοι και σκηνίτες κτηνοτρόφοι. Και συνεχίζει αναφερόμενος στους ίδιους: «προσέτι συνεισέφεραν και τα πρόβατά των προς τροφήν των στρατιωτών ως και οι λοιποί Πελοποννήσιου...τα δε πρόβατά των τα εμέσασαν (δηλ. τα έφαγαν οι στρατιώτες και τους έμειναν τα μισά από αυτά) οι στρατιώται, τα οποία όμως αυθορμήτως έδωκαν ή συνεισέφεραν κατά την αναλογίαν των προς τροφήν των στρατιωτών» ²¹.

Τα επώνυμα που αναφέρει (Μπούτος, Μάμαλης, Μακρυγιάννης, Λαβδής, Κουτούλας, Ράπτης, Καπλάνης, Τσόλης, Σαρανταυγάς, Καλύβας, Κορδύλας, Ραφτομήτρος κ. α.) είναι Σαρακατσιάνικα επώνυμα και ως τέτοια καταγράφονται στη

²⁰ Ν. Κατσαρός, *Τα σαρακατσιάνικα τσελιγκάτα του Βερμίου και η ζωή στις στάνες τους*, σ. 42

²¹ Φ. Φωτάκος, *Βίοι Πελοποννήσιων ανδρών και των έξωθεν εις την Πελοπόννησον ελθόντων κληρικών, στρατιωτικών και πολιτικών, των αγωνισάμενων τον αγώνα της επανάστασεως*, Αθήνα 1888, σ. 289 - 291

στατιστική της Αγγελική Χατζημιχάλη στις 355 σαρακατσιάνικες οικογένειες της Πελοποννήσου που κατέγραψε εκείνη το 1925 - 1940. Το ίδιο αναφέρεται και στη στατιστική του 1925 του Δ. Συράκη, που είναι λεπτομερέστερη, όπως γράφει η ίδια η Αγγελική Χατζημιχάλη, που καταγράφονται 1390 οικογένειες Σαρακατσιάνων στην Πελοπόννησο ²².

β) Ο Claude Fauriel στα «Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια» του στην περίοδο (1824 - 1944) περιγράφει με κάθε ακρίβεια τα σαρακατσιάνικα τσελιγκάτα και τους ίδιους χωρίς να τους ονομάζει Σαρακατσιάνους, γράφει μεταξύ άλλων και τούτα:

«Υπάρχουν εις την Ελλάδα ιδιαιτέρως εις την Θεσσαλίαν και την Ακαρνανία νομάδες ποιμένες οι οποίοι το Καλοκαίρι οδηγούν τα ποιμνιά των εις τους υψηλάς κορυφάς της Πίνδου και των διαφόρων διακλαδώσεων αυτής μέχρι των όρων της Μακεδονίας και τα επαναφέρουν τον χειμώνα εις τους πεδιάδας ή πλησίον εις τα παράλια...Σχηματίζουν μιαν ιδιαίτερον φυλήν εις το μέσον της Ελλάδος, της οποίας τα ήθη παρουσιάζουν ενδιαφέρον και κάποιαν γραφικότητα. Εις την ποιμενικήν απλότητα προθέτουν το πολεμικό θάρρος...δεν φοβούνται καθόλου τους κλέφτες μετά των οποίων ζουν αδελφούμενοι εις τα όρη... Ο Κατσαντώνης και οι αδελφοί του ανήκουν εις μιαν οικογένειαν νομάδων ποιμένων» ²³

Και συνεχίζει για τον Κατσαντώνη: «Εγκαταστάθηκε εις την Θεσσαλικήν πλευράν των Αγράφων και ελευθέρως εκινείτο με τα παλικάρια του εις τους αυτούς τόπους, όπου άλλωστε έβοσκον τα ποιμνιά των. Από τα ύψη των Αγράφων ενεργούσεν επιδρομάς εις τα τουρκικάς γαίας...»

Στη συνέχεια παραθέτει τα ανδραγαθήματά του, την ανακήρυξη του ως Αρχηγού της Επανάστασεως στην Λευκάδα και στον τραγικό του θάνατο.

Στον εισαγωγικό λόγο του ανωτέρω έργου του (σελ. 29) αναφέρεται στους «ορεινούς πληθυσμούς που συνθηκολόγησαν με τους Τούρκους και εις αυτούς επετράπη να σχηματίσουν μιαν πολιτοφυλακήν δια την κοινήν ασφάλειάν των και να διατηρήσουν όλα υπό των Τούρκων εξανάγκης αναγνωρισθέντα εις αυτούς προνόμια».

²² «Σαρακατσιάνοι και Αρμάνοι-βλάχοι στην Πελοπόννησο» στην ιστοσελίδα *sarakatsianoι.041*, (χ.χ), διαθέσιμο στο: <https://sarakatsianoι.041.gr/index.php/vivliografia/katsaros-mertzo/sarakatsanoι-kai-armanoι-vlaxoι-stin-peloponnis>, ημερομηνία προσπέλασης 11.7.2023

²³ Τ. Σκλαβενίτης, «*Claude Fauriel, Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, εκδοτική επιμέλεια Αλέξης Πολίτης, τ. Α'. Η έκδοση του 1824-1825, τ. Β' Ανέκδοτα κείμενα. Αναλυτικά κριτικά υπομνήματα. Παράρτημα και Επίμετρα*». Μνήμων 21 (Ιανουάριος 1, 1999), σ. 261-263. ημερομηνία πρόσβασης Ιούλιος 3, 2023. <https://ejournals.e-publishing.ekt.gr/index.php/mnimon/article/view/8492>

Τα προνόμια αυτά ήταν αυτοδιοικητικά και φορολογικά. Ορεινοί δε πληθυσμοί στους οποίους παραχωρήθηκαν ήταν το Μέτσοβο, το Συρράκο, οι Καλαρρύτες και άλλα πολλά χωριά της Ηπείρου και της Ακαρνανίας, τα οποία τέθηκαν υπό την προστασία της μητέρας του Σουλτάνου Βαλιδέ Χανούμ. Τα χωριά αυτά για να διατηρήσουν τα προνόμιά τους δεν εμφανίζουν επαναστατικές ενέργειες, ούτε γηγενείς κλεφταρματολούς στα προ της Επανάστασης του 1821 χρόνια αλλά και απροθυμία αμέσως μετά την έκρηξη της Επανάστασης να μετάσχουν σ' αυτή. Ένα χρόνο μετά εξαναγκάστηκαν να μετέσχουν κάποια απ' αυτά, για να καταπνιγεί η Επανάστασή τους και να καταστραφούν ολοσχερώς (Συρράκο - Καλαρρύτες). Ενώ το Μέτσοβο για να εξαναγκασθεί να επαναστατήσει πυρπολήθηκε ένα τμήμα του (180 οικίες) από το Γρηγόριο Λιακατά σε εκτέλεση απόφασης των οπλαρχηγών της Πίνδου υπό τον Χριστόδουλο Χατζηπέτρο ²⁴.

Σε αντίθεση μ' αυτά τα χωριά που συνθηκολόγησαν γράφει ο Claude Fauriel ότι: «Μερικοί φυλαί εγκατεστημένοι εις τα πλέον δύσβατα μέρη των βουνών, εις τόπους σχεδόν απροσίτους, ηρνήθησαν κάθε είδους συνθηκολογήσεως με τους κατακτητάς και διετήρησαν μέχρι των ημερών μας μίαν απόλυτον ανεξαρτησίαν »

Ποιες ήταν αυτές οι φυλές δεν χρειάζεται να ερευνήσουμε. Είναι αναμφίβολα οι Σαρακατσιάνοι. Δεν τους ονομάζει ο Fauriel. Μα δεν ήταν ακόμη ευρύτατα γνωστό το παρατσούκλι τους. Δεν ήταν και αναγκαίο. Τους φωτογραφίζει ευκρινέστατα, γράφοντας και ότι «δεν φοβούνται καθόλου τους κλέφτες μετά τω οποίων ζουν αδελφωμένοι εις τα όρη», «εις τας υψηλάς κορυφάς της Πίνδου... παρουσιάζουν μίαν ιδιαίτεραν φυλήν...» και ότι «σ' αυτούς ανήκει ο Κατσαντώνης και τ' αδέλφια του».

Ο Κασομούλης στον τόμο των Στρατιωτικών Ενθημάτων²⁵ του αναφερόμενος στους Γραικόβλαχους δηλαδή στους Σαρακατσιάνους γράφει: «Υποχρεωμένοι αι ομάδες αυταί, ως εκ της διαμονής και της χωρητικότητας των λιβαδιών και των ποιμνίων, να σχηματίζονται εις τόσα κόμματα και εις τόσας κοινότητας σκινητιών, και έχουσι η κάθε μια εξ αυτών ανά ένα αρχιποιμένα, όστις διευθύνων τα πάντα και αντιπροσωπεύων το κοινόν των επροστάτευν τα συμφέροντα των υπό την διεύθυνσιν τούτου οπλοφορούντες αείποτε, εις τα ορεινά μέρη και πεδιάδες, η φυλή των Γραικοβλάχων, όταν εν καιρώ ανοίξεως ή χινοπώρου συναθροίζεται να αλλάξει

²⁴ Ν. Κατσάρος, *Τα σαρακατσιάνικα τσελιγκάτα του Βερμίου και η ζωή στις στάνες τους*, σ. 43

²⁵ Ν. Κασομούλη, *Ενθημήματα στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων 1821-1833: προτάσσεται ιστορία του Αρματολισμού*, Αθήνα 1939-1942, σ. 105

θέσεις...εσχημάτιζον η κάθε μια τόσους οπλοφόρους, όσους προξενούσαν εις την διάβασιν των πολλάκις φόβον. Πολλάκις πολλοί, ανεξάρτητοι άνδρες αφήσαντες και τα ποιμίγια και τους συγγενείς των και τα συμφέροντα των εις την διάκρισιν των καταδρομητών, και λαβόντες τα όπλα, έκαμαν τους εχθρούς να τους τρομάζουν εις τας φωλεάς την ...Αρκούσε μόνον ότι συναισθάνοντο την δύναμιν της, την οποίαν τους χορηγούσεν η φυλή των και η θέσις των και ότι ήταν Αρματολοί εκ των νομάδων την ακούραστον φυλήν η οποία τρέχει νύχτα και ημέρα προς υποστήριξιν των και δεν είχαν την ανάγκην εις εκείνας τας περιστάσεις ούτε από των εντοπίων το σέβας, ούτε από των Οθωμανών την αγάπην, ώστε να τους πολιτεύονται και να τους κολακεύουν»

Ο Π. Αραβαντινός στη «Μονογραφία περί Κουτσοβλάχων» γράφει για τους «φερεοίκους ποιμενοβίους Σαρακατσάνους... αυτά τα λείψανα των αρχαίων νομάδων Ακαρνάνων και Ηπειρωτών, ότι τούτων συγγενείς και σύμφυλοι εισίν οι εν Ακαρνανία φερέοικοι ποιμενόβιοι και εκ τούτων ουκ ολίγοι ηνδραγάθησαν προ της Επανάστασης και κατά τον Ελληνικόν αγώνα, ως αρματολοί και οπλαρχηγοί, ο Κατσαντώνης, ο Τσόγκας και έτεροι»²⁶

Ο Alfreal Phillipson στο έργο του «Thessalith end Epirhs» γράφει: «Περισσότερο και από τους Ασπροποταμίτες και από τους Αγραφιώτες είναι φημισμένοι οι νομάδες βοσκοί Σαρακατσάνοι, ακόμη και σήμερα για την πολεμική τους ορμή»²⁷.

ζ) Ο Στεφ. Γρανίτσας στο έργο του «Τα άγρια και τα ήμερα του βουνού και του λόγγου γράφει:

«Η τωρινή Κυβέρνηση αγωνίζεται ένα τεράστιο αγώνα, να σώσει την ράτσαν αυτήν, η οποία έδωκεν εις την Τουρκοκρατούμενην Ελλάδα τον Κατσαντώνη, τον Λεπενιώτη, τον Χασιώτη, τον Λιακατάν, τον Τσιόγκαν, τον Δίπλαν και χιλίους άλλους τουρκομάχους, επί πλέον δε διέσωσε την ελληνικήν κτηνοτροφίαν κατά το εικοσιένα»²⁸.

η) Η Αγγελική Χατζημιχάλη στους «ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΟΥΣ» της (Α τόμος σελ. δ' - ρ') κάνει εκτεταμένη αναφορά σε σαρακατσιάνους, σε σαρακατσιάνικες οικογένειες, σε σαρακατσιάνικα τσελιγκάτα, που οι ίδιοι ή μέλη των οικογενειών τους ή των τσελιγκάτων τους πρωταγωνίστησαν στον απελευθερωτικό αγώνα και προ της

²⁶ Π. Αραβαντινός, *Μονογραφία περί Κουτσοβλάχων*, Αθήνα 1811-1870, σ. 38

²⁷ Α. Phillipson, «*Thessalith end Epirhs*». Berlin 1897, σ. 392

²⁸ Σ. Γρανίτσας, *Τα άγρια και τα ήμερα του βουνού και του λόγγου*, Αθήνα 1880-1915, σ. 75

Επανάστασης και κατ' αυτήν και μετά από αυτή. Αναφέρει τον τσέλιγκα Μακρυγιάννη και τα τέκνα του Αντώνη Κατσαντώνη, Λεπενιώτη, Χασιώτη, τον γαμπρό του Πατσιούρα και τους πατσιουραίους, τους Συκάδες ή Βλαχόπουλους, τους Τσόγκα, Δίπλα, Λιακατά, Ζαραλή, άλλους και καταλήγει ²⁹ :

«Το μεγάλο μερτικό των Σαρακατσάνων στον αγώνα του Έθνους ήταν η καθολικότερη ανώνυμη δράση τους. Όλα τ' αρματολίκια και όλοι οι ηρωικοί οπλαρχηγοί, πολύ πριν απ' τη μεγάλη Επανάσταση, εξουσίασαν τα βουνά και μεγαλοουργήσανε, γιατί είχαν τους Σαρακατσάνους, όχι μοναχά αποκούμπι και οδηγούς στα λημέρια αλλά τους αλλά και άγρυπνη οπισθοφυλακή ή πλαγιοφυλακή, που προάσπιζε πάντα τις επιχειρήσεις τους. Αναμφισβήτητο είναι ότι όλοι οι αρματολοί και κλέφτες είχαν πάντα πολλούς Σαρακατσάνους στη δύναμη τους και, όταν μάχονταν με τους Τούρκους, ένοπλοι οι Σαρακατσάνοι συμπολεμούσαν ενάντια στον κοινό εχθρό».

«Εμείς και τα μοναστήρια, λένε οι Σαρακατσάνοι, φ(υ)λάγαμαν τις επαναστάσεις κι έχουμε πολλούς κλέφτες από το σόϊ μας. Ούλοι τους εμάς είχαν βάση, γιατί φοβόταν τους χωρικούς πως θα τους μαρτυρούσαν. Ούλοι στους Σαρακατσάνους πάαιναν, που δεν τους προδώνανε ψύχουλα. Εμείς τους κρατούσαμε, εμείς τους λέγαμαν που θα λημεριάσουν, εμείς τους φ(υ)λάγαμαν. Αν δεν ήμασταν εμείς, να φ(υ)λάμε τα βουνά και να μας εμπιστεύονται οι κατατρεγμένοι, καπετανάτο δε θ' άκουγες στον τόπο, γιατί ούλοι θα φεύγαν από τα χωριά».

«Στα καλύβια των Σαρακατσάνων όλη η κλεφτουριά ένιωθε μεγάλη ασφάλεια, παρά στα χωριά. Οι περισσότεροι γέροι τσοπάνοι του κάθε τσελιγκάτου, κοντά στη δουλειά τους, φυλάγανε και όλα τα γύρω περάσματα των βουνών, πραγματικοί καπεταναραίοι στα μετερίζια. Ατάραχοι, γενναίοι και οξυδερκέστατοι, πάντα έτοιμοι στο караούλι να ειδοποιήσουν αρματολούς και κλέφτες - ζέρανε πάντα τα λημέρια ολονών - μην τύχει και εμφανισθεί εχθρός. Στα καλύβια και στα μαντριά των Σαρακατσάνων φύλαγαν τα ντουφέκια, τα κουμπούρια, τα μπαρούτια, τα βόλια, όλη την αρμάθα τους οι αρματολοί και οι κλέφτες. οι στάνες είναι εκείνες που τους προμήθευαν ευκολότερα τροφές. Στα κονάκια οι αγωνιστές πήγαιναν ν' αλλάξουν τα ρούχα τους, για να τους τα πλύνουν οι Σαρακατσάνες. Όταν έστελναν χαμπέρι στους τσελιγκάδες οι καπεταναίοι πως θα περάσουν την τάδε μέρα ή την τάδε νύχτα από τη στάνη, ο τσέλιγκας φρόντιζε να

²⁹ Α. Χατζημιχάλη, ό. π., σ. 28

στείλει τσοπάνους, γυναίκες, παιδιά στα πιο μακρινά βοσκοτόπια, για να μην Ιδούν και γνωρίσουν πρόσωπα».

«Στα κονάκια των Σαρακατσάνων μαζεύονταν τις πιο πολλές φορές οι αρματολοί κι οι κλέφτες για να κάνουν τις συνεδριάσεις τους, τις σύναξεις ή τις μάζωξες, άλλες φορές μόνοι τους κι άλλες φορές μαζί με τους τσελιγκάδες, για να συντονίσουν τη δράση τους. Στο πνεύμα αυτών των συνάξεων των πολεμιστών Σαρακατσάνων έγινε το 1807 στην απειλούμενη τότε από τον Αλήπασα Αγια - Μαύρα (Λευκάδα) συγκέντρωση, καθώς και ορκωμοσία μπροστά στον Καποδίστρια των κλεφτών της Ηπείρου (του Κατσαντώνη, που είχε τότε πρωτοπαλλήκαρο τον Καραϊσκάκη κι άλλους μαζί τους Καπεταναίους, τον Φώτη Τζαβέλα κλπ) και άλλων μεγάλων καπεταναίων ν' αγωνισθούν για τη γενική απελευθέρωση της Ελλάδας».

«Λιγόλογοι και εχέμυθοι οι Σαρακατσιάνοι, δεν εμπιστεύονταν κανέναν, όχι μοναχά τις γυναίκες τους, αλλ' ούτε και τους μεγάλους γιούς τους, προστατεύοντας μ' αυτόν τον τρόπο την ασφάλεια τους. Και γι' αυτόν ακόμη το λόγο ελάχιστα είναι γνωστή η μεγάλη συμβολή των Σαρακατσάνων στην επιτυχία της Επανάστασης, αν και την θρυλούν όλα τα τραγούδια τους, που τα περισσότερα είναι κλέφτικα, γύρω από τον Κατσαντώνη, το Μάρκο Μπότσαρη, τους Ανδρουτσαίους, το Διάκο κλπ. Σχεδόν πάντα τα σοβαρά μυστικά του αγώνα τα κρατούσε μοναχός του ο τσέλιγκας και μόνον όταν χρειαζόταν βοήθεια τα κοινοποιούσε σε ένα - δυο έμπιστους του τσελιγκάτου του, που και πάλι προσπαθούσε να είναι κανένας γιός του, γαμπρός ή ανεψιός».

«Έτσι οι γέροι τσελιγκάδες ήταν ένα ζωντανό κομμάτι της Ελληνικής μας ιστορίας. Πέθαναν όμως προτού κανείς ενδιαφερθεί ή συλλογιστεί καν ν' αντλήσει τα πολύτιμα εκείνα αυθεντικά στοιχεία που θα' ριχναν καινούριο φως στην ιστορία του Απελευθερωτικού Αγώνα και των μεταγενέστερων χρόνων. Αλλά υπήρχαν και πολλά έγγραφα στην Καρίτσα των Δολόπων, στο σπίτι των Σαρακατσάνων τσελιγκάδων Κολοβαίων από την παλιά γενιά. Κι αυτά τα κάψανε οι Γερμανοί μαζί με ολόκληρο το σπίτι και τα ρούχα που 'χαν αφήσει πάνω στα βουνά οι Κολοβαίοι, όταν κατέβηκαν για ξεχειμαδιό στους κάμπους της λιβαδιάς. Ανάμεσα στα χαρτιά αυτά βρίσκονταν πολλά σχετιζόμενα με την Επανάσταση και τον Καραϊσκάκη, καθώς και με την τυραννική ποιμενική φορολογία, όπως και έγγραφα του Πασά της Λάρισας».

θ) Ο Γιάννης Βλαχογιάννης στον Τόμο 2 του έργου του «Άπαντα των Νεοελλήνων Κλασικών, Καραϊσκάκης Ιστορικά Σημειώματα σελ. 81 γράφει»³⁰:

«Ανάμεσα σ' αυτούς τους σκηνίτικους λαούς ξεχωριστεί ήταν οι περίφημοι Σαρακατσάνοι. Από την αδάμαστη και άγρια ζωή των Σαρακατσάνων αλλά και των άλλων λαών της Ρούμελης, μάλιστα των λαών του Βάλτου, ξεπήδησαν οι φοβερότεροι κλέφτες, οι παλιοί και οι ληστές έπειτα, οι διάδοχοι των πρώτων».

Σύμφωνα με τον βλαχόφωνο συγγραφέα Αλεξ. Χατζηγιάκη στο έργο του «Τ' ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟ ΠΙΝΔΟΥ», ο Γρηγ. Λιακατάς, που είχε σώμα 200 ανδρών συγγενών του και έπεσε μαχόμενος στο νησάκι Ντολμά το 1825 ήταν σκηνίτης σαρακατσιάνος, υιός αρχιποιμένος αρματωλός του Αρματολικίου του Κλεινοβού³¹.

Σκηνίτης Σαρακατσιάνος ήταν ο Γ. Τσιόγκας με σώμα ομοφύλων του Σαρακατσιάνων. Σαρακατσιάνους είχε πρωτοπαλήκαρά του ο Σαρακατσιάνος Καραϊσκάκης (Ζαράλης, Κατσαρός, Βαζούρας κ.α.).

Πιο κάτω θα γίνει αναφορά στους σπουδαιότερους σαρακατσάνους πολεμιστές τους 1821.

1.2. Σπουδαίοι Σαρακατσάνοι πολεμιστές του 1821

Η συμβολή της κοινότητας Σαρακατσάνων στην επανάσταση του 1821 είναι πραγματικά αξιοσημείωτη. Μέσα από την ακλόνητη γενναιότητα και την εξαιρετική τους ηγεσία, άτομα όπως ο Κατσαντώνης και ο Καραϊσκάκης έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της πορείας της ελληνικής ιστορίας. Οι ιστορίες τους χρησιμεύουν ως μαρτυρία του αδάμαστου πνεύματος και της ανθεκτικότητας των Σαρακατσαναίων, χαράσσοντας για πάντα τα ονόματά τους στα χρονικά του ελληνικού ηρωισμού. Ο φάρος των Σαρακατσάνων έχει πλούσια ιστορία παραγωγής εξαιρετικών αγωνιστών που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην επανάσταση του 1821. Ανάμεσα σε αυτά τα γενναία άτομα ξεχωρίζει κανείς ως γνήσιος προεπαναστατικός ήρωας της Ελλάδας - ο Αντώνης Μακρυγιάννης, γνωστός και ως Κατσαντώνης. Οι θαρραλέες ενέργειές του και η ακλόνητη αφοσίωσή του στην υπόθεση της απελευθέρωσης της σκλαβωμένης Ελλάδας του κέρδισαν ευρύ θαυμασμό και σεβασμό. Ένας άλλος καταξιωμένος Σαρακατσάνος ήρωας που αναδείχθηκε αυτή την ταραχώδη περίοδο

³⁰ Γ. Βλαχογιάννης, *Άπαντα των Νεοελλήνων Κλασικών*, Αθήνα 1965 - 1967, τ. 2., σ. 81

³¹ Γ. Λιακατάς, «ΣΑΡΑΚΑΤΣΙΑΝΟΙ», στην ιστοσελίδα: [sarakatsianoι.041 \(χ.χ.\)](https://sarakatsianoι.041.gr/vivliografia/katsaros-mertzo/grigoris-liakatas), διαθέσιμο στο: <https://sarakatsianoι.041.gr/vivliografia/katsaros-mertzo/grigoris-liakatas>, ημερομηνία προσπέλασης 6.7.2023

ήταν ο Γιώργος Καραϊσκάκης. Η καταγωγή του ήταν αξιοσημείωτη, καθώς γεννήθηκε από μοναχή και τον Σαρακατσάνο πρωτοκλέφτη Καραϊσκο. Παρά το αντισυμβατικό του υπόβαθρο, ο Καραϊσκάκης αναδείχθηκε ως θαρραλέος και επιδέξιος μαχητής. Η αποφασιστικότητα και η ικανότητά του στο πεδίο της μάχης του χάρισε τη φήμη ως μια τρομερή δύναμη, συμβάλλοντας σημαντικά στην επιτυχία της επανάστασης³².

Κομβική στιγμή στο ταξίδι του Κατσαντώνη σημειώθηκε κατά τη συγκέντρωση κλεφταρματολών στην Αγ. Μαύρα Λευκάδας το 1807. Κατά τη σημαντική αυτή συνάντηση επιλέχθηκε ομόφωνα αρχηγός από εξέχουσες προσωπικότητες όπως ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, κ.ά. Αυτό το αξιοσημείωτο κατόρθωμα αναδεικνύει όχι μόνο τις εξαιρετικές ηγετικές του ιδιότητες αλλά και την τεράστια εμπιστοσύνη που του έδειξαν οι συμμαχητές του. Ωστόσο ο Κατσαντώνης αρρώστησε από ευλογία λίγο μετά την εκλογή του. Παρά τον εξασθενημένο οργανισμό του, συνέχισε να αγωνίζεται για την ελευθερία του έθνους του. Ωστόσο, οι φιλότιμες προσπάθειές του διακόπηκαν όταν συνελήφθη από τον Αλή Πασά το 1808. Ο Κατσαντώνης τελικά θυσίασε τη ζωή του για τον ευρύτερο σκοπό, έγινε μάρτυρας για το έθνος, αφήνοντας πίσω του μια κληρονομιά γενναιότητας και ανιδιοτέλειας³³.

Η συμμετοχή των Σαρακατσαναίων στους κατά καιρούς αγώνες του Έθνους είναι ομολογημένη από πολλούς συγγραφείς καθώς και η ανάδειξη ορισμένων από αυτούς σε πρωταγωνιστές αξιόλογους στα πολιτικά δρώμενα κατά την προεπαναστατική όσο και την επαναστατική περίοδο του 1821. «Τόσο στην κλεφτουριά όσο και στην επανάσταση του 1821», γράφει ο Αχιλ. Ανθεμίδης³⁴, «ανέδειξαν (οι Σαρακατσαναίοι) σπουδαιούς αγωνιστές και μαχητές. Βέβαια πολλούς από αυτούς τους διεκδικούν και οι Βλάχοι, όπως π.χ. τον Καραϊσκάκη και άλλους, όμως οι διεκδικήσεις αυτές είναι απλά και μόνο εικασίες και δεν στηρίζονται στην αλήθεια».

Ενδεικτικά αναφέρουμε τους σπουδαιότερους Σαρακατσαναίους αγωνιστές, όπως οι Συκάδες - Βλαχοπουλαίοι, Αλεξάκης Βλαχόπουλος, Κώστας και Δημήτριος

³² «Σαρακατσάνοι Αγωνιστές», στην ιστοσελίδα stavraetos.gr (χ.χ.), διαθέσιμο στο: <https://www.stavraetos.gr/index.php/istorika/sarakatsanoi-agonistes>, ημερομηνία πρόσβασης 13.7.2023

³³ «Σαρακατσάνοι Αγωνιστές», στην ιστοσελίδα stavraetos.gr (χ.χ.), διαθέσιμο στο: <https://www.stavraetos.gr/index.php/istorika/sarakatsanoi-agonistes>, ημερομηνία πρόσβασης 13.7.2023

³⁴ Α. Ανθεμίδης, *Οι Βλάχοι Της Ελλάδος: Η αυτονομιστική κίνηση του πρίγκιπα Διαμάντη: Επεμβάσεις της Ρουμανίας και της Ιταλίας στα χρόνια 1860-1944: Η εθνική αντίσταση των Ελλήνων και οι Ελληνοβλάχοι στα χρόνια 1941-1945*. Θεσσαλονίκη 2002, σ. 261

Βλαχόπουλος, Σπύρος και Γιαννάκης Λαμπρόπουλος, Αραπογιάννης, Κατσαντωναίοι, Αντώνης Κατσαντώνης και τα αδέρφια του Κώστας Λεπενιώτης και Γιώργος Χασιώτης, Γιώργος Τσιόγκας, Βασίλης Δίπλας, Γεώργιος Καραϊσκάκης, Γρηγόρης Λιακατάς, Θανάσης Τζιάκας, Ζαραγγας Πάνος, Γώγος Μπακόλας, αδερφοί Καπλάνοι, αδερφοί Ακριδαίοι, Αντώνης Ζαραλής.

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, επίσης οι Σαρακατσαναίοι διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην υπεράσπιση του έθνους τόσο στα πεδία των μαχών όσο και μέσω της εμπλοκής τους στην Αντίσταση από το 1941 έως το 1945. Με αίσθημα ενότητας, επέδειξε αξιοθαύμαστη συμπεριφορά, ενεργώντας χωρίς ρητά κανόνες ή καθοδήγηση, αλλά μάλλον οδηγούνται αποκλειστικά από το έμφυτο ελληνικό ένστικτό τους και τη βαθιά αίσθηση του καθήκοντος. Κατά συνέπεια, πρόσφεραν ανιδιοτελώς τους γιους και τις κόρες τους, δημιουργώντας δεσμούς με ανθρώπους της ποντιακής, θρακικής, ιωνικής και άλλων ελληνιστικών καταβολών. Αυτή η συλλογική προσπάθεια λειτούργησε ως στέρεο θεμέλιο για την οικοδόμηση μιας ενιαίας ελληνικής κοινωνίας, οχυρωμένης έναντι κάθε μορφής εξωτερικής επιβολής, ανεξάρτητα από την πηγή της.

Αν όλες οι μοναδικές ιδιότητες που καθορίζουν το ελληνικό έθνος ενωθούν, χωρίς να τηρούν την πρακτική του γάμου μέσα στην ίδια κοινότητα, όπως έκαναν οι Σαρακατσαναίοι στο παρελθόν, τότε η αγάπη και η ενότητα θα επικρατήσουν. Έτσι θα διασφαλιστεί η διατήρηση της ακεραιότητας της ελληνικής φυλής και η κυριαρχία του ελληνισμού ως ενιαίο έθνος.

Πιο κάτω γίνεται εκτενής αναφορά σε δύο από τους σπουδαιότερους Σαρακατσαναίους αγωνιστές του 1821: Αντώνη Κατσαντώνη και Γεώργιο Καραϊσκάκη.

1.2.1.Αντώνης Κατσαντώνης

Βλάχος, Αγραφιώτης, Σαρακατσάνος ήταν ο Κατσαντώνης, που πήρε από την περηφάνια και τη λεβεντοσύνη των βουνών την αξιάδα, τη διορατικότητα, την εξυπνάδα και την παλληκαριά του, γράφει ο Δημ. Σταμέλος στο έργο του Κατσαντώνης³⁵.

³⁵ Δ. Σταμέλος, *Κατσαντώνης: Η αποθέωση της παλικαριάς*, Αθήνα 1988, σ. 34-35

Όπως συμβαίνει με πολλούς επιφανείς ήρωες, ο τόπος και ο χρόνος της γέννησης του αποτέλεσε σημείο τριβής μεταξύ γειτονικών χωριών, τα οποία τον διεκδικούσαν για το δικό τους τέκνο, το καθένα για λογαριασμό του και όχι άδικα.

Η Ιστορία όμως, όσο το επιτρέπουν οι πληροφορίες, οι παραδόσεις και τα τραγούδια που έχουν γραφεί και τραγουδηθεί, για να υμνήσουν τα κατορθώματά του και τον άδικο αλλά ηρωικό χαμό του, μας επιτρέπουν να βγάλουμε κάποια συμπεράσματα και μας δίνουν το δικαίωμα να πιστεύουμε ότι βρήκαμε τον χρόνο γέννησής του και το τόπο καταγωγής του.

Ως πιθανότερη χρονολογία γέννησης του Κατσαντώνη πρέπει να θεωρείται το 1775, όπως τουλάχιστον ισχυρίζεται η Ειρήνη Σπανδωνίδα και Π.Ι. Βασιλείου³⁶, ενώ ο Νικ. Κασομούλης την τοποθετεί πιο πριν 1770-1773. Βέβαια υπάρχουν και άλλες απόψεις, η ουσία πάντως που μένει και έχει την αξία της είναι ότι ο Κατσαντώνης είναι ένας προεπαναστατικός ήρωας Κλέφτης, που με τα κατορθώματά του προετοίμασε την μεγάλη ελληνική Επανάσταση του 1821, αφού προηγουμένως ταπεινώσε με το αρματολίκι του τον τύραννο της Ηπείρου Αλή πασά.

Γεννήθηκε στο Μύρτσι (σημερινό Μάραθο) από πατέρα τον τσέλιγκα Μακρυγιάννη από το Βασταβέτσι της Ηπείρου και μητέρα από τον Μάραθο της Ευρυτανίας. Εκεί κατέφυγε ο πατέρας του Κατσαντώνη με το κοπάδι των αιγοπροβάτων του, όταν κυνηγημένος από τους Τουρκαλβανούς, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το Βασταβέτσι και να στεριώσει στο Μάραθο της Ευρυτανίας, όπου και παντρεύτηκε την Αρετή Δίπλα, κόρη του αρματολού των Αγράφων Βασίλη Δίπλα και μητέρα του Κατσαντώνη³⁷.

Εκεί γεννήθηκε ο Κατσαντώνης, που πήρε το όνομα Αντώνης, Αντώνης Μακρυγιάννης, Αυτό ήταν το οικογενειακό του όνομα. Ήταν ο πρωτότοκος γιος της οικογένειας και ακολούθησαν άλλα τέσσερα παιδιά, τρία αγόρια και ένα κορίτσι, η Κατέρω ή Κατερίνη ή Τσίκα.

Από τα αγόρια που ακολούθησαν τον Κατσαντώνη στην Κλεφτουριά ήτα ο Κώστας Λεπενιώτης και ο Γιώργος Χασιώτης, που πήραν τα ονόματά τους από τον τόπο της γέννησής τους. Ο Λεπενιώτης πήρε το όνομα από την Λεπενού Ακαρνανίας, το χωριό που γεννήθηκε και ο Γιώργος Χασιώτης πήρε το όνομα του από τα Χάσια

³⁶ Δ. Σταμέλος, ό. π., σ. 34

³⁷ Ο. Κουρέλης, ό. π., σ. 401

όπου γεννήθηκε κι αυτός. Το γεγονός ότι τα παιδιά του Μακρυγιάννη γεννήθηκαν όλα σε διαφορετικά μέρη είναι απόδειξη της νομαδικής ζωής που ακολουθούσαν με τα πρόβατα τους. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των Σαρακατσαναίων που άλλαζαν τόπο κάθε άνοιξη και φθινόπωρο για τις ανάγκες των ποιμνίων τους.

Κι ο Κατσαντώνης άνηκε στην οικογένεια των βοσκών-νομάδων που συναντούμε στην Ελλάδα κυρίως στην Ακαρνανία και την Αιτωλία και οι οποίοι ταξιδεύουν από εποχή σε εποχή με τα πρόβατα τους, όπου θα εξασφαλίσουν την απαραίτητη βοσκή. Αυτοί είναι οι Σαρακατσαναίοι πιο πολύ νοιάζονταν για τα κοπάδια τους και λιγότερο για τον εαυτό τους.

Από μικρός ο Κατσαντώνης ήθελε να γίνει Κλέφτης. Τον συνέπαιρναν οι διηγήσεις για κατορθώματα των Κλεφτών ενώ και ο ίδιος τους γνώρισε από κοντά από τις συχνές επισκέψεις των Κλεφτών στο κονάκι τους. Ζήλευε την αντρειοσύνη τους, την αρματωσιά τους και ήθελε να βγει στο βουνό. Πολλές φορές το έλεγε στην μάνα του ότι θα φύγει και θα γίνει Κλέφτης, πράγμα για το οποίο η μάνα του αντιδρούσε, γιατί ο Κατσαντώνης από μικρός ήταν ένα κοντό και αδύνατο παιδί γι' αυτό, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της μάνας του, δεν θα μπορούσε να αντέξει τη σκληρή και λιτή ζωή της Κλεφτουριάς. Γι' αυτό σύμφωνα με την παράδοση κάθε φορά που έλεγε στην μάνα του ότι θα φύγει για το βουνό, η μάνα του του έλεγε «κάτσε, Αντώνη, κάτσε Αντώνη, μη φεύγεις». Και από την παρακλητική προστακτική της μάνας του «κάτσε, Αντώνη» λένε ότι πήρε και το όνομα Κατσαντώνης³⁸.

Αυτό λοιπόν το αδύνατο και κοντακιανό παιδί, το ασθενικό δεν υπάκουσε στις ικεσίες της μάνας του, έφυγε για το βουνό και έγινε ο χιλιοτραγουδησμένος Κλέφτης, που εμπύχωνε τα παλληκάρια του στις δύσκολες στιγμές.

Ο Καθηγητής της Λαογραφίας Δημ. Λουκάτος γράφει για τον Κατσαντώνη³⁹: Είναι δημοφιλής στην παράδοση μας ο Σαρακατσάνος Κατσαντώνης και τα τραγούδια του αντιστάθηκαν στον χρόνο με διάρκεια, αφού ενώ είναι προεπαναστατικά, δεν σκεπάστηκαν από τα επαναστατικά αξιόλογων πολεμιστών του 1821. Κυκλοφόρησαν από χρόνια δύσκολα σκλαβιάς, όταν ζούσαν ακόμα οι διώκτες τους και ενώ των ηρώων του '21 είχαν και το θάρρος της νίκης και της απελευθέρωσης, για να κυκλοφορούν».

³⁸ Ο. Κουρέλης, ό. π., σ. 402

³⁹ Θ. Γιαννώτης, *Ο Κατσαντώνης μέσα από το δημοτικό τραγούδι και την ποίηση*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 18

Η αφορμή για να βγει στο βουνό και να γίνει Κλέφτης δόθηκε, όταν τον φυλάκισε μαζί με τον πατέρα του ο Αλή πασάς με την κατηγορία ότι έκλεβε πρόβατα και τα έστελνε στους Κλέφτες. Για να απαλλαγεί από την κατηγορία αυτή ν'αφεθεί ελεύθερος, αναγκάστηκε να πληρώσει ένα μεγάλο πόσο. Από τότε εγκατέλειψε την ποιμενική του ζωή και έγινε Κλέφτης στ' Άγραφα, στο Βάλτο, στο Ξηρόμερο, αλλά και στην Δυτική Θεσσαλία στα ορεινά μέρη ⁴⁰

Οι ηρωικές του πράξεις ως Κλέφτης έγιναν γνωστές στους σκλαβωμένους Έλληνες και τους έκαναν περήφανους, αλλά και στους Τούρκους και Τουρκαλβανούς του Αλή πασά που τους προκαλούσαν τρόμο. Η γενναιότητα του σε συνδυασμό με την εξυπνάδα του αναγνωρίστηκε από όλους τους πολέμαχους και μαχητές της Κλεφτουριάς και του αρματολισμού, οι οποίοι τον Ιούλιο του 1807 στην Αγία Μαύρα τον ανακήρυξαν σε γενικό αρχηγό Κλεφτών και Αρματολών όλης της Ελλάδας ⁴¹.

Όμως αυτός ο μεγάλος αγωνιστής είχε οικτρό τέλος. Κατά τα μέσα του 1808 ο Κατσαντώνης αρρώστησε, γιατί εξαντλήθηκε από την κούραση, σε σημείο που να μην είναι σε θέση, ν' ακολουθεί τους συντρόφους του πολεμιστές. Οι ιατρικές φροντίδες δεν ήταν αρκετές και έπρεπε να μεταφερθεί στη Λευκάδα, όπου θα τον εξέταζαν ευρωπαϊοί γιατροί. Οι δυσκολίες που συνάντησε, για να φτάσει στην παραλία και να επιβιβαστεί σε πλοίο που θα τον μετέφερε στη Λευκάδα ήταν τόσες που το γεγονός ότι κατόρθωσε να φτάσει και να επιβιβαστεί στο πλοίο μερικοί το απέδωσαν στη βοήθεια της Παναγίας ως θαύμα ⁴².

Όταν συνήλθε από την αρρώστια, δεν μπόρεσε να μείνει μακριά από τα παλληκάρια του για πολύ χρόνο και την άνοιξη ξανάφυγε για τα βουνά, όπου θα συναντούσε τους συντρόφους του πολεμιστές. Όμως δεν άντεξε πολύ. Αρρώστησε βαριά με υψηλό πυρετό κι αναγκάστηκε ν' αποτραβηχτεί στο χωριό Μοναστηράκι Αγράφων, αφού προηγουμένως ανέθεσε την αρχηγία των πολεμιστών του στον αδελφό του Κώστα Λεπενιώτη. Μαζί με τον Κατσαντώνη έμεινε ο μικρότερος αδελφός του Γιώργος Χασιώτης που θα μείνει μαζί του ως το τέλος και θα υποστεί όλη την ταλαιπωρία της αρρώστιας του αδελφού του, ως τη σύλληψη τους και τον θάνατό τους.

Απομονώθηκε σε μια σπηλιά που μόνο αυτός γνώριζε στο βουνό Μοναστηράκι ένα από τα πιο άγρια και δυσκολοδιάβατα σε όλη την περιοχή. Η σπηλιά

⁴⁰ Δ. Σταμέλος, ό. π., σ. 36

⁴¹ Δ. Σταμέλος, ό. π., σ. 36

⁴² Δ. Σταμέλος, ό. π., σ. 37

αυτή ήταν τόσο απομονωμένη και δυσπρόσιτη, ώστε και οι Κλέφτες του ασκεριού δεν γνώριζαν την ύπαρξή της. Εκεί απομονώθηκε με τον αδερφό του Γιώργο Χασιώτη να τον φροντίζει και τέσσερα-πέντε παλληκάρια. Η κατάσταση του συνεχώς επιδειωνόταν από υψηλό πυρετό και για άγνωστη αιτία. Η επικρατέστερη άποψη είναι ότι έπασχε από ευλογιά, μια μεταδοτική αρρώστια από την οποία προσβλήθηκε κατά την ανάρρωσή του στην Λευκάδα.

Σημασία έχει ότι η ζωή του διέτρεχε άμεσο κίνδυνο και από την αρρώστια και από την απηνή καταδίωξη των Τουρκαλβανών του Αλή πασά. Και προδόθηκε. Όποιος κι αν είναι ο προδότης το βέβαιο είναι ότι αναγκάστηκαν να προβούν σε αυτή την πράξη ύστερα από φρικτά βασανιστήρια των Τουρκαλβανών. Αλλά το πιο σίγουρο είναι ότι η ανακάλυψη του κρησφύγετου του Κατσαντώνη ήταν τυχαία, όταν οι στρατιώτες του Αλή πασά είδαν μια γριά να πηγαίνει στη σπηλιά. Η γριά αυτή φρόντιζε τον Κατσαντώνη με γιατροσόφια τα οποία παρασκεύαζε από τα διάφορα βότανα που μάζευε από τις ψηλές κορφές των βουνών. Την είδαν τυχαία ή την παρακολούθησαν και κατ' αυτόν τον τρόπο οδηγήθηκαν στη σπηλιά και στη σύλληψη του Κατσαντώνη και του αδερφού του Γιώργου Χασιώτη ⁴³.

Πέθανε τέλη Αυγούστου στα Γιάννενα, αφήνοντας πίσω του μια πλούσια κληρονομιά παλληκαριάς και αντρειοσύνης.

Άξιοι εκπρόσωποί του και συνεχιστές του έργου του υπήρξαν πολλοί αγωνιστές της Μεγάλης Ελληνικής Επανάστασης. Ενδεικτικά αναφέρω τον Γεώργιο Καραϊσκάκη (1782-1827) από τα πρωτοπαλλήκαρα του Κατσαντώνη, που αναδείχτηκε αργότερα στους κορυφαίους πολέμαχους και μάρτυρες της Εθνεγερσίας. Αντιπροσωπευτική μορφή του Μεγάλου Αγώνα του 1821 έχει αναδειχθεί και το επίσης πρωτοπαλλήκαρο του Κατσαντώνη, ο Δημοτσέλιος πιο γνωστός ως Γεροδήμος (1785-1854) ⁴⁴.

Ο Eugene Yemeniz, στα 1869 κάνει λόγο για τον Κατσαντώνη και τον θεωρεί Σαρακατσάνο, αφού, όπως γράφει, ανήκε σε ράτσα των βοσκών-νομάδων που συναντά κανείς στην Ελλάδα, κυρίως στην Ακαρνανία και την Αιτωλία και οι οποίοι, ταξιδεύοντας στο πέρασμα των εποχών, έσπρωχναν καμιά φορά τις αποδημίες τους ως τις κορφές της Πίνδου. Είναι γνωστοί με το όνομα Σαρακατσάνοι. Οι βοσκοί αυτοί

⁴³ Δ. Σταμέλος, ό. π., σ. 38

⁴⁴ Ο. Κουρέλης, ό. π., σ. 406

εμπνέουν στον Έλληνα χωρικό ένα αίσθημα σεβασμού μαζί και φόβου. Και οι χωρικοί αποδίδουν στους Σαρακατσαναίους κάποιες ιδιότητες μεταφυσικές ότι φέρνουν από τα μακρινά τους ταξίδια κάποιες μυστικές γνώσεις που μπορούν να επηρεάσουν τα πεπρωμένα των ανθρώπων μπορούν να θεραπεύσουν και να προκαλέσουν αρρώστιες, ότι συνομιλούν με όντα υπερφυσικά, ότι διαβάζουν τον ουρανό, όπως ένα βιβλίο, και προφητεύουν το μέλλον, σύμφωνα με την πορεία των αστεριών ⁴⁵.

Απ' όλες αυτές τις ιδιότητες που αποδίδουν στους Σαρακατσαναίους το μόνο που ισχύει είναι το γεγονός ότι μπορούν να παρακολουθήσουν τα άστρα και να κάνουν κάποιες προβλέψεις για τον καιρό. Μπορεί επίσης να ισχύει η δυνατότητα να θεραπεύουν αρρώστιες, αφού τόσο απόμακροι και απομονωμένοι που ήταν δεν τους ήταν εύκολη η πρόσβαση σε νοσοκομείο ή σε γιατρό και αναγκαστικά θεραπεύονταν μόνοι τους.

Για έναν νέο, όπως ο Κατσαντώνης, τα κίνητρα του μίσους του εναντίον του Αλή ήταν παραπάνω από αρκετά, ώστε να γίνει ο αμείλικτος διώκτης του και ο μεγαλύτερος εφιάλτης και του ίδιου του Αλή αλλά και των δερβenaγών που προσπαθούσαν να τον εξοντώσουν με κάθε μέσο.

Γι' αυτό και όνομά του με τα θρυλικά κατορθώματα επισκίασε ονόματα μεγάλων εθνομαρτύρων και αγωνιστών του Ελληνισμού της εποχής εκείνης, την ξεπέρασε και έμεινε ολοζώντανο μέχρι τις μέρες μας μέσα από το θέατρο σκιών, τον Καραγκιόζη δηλαδή, όπου ο Κατσαντώνης θριαμβεύει επί σκηνης σκοτώνοντας το πρωτοπαλλήκαρο του Αλή πασά, το διαβόητο Τουρκαλβανό Βεληγκέκα. Επ' αυτού η Ειρήνη Σπανδωνίδα γράφει για τον Κατσαντώνη ότι υμνήθηκε, τραγουδήθηκε και πέρασε στον αθάνατο Καραγκιόζη ⁴⁶.

Όμως ο Κατσαντώνης είχε και ηθικό ανάστημα λαμπρό, παρά τη σκληρότητα με την οποία πολεμούσε τον εχθρό. Έτρεφε έναν σεβασμό στη γυναίκα και ήταν προστάτης της οικογενειακής τιμής. Σπλαχνικός ακόμα και προς τους εχθρούς. Αναφέρουμε περιπτώσεις όπου χάρισε τη ζωή σε εχθρούς του, όταν έκρινε ότι αυτό του υπαγόρευε η συνείδηση του. Όταν πιάστηκε αιχμάλωτος κάποιος μπουλούκμπασης (σωματάρχης) και τον παρακάλεσε γονατιστός να μην τον σκοτώσει, γιατί είχε δύο αδελφές ανύπαντρες και έπρεπε να της αποκαταστήσει, αυτός του χάρισε τη ζωή και

⁴⁵ Δ. Σταμέλος, ό. π., σ. 36-37

⁴⁶ Ε. Σπανδωνίδα, *Τραγούδια της Αγοριανής*, Αθήνα 1939, σ. 223-224

του δώρισε ένα χρυσό νόμισμα. Αλλά και όταν ήταν αναγκασμένος να σκοτώσει αιχμαλώτους, ποτέ δεν τους υπέβαλε σε βασανιστήρια, όπως έκαναν οι Τούρκοι.

Ο Κουτσοκόστας Ιωάννης σε ένα αφιέρωμα στα 200 Χρόνια από το θάνατό του μας μεταφέρει πληροφορίες σχετικά με την θρησκευτική του πίστη στην Εκκλησία μας. Αναφέρει ότι είχε την ευλογία του Πατρο-κοσμά του Αιτωλού, όταν στα 1777 πέρασε από τα κονάκια και τη στάνη του πατέρα του αρχιτσέλιγκα Γιάννη Μακρυγιάννη ψηλά στα Άγραφα. Και, φτασμένος Κλέφτης πια, δεν παρέλειπε να επισκέπτεται τα μοναστήρια της περιοχής των Αγράφων. Στο μοναστήρι της Τατάρνας, που το επισκεπτόταν συχνά, βρίσκεται ασημένια καντήλια, ευλαβική προσφορά στη Μεγαλόχαρη, για να τον προστατεύει.

Δεν λύγισε κι όταν ακόμα οδηγήθηκε μπροστά στον Αλή πασά και του ζήτησε να προσκυνήσει στα τζαμί κι ας ήξερε ότι θα πέθαινε και μάλιστα με μαρτυρικό θάνατο.

Αυτός ήταν ο Κατσαντώνης, ο θρύλος της κλεφτουριάς και ο ήρωας της προεπαναστατικής Ελλάδας, που έδειξε με το παράδειγμά του τον δρόμο για το ξεκίνημα της Μεγάλης Ελληνικής Επανάστασης.

Συνηθίζουμε και σήμερα, όταν είμαστε θυμωμένοι και θέλουμε κάπου να ξεσπάσουμε, για να καταπραΰνει ο θυμός μας να λέμε το ημιστίχιο «Βαστάτε Τούρκοι τ'άλογα»⁴⁷. Το ημιστίχιο αυτό αποτελεί την αρχή ενός κλέφτικου τραγουδιού που αναφέρεται στον Κατσαντώνη. Είναι η ώρα που τον συλλαμβάνουν οι Τούρκοι και τον οδηγούν δεμένο στα Γιάννινα και στον Αλή πασά, Ο Κατσαντώνης, ανήμπορος και άρρωστος από μέρες, γνωρίζει τι τον περιμένει και γι' αυτό ως μελλοθάνατος έχει μια τελευταία επιθυμία. Ζητάει από τους δήμιούς που τον οδηγούν στα Γιάννινα να καθυστερήσουν για λίγο, για να δει για τελευταία φορά τα βουνά που τον φιλοξένησαν τόσα χρόνια, τα λημέρια του και να δώσει και τις τελευταίες του οδηγίες στο ασκέρι.

⁴⁷ Ε. Μακρής, «Πολιτισμός: Ο αποχαιρετισμός του Κατσαντώνη», στην ιστοσελίδα *karakatsani*, (χ.χ.), διαθέσιμο στο: <http://karakatsani.eu/article.php?db=politismos&article=12122012005233&paMenu=80>, ημερομηνία προσπέλασης 13.7.2023

1.2.2. Γεώργιος Καραϊσκάκης – Ο αρχιστράτηγος της Ρούμελης

Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης πρέπει να ήταν ή τουλάχιστον να κατάγεται από τους Σαρακατσαναίους. Το επώνυμο Καραϊσκάκης αναμφισβήτητα σημαίνει ο γιος του Καραϊσκού. Είναι μια ελληνική συνήθεια, γνωστή σε όλη την Ελλάδα. Όπως και στους Σαρακατσαναίους, στους οποίους αποτελεί απαράβατο κανόνα, στην νεαρή τους ηλικία να προσφωνούνται με το πατρικό τους επώνυμο με την προσθήκη της κατάληξης -άκη⁴⁸.

Σε ηλικία οκτώ χρόνων πεθαίνει η μάνα του. Παρατάει τους Σαρακατσάνους και πάει στο χωριό Γράλιστα της Καρδίτσας. Εγκαταστάθηκε στη «σπηλιά τον Λώλον», έξω από το χωριό και ζούσε από την κλεψιά και το ξεροκόμματο, που από λύπηση του έδιναν οι χωριανοί. Συγκέντρωσε και άλλους συνομηλικούς του και σύντομα ήταν αρχηγός μιας παιδικής συμμορίας, που στη συνέχεια, όταν έφτασε στην ηλικία των δέκα πέντε χρόνων εξελίχθηκε σε υπολογίσιμο κλέφτικο σώμα της περιοχής των Αγράφων. Δεκαεξάχρονος συλλαμβάνεται από τα αρβανίτικα ασκέρια και οδηγείται στα Γιάννενα. Βασανίζεται και αναγκάζεται να καταταχθεί στη σωματοφυλακή του διαβόητου Αλή - Πασά. Εκεί εξασκήθηκε στην πολεμική τέχνη⁴⁹.

Τον Γενάρη του 1821 βρέθηκε στην σύναξη των καπεταναίων στην Λευκάδα και όταν άρχισε ο Αγώνας πέρασε στην Δυτική Ελλάδα. Κινητοποιείται για την Επανάσταση και στις 26 Μαΐου 1821 επαναστατεί μαζί με τον Μήτηρο Κοντελίδα. Λαμβάνει μέρος σε πολλές μάχες και συγκρούσεις, όπως στο Πέτα, στο Κομπότι στις 8 Ιουνίου, όπου τραυματίστηκε στα πισινά τον και χρειάστηκε να νοσηλευτεί, και τον Σεπτέμβριο στην μάχη στο Λουτράκι κοντά στην Άρτα. Μετά την εξόντωση του Αλή-Πασά συνθηκολόγησε με τους Τούρκους. Τον Γενάρη του 1822 έχοντας τριακόσιους αρματολούς — παλικάρια αναγνωρίζεται με την ανοχή των πασάδων της Λάρισας αρματολός των Αγράφων, που ήταν και η αρχική επιδίωξή τον και χωρίς να θίγεται ο πατριωτισμός του, γιατί συνεχίζει να συγκρούεται με τα σουλτανικά στρατεύματα στην Δυτική Ρούμελη. Η σημαντικότερη συμπλοκή τον είναι τον Γενάρη τον 1823 κοντά στον Αι - Βλάση στο Σοβολάκο της Ευρυτανίας με τους Ισμαήλ Πασά Πλιάσα, Ισμαήλ, Χατζή Μπέντο και τον Άγο Μουχουρντάρη με τρεις χιλιάδες Αρβανίτες, παριστάνοντας τάχα το πιστό στις συμφωνίες (καπάκια) και ότι τάχα αυτοί φάνηκαν

⁴⁸ Ι. Κουτσοκόστας, *Οι Σαρακατσάνοι στους αγώνες του Έθνους*, Γιαννιτσά 2019, σ. 117-118

⁴⁹ Ι. Κουτσοκόστας, *Οι Σαρακατσάνοι στους αγώνες του Έθνους*, σ. 127

κιοτήδες και λιποτάχτες παρατώντας την πολιορκία τον Μεσολογγίου. Στην μάχη σκοτώθηκαν ο Χατζή - Μπέντος και διακόσιοι Τουρκαλβανοί και περισσότεροι ακόμα πνίγηκαν στην προσπάθειά τους να περάσουν τον Αχελώο και αργότερα στη Λεπενού του Βάλτου. Από τους Έλληνες σκοτώθηκε και το αγαπημένο πρωτοπαλικάρο και επιστήθιος φίλος του ο Σαρακατσάνος Δήμος Μπακογιάννης, ο οποίος, γράφει ο Κασομούλης, «για τις στρατιωτικές του αρετές και την αγαθότητά τον έχαιρε όλην την υπόληψη του αρχηγού». Τότε διόρισε στην θέση του τον Αντώνη Ζαραλή, ο οποίος δεν έχαιρε ολιγότερη υπόληψη ⁵⁰.

Στα μέσα του 1823 με κλονισμένη την υγεία του (ήταν μάλλον φυματικός) αποσύρεται από το αρματολίκι αφήνοντας τα τριακόσια παλικάρια του στον Μάρκο Μπότσαρη να αντιμετωπίσει τον Μουσταή -Πασά της Σκόδρας, που ετοιμάζονταν να εισβάλει στην περιοχή του. Στην Ιθάκη οι γιατροί του έδιναν λίγες ελπίδες ζωής, αλλά παρά ταύτα έρχεται στο Μεσολόγγι και ζητάει από τον πληρεξούσιο επίτροπο της Δυτικής Στερεάς Ελλάδας, Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο να του παραχωρηθεί το Αρματολίκι των Αγράφων, που το είχε καταλάβει ο Ι. Ράγκος.

Ο Μαυροκορδάτος του αρνείται την παραχώρηση και αρχίζουν οι δυσαρέσκειες και οι προστριβές. Κατηγορείται και εισάγεται σε δίκη «για εσχάτη προδοσία», με δικαστές καπεταναίους, που οι περισσότεροι ήταν «όργανά» του και εκδώσανε καταδικαστική «Προκήρυξη των εγκλημάτων του Καραϊσκάκη». Η κατηγορία στηρίχτηκε σε λόγια του και όχι σε πραγματικά περιστατικά. Στην συνέχεια αποδεικνύεται, πως ήταν καθαρή συκοφαντία, φτιαγμένη από την φατρία τον Μαυροκορδάτου ⁵¹.

Μετά την δίκη του έδωσαν σαράντα οκτώ ώρες προθεσμία να αναχωρήσει, ενώ αυτός ζήτησε πέντε ημέρες. Την άλλη μέρα με τα ογδόντα παλικάρια του, πιστούς συντρόφους του, ξεκίνησε και πρόσταξε στους σαλπικτές του να βαράνε πένθιμα. Πέρασαν μπροστά από το Διευθυντήριο, όπου ήταν όλοι μαζεμένοι μαζί και ο Βουλπιώτης, ψευδομάρτυρας και κατηγορός του, και τους λέει: «Αδέλφια καπεταναίοι, αν με καταδικάσατε δίκαια ο Θεός να μου το δώσει στο κεφάλι μόλις βγω από δω (σίγουρος για την αθωότητά του). Αν όμως άδικα, να πέσει γλήγορα στα κεφάλια σας». Και γυρίζοντας στον Μαυροκορδάτο, του λέει:

⁵⁰ Ν. Κασομούλης και Α. Πολίτης, *Με το σπαθί εις το χέρι και με το ντουφέκι. Στο πολιορκημένο Μεσολόγγι*, Κρήτη 2021, σ. 39.

⁵¹ Ι. Κουτσοκόστας, *Οι Σαρακατσάνοι στους αγώνες του Έθνους*, σ. 130

--« Ε, ωρέ Μαυροκορδάτο εσύ την προδοσία μου την έγγραψες στο χαρτί, όμως εγώ θα σου την γράψω εδώ (και κτύπησε τα δυο του δάχτυλα στο μέτωπο του) για να φανεί ποιος είσαι. Έχετε γειά». ⁵²

Στερείται τα αξιώματα και τους βαθμούς και καταδιώκεται προς την Ευρυτανία, όπου συγκρούεται με τους απεσταλμένους του Μαυροκορδάτου και τον Μάιο του 1824 στην μάχη της Βράχος χάνει το αγαπημένο πρωτοπαλικάρό του, τον Σαρακατσάνο Αντώνη Ζαραλή.

Η υγεία του είναι κλονισμένη. Αποσύρεται από τα Άγραφα και παραμένει για νοσηλεία στο μοναστήρι τον Προυσού της Ευρυτανίας. Μόλις ανάλαβε λίγο, έφυγε τον Οκτώβρη του 1824 στην Κεφαλονιά για να τον εξετάσουν οι γιατροί που τον είπαν πως η ασθένειά του ήταν αγιάτρευτη και πως πρέπει να ησυχάσει, πλην όμως δεν τους άκουσε. Στις αρχές του 1824 βρίσκεται στο Μεσολόγγι και στις 24 Μαΐου 1824 ζητά γραπτά συγγνώμη από την Διοίκηση, που δεν γίνεται δεκτή και απογοητευμένος καταφθάνει στο Ναύπλιο.

Με τριακόσιους άνδρες πάει στο στρατόπεδο των Σαλώνων (Άμφισσα) και κατορθώνει από εκεί να του αναγνωριστεί η αρχηγία στον μισό χώρο της επαρχίας των Αγράφων μετά από γραπτή αναφορά των κατοίκων της προς την Διοίκηση.

Τον Δεκέμβριο του 1824 η κυβέρνηση Κουντουριώτη — Κωλέττη κ.λ.π βλέποντας ότι δεν μπορεί να καταβάλλει τους «αντάρτες» Κολοκοτρώνη, κ.λ.π. καλεί τα ρουμελιώτικα σώματα για ενίσχυση στον εμφύλιο πόλεμο, που ξέσπασε. Και ο Καραϊσκάκης με τούς Τζαβελλαίους απρόσκλητοι περνούν στην Πελοπόννησο και συγκρούονται με τους αντικυβερνητικούς Ζαΐμη, Λόντο και Νικηταρά.

Όταν αποβιβάστηκε στον Μοριά ο Ιμπραήμ συγκρούστηκαν μαζί του χωρίς επιτυχία στην μάχη τον Κρομμυδιού. Μετά ζητούν να επιστρέψουν στην Ρούμελη. Ο Καραϊσκάκης πήρε διαταγή να βοηθήσει το πολιορκημένο Μεσολόγγι και ξεκινά από την Ελευσίνα. Στην πορεία τον στις 15 Μαΐου 1826 νικάει τους Τούρκους του Ταχήρ - Αμπάζη Μπέη Ντιμπρά κοντά στο Μαυρολιθάρι της Παρνασσίδας και στις αρχές Ιουλίου κοντά στο Καρπενήσι και φθάνει έξω από το Μεσολόγγι. Στις 25 Ιουλίου χτυπάει τούς Τούρκους απέξω, ενώ από μέσα επιτέθηκαν οι υπερασπιστές της πόλης

⁵² Ν. Μέντζας, «ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ: Ο ‘ΜΟΥΛΟΣ’... ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ ΗΡΩΑΣ», στην ιστοσελίδα: *Ιστορικές Αναδρομές* 23.4.2015, διαθέσιμο στο: http://istorikesanadromes.blogspot.com/2015/04/23-1827-45_23.html, ημερομηνία προσπέλασης 28.6.2023

χωρίς τα αναμενόμενα αποτελέσματα παρά τις σημαντικές απώλειες των εχθρών. Στο Πετροχώρι επιτίθεται κατά του Άγου Μουχουρδάρη, που αναγκάζεται να εγκαταλείψει το Απόκουρο και να συμπυχθεί στο στρατόπεδο τον Κιουταχή. Το σώμα του Καραϊσκάκη εξασθενεί με την ενίσχυση της φρουράς του Μεσολογγίου με εξακόσιους άνδρες με τον Τζαβέλα και αποσύρεται προς το Ξηρόμερο για να αποκόψει τις εφοδιοπομπές του τουρκικού στρατοπέδου. Από εκεί ανεβαίνει στα Άγραφα και διαλύει το σώμα του Τουρκολάτρη Σταμούλη Γάτσου. Στην συνέχεια, στις 25 Αυγούστου 1825 συγκρούεται και πάλι νικηφόρα με το ισχυρό σώμα του Άγου Μουχουρδάρη⁵³.

Τον Σεπτέμβριο επιτίθεται κατά του Κραβασαρά (Αμφιλοχία) και σε έφιππη ενέδρα τουρκικού στρατού στο στενά Λάσπης και του Εριβείου της Ακαρνανίας. Στα τέλη του 1825 πλησιάζει στο Μεσολόγγι, αλλά αρρώστησε βαριά και αποσύρεται στον Πλάτανο, όπου βρίσκονταν κατά την ηρωική έξοδο των «Ελεύθερων Πολιορκημένων». Από εκεί παίρνει τα λείψανα του στρατεύματος του Μεσολογγίου και κατεβαίνει στο Ναύπλιο. Αντάμωσε τον Κολοκοτρώνη στο Άργος και συμφώνησαν να είναι ενωμένοι για το καλό της πατρίδας. Ο Κολοκοτρώνης του υποσχέθηκε να τον βοηθήσει να επαναστατήσει ξανά την Ρούμελη, που ήταν πλέον προσκυνημένη και τον βοήθησε.

Μετά την εκστρατεία της Στερεάς Ελλάδας όπου και διετέλεσα αρχιστράτηγος όπου η μάχη της Αράχοβας υπήρξε η πλέον ένδοξη μάχη της πολεμικής ζωής του Καραϊσκάκη και θεωρείται από τις πλέον νικηφόρες και λαμπρές επιχειρήσεις του Αγώνα. Το 1833, όπως αναφέρει ο Δημήτριος Αινιάν τραυματίστηκε σε μάχη και πέθανε.⁵⁴

⁵³ Ι. Κουτσοκώστας, *Οι Σαρακατσάνοι στους αγώνες του Έθνους*, σ. 131

⁵⁴ Δ. Αινιάν, *Η βιογραφία του στρατηγού Γεωργίου Καραϊσκάκη, υπό του ιδιαιτέρου γραμματέως του Δ. Αινιάνος*, Αθήνα 1903, σ. 122

Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οι Σαρακατσάνοι εν μέσω του Μακεδονικού αγώνα (1904-1908)

Οι Σαρακατσαναίοι που νομαδίζονταν με τα τσελιγκάτα τους το καλοκαίρι στις ψηλές βουνοκορφές της Κεντρικής και δυτικής Μακεδονίας δεν περιορίζονταν μόνο να προσφέρουν τις υπηρεσίες στον Μακεδονικό Αγώνα ως οδηγοί, αγγελιοφόροι, σύνδεσμοι και τροφοδότες των αντάρτικων σωμάτων.

Αγνοί Έλληνες και φανατικοί πατριώτες όλοι τούτοι οι Σαρακατσαναίοι, προσφεράν στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα ανεκτίμητες υπηρεσίες στα ελληνικά ανταρτικά σώματα. Πρόθυμοι να δώσουν πληροφορίες, να αναλάβουν ρόλους συνδέσμων, να ενισχύσουν με τρόφιμα και ιματισμό, να μεταφέρουν όπλα από λημέρι σε λημέρι, να περιθάψουν τραυματίες, να μεταμφιέσουν σε δύσκολες στιγμές με σαρακατσιάνικες στολές τους Έλληνες αντάρτες και γενικά να κάνουν ότι δεν μπορεί να φανταστεί ο άνθρωπος⁵⁵.

«Και αν ήταν μάλιστα τόσο αναγκαία η παρουσία των Σαρακατσάνικων τσελιγκάτων για τα ελληνικά αντάρτικα σώματα που έρχονταν από την ελεύθερη Ελλάδα, ώστε αυτά έρχονταν την άνοιξη, όταν επέστρεφαν οι Σαρακατσαναίοι στα ξεκαλοκαιριά των βουνών» γράφει ο Κουτσοκώστας⁵⁶

Μάλιστα κάποιοι από αυτούς τους Σαρακατσαναίους βοήθησαν τόσο πολύ στην προσπάθεια των ελληνικών στρατιωτικών επιχειρήσεων εναντίον των Βουλγάρων κομιτατζήδων, ώστε αναγκάζουν το Γενικό Επιτελείο Στρατού⁵⁷ να κάνει ειδική μνεία, όχι μόνο γενικά για την προσφορά των Σαρακατσαναίων στον μεγάλο αγώνα αλλά να επισημάνει και ειδικά ονόματα των οποίων οι υπηρεσίες κρίθηκαν ιδιαίτερα πολύτιμες⁵⁸.

Αυτοί ήταν οι Σαρακατσαναίοι και η πολύτιμη προσφορά τους δεν μπορεί ούτε να παραγνωριστεί ούτε ν' αποσιωπηθεί. Έκαναν τον καθήκον τους στο ακέραιο με κίνδυνο της ζωής τους. Το κάθε τσελιγκάτο ή «φαλκάρι» αποτελούσε μια ξεχωριστή κοινότητα με επικεφαλής τον αρχιτσέλιγκα. Άνδρες και γυναίκες, παιδιά και γέροντες,

⁵⁵ Κ. Λιάπης, *Καπετάν Κώστας Γαρέφης - Ο Σταυραετός του Πηλίου*, Αθήνα 1979, σ. 76

⁵⁶ Ι. Κουτσοκώστας, «Συμβολή των Σαρακατσαναίων στον Μακεδονικό Αγώνα. Ιστορικά και Λαογραφικά θέματα», στο: ΦΙΛΙΠΠΟΣ Γιαννιτών, τ. 7 (1994), σ. 5

⁵⁷ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *Ο Μακεδονικός αγών και τα εις Θράκην γεγονότα*, Αθήνα 1979, σ. 60

⁵⁸ Ι. Κουτσοκώστας, «Συμβολή των Σαρακατσαναίων στον Μακεδονικό Αγώνα. Ιστορικά και Λαογραφικά θέματα», ό. π., σ. 8

άνοιγαν τα κονάκια τους στους αγωνιστές της Λευτεριάς, που πολεμούσαν τους Τούρκους, τους Βούλγαρους και τους ρουμανίζοντες βλάχους κομιτατζήδες⁵⁹.

Από επιστολή 1/5/1905 του Πρόξενου της Ελλάδας στην Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλονίκη Λαμ. Κορομηλά⁶⁰, προς τον Κ. Μαζαράκη με την οποία τον χαιρετίζει για την άφιξη του στη Μακεδονία του εύχεται επιτυχία στον εθνικό αγώνα και του δίνει ορισμένες πληροφορίες για την κατάσταση που επικρατεί στη Μακεδονία από πολιτικής απόψεως αλλά και στρατιωτικής προετοιμασίας. Του γράφει λοιπόν ότι στην περιοχή αυτή υπάρχουν και Σαρακατσαναίοι οι οποίοι θέλουν να πάρουν όπλα.

Από άλλη πηγή υπάρχει πληροφορία ότι οι Σαρκατσαναίοι καλώς εξασκημένοι στα όπλα και καλοί πολεμιστές, ήταν πολύτιμοι βοηθοί στον Μακεδονικό Αγώνα. Και ο ίδιος ο Μαζαράκης παραδέχεται τη μεγάλη προσφορά των Βλάχων και Σαρακατσαναίων στους αγώνες του έθνους.

Τα Σαρακατσάνικα καλύβια δεν στήριζαν μόνον τους κλέφτες της προεπαναστατικής εποχής προσφέροντας τροφή και καταλύματα για ύπνο και γιατροπορεύματα, αλλά η αρωγή του στους αγώνες των Ελλήνων ήταν διαχρονική.

Κατά την Μεγάλη Επανάσταση η συμμετοχή τους βοήθησε στην αίσια έκβαση του αγώνα, για να έλθει το ποθούμενο αποτέλεσμα. Στους αγώνες για την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881, αλλά και στις ενδιάμεσες εξεγέρσεις. Στα μετεπαναστατικά κινήματα του 1854 και 1878 στην Ήπειρο, Θεσσαλία και Όλυμπο, τους Βαλκανικούς πολέμους 1912-13, τη Μικρασιατική εκστρατεία, το έπος 1940-41 και την Εθνική Αντίσταση 1941-1944, ήταν παρόντες, με τον δικό τους τρόπο⁶¹.

Η δε συμμετοχή τους στους αγώνες για την απελευθέρωση της Μακεδονίας από δύο μεγάλους δυνάστες, τους Βούλγαρους κομιτατζήδες από τη μια και τους Τούρκους από την άλλη υπήρξε καθοριστική, Εκεί εύρισκαν τροφή και στρώμα οι αντάρτες στα χρόνια 1904-1908.

Από την συνεισφορά αυτή των Σαρακατσαναίων στους πολεμιστές των ανταρτικών ελληνικών σωμάτων αναφέρονται πιο κάτω, εντελώς αποσπασματικά, κάποια σημεία που αναφέρονται στους Σαρακατσαναίους, έτσι όπως τα κατέγραψε ο Κωνσταντίνος Μαζαράκης ο γνωστός με το ψευδώνυμο Ακρίτας.

⁵⁹ Ο. Κουρέλης, ό. π., σ. 394

⁶⁰ Α. Μαζαράκης – Αινιάν, *Ο Μακεδονικός Αγών Αναμνήσεις*, Θεσσαλονίκη 1963, σ. 89, 90, 91, 96

⁶¹ Ο. Κουρέλης, ό. π., σ. 395

« [2/5/1905 [...] Μετά εικοσάωρον πορείαν νύκτα λημεριάζομεν εντός δάσους ελάτων εις τινα κλυτών, ψύχος δριμύτατον. ηνάψαμεν δύο πυράς, αλλ' αδύνατον να κοιμηθώμεν εκ του Ιρύχους. Την επομένην διευθυνόμεθα προς Άνω Σέλι. Εγνωρίζαμεν ότι κάπου εκεί κοντά ήσαν νομάδες ποιμένες. Ο Νικολάκης Καπούλας, γνωστός μου τσέλιγκας, Σαρακατσάνος, και ο Χρήστος Βασίλης Σέρμπης, βλαχόφωνος, φανατικοί Έλληνες. Μας υποδέχονται εγκαρδίως. [...] Εκεί μέσα εις πυκνόν δάσος από έλατα εκοιμήθημεν τον πρώτον ύπνον του αντάρτη, με την κάπαν και τον ουρανόν από πάνω διά σκέπασμα... [...] Όταν εξυπνήσαμεν ευρέθημεν προ συμβουλίου Σαρακατσαναίων γύρω από μιαν μεγάλην φωτιάν».

Από το ίδιο έργο σελ. 233

«Ο Νικολάκης Καπούλας, Σαρακατσάνος, γλυκός και μετρημένος, καλός και γενναίος πατριώτης, ως όλοι οι Σαρακατσαναίοι. Είναι γνωστόν ότι οι Σαρακατσαναίοι, ομιλούντες μόνον την ελληνικήν, με φυσιογνωμίας ωραίας και με την άσπρην φουστανέλαν των, κυριαρχούν με τα ποιμνιά των εφ' όλων των ορέων της Παλαιάς Ελλάδος, της Μακεδονίας και αυτής της βουλγαρίας, όπου άνω των δέκα χιλιάδων Σαρακατσαναίων, αμιγών Ελλήνων, ευρίσκονται επί του Αίμου. Όλοι των συνδέονται διά συγγενειών και επιγαμιών μεταξύ των. Διατηρούν ελληνικωτάτας παραδόσεις, ελληνικά κλέφτικα τραγούδια και φέρονται με ιπποτισμόν και λεπτότητα εις τας γυναίκας των, δι' ο και τους ειρωνεύονται ενίοτε οι λοιποί χωρικοί»

Από το ίδιο έργο σελ. 234.

«[...] Εις τους Σαρακατσαναίους λοιπόν αυτούς έχομεν απεριόριστον εμπιστοσύνην. Αυτούς εχρησιμοποίησαμεν ως πρώτα γιατάκια (γιατάκι είναι το μέρος όπου μένει κανείς φυλασσόμενος και τροφοδοτούμενος κρυφίως) και εις το Βέρμιον και εις το Μορίχοβον Ονομασταί πατριαρχικάι οικογένειαι και λίαν εύποροι μεταξύ αυτών είναι οι Φαρμακαίοι, οι Σουλτογιανναίοι, Γιωργο-πασσά* Καπούλας και άλλοι».

Αυτά μεταξύ άλλων γράφει ο Κ. Μαζαράκης-Αινιάν για τους Σαρακατσαναίους και για όλους όσους αγωνίστηκαν κι έδωσαν και τη ζωή τους θυσία στο βωμό της πατρίδας.

Τα ελληνικά αντάρτικα σώματα που αγωνίζονταν στη Μακεδονία αποτελούσαν εθελοντές του στρατού αξιωματικοί, υπαξιωματικοί και ιδιώτες από όλα τα διαμερίσματα της Ελλάδας και του αλύτρωτου Ελληνισμού. Ο αγώνας τους αυτός

θα ήταν πιο δύσκολος αν δεν είχαν τη στήριξη από την συμμετοχή των ντόπιων που γνώριζαν τα κατατόπια των ορεινών περιοχών. «Και οι ντόπιοι αυτοί ήταν οι Βλάχοι και οι Σαρακατσαναίοι ποιμενόβιοι σκηνιτές. Σαρακατσαναίοι υπήρξαν το πρώτο εντόπιο ετοιμοπόλεμο στοιχείο και αυτούς χρησιμοποίησαν τα Ελληνικά σώματα που έρχονταν από την ελεύθερη Ελλάδα σαν τα πρώτα γιατάκια, γιατί τους ενέπνεαν εμπιστοσύνη»⁶²

2.1. Ο τρόπος δράσης των Σαρακατσάνων στον αγώνα

Αξιοσημείωτος ήταν και ο τρόπος δράσης των Σαρακατσάνων στον Μακεδονικό Αγώνα όπως και στην προσφορά τους στην Επανάσταση του 1821. Ο ίδιος αγώνας, τα ίδια χαρακτηριστικά, ο ίδιος ενθουσιασμός προσφοράς, η ίδια εντιμότητα και ειλικρίνεια στις σχέσεις με τους οπλαρχηγούς και τους αντάρτες, το ίδιο δόσιμο της καρδιάς και της ψυχής. Οι Σαρακατσάνοι του Βερμίου και άλλων τσελιγκάτων θεώρησαν τον Μακεδονικό αγώνα δικό τους αγώνα. Ήταν οι ίδιοι οπλαρχηγοί, αντάρτες, ορκισμένοι να εκδικηθούν τον κομιτατζή, τον Τούρκο, τον ρουμανίζοντα, για όσα κακά μεθόδευε σε βάρος του κομματιού αυτού της ελληνικής γης, της γης του Μεγαλέξανδρου. Βάπτισε το βουνό κοντά στο Ξηρολίβαδο με τ' όνομα του καπετάν Μπρούφα, που συνέτριψε τους Τούρκους στην περιοχή του. Έκλαψαν οι Σαρακατσίανες μάνες και γυναίκες τον καπετάν Γαρέφη σαν δικό τους παιδί, σαν δικό τους συγγενή. Οδήγησε το σαρακατσιανάκι στα καλύβια τους το Γαρέφη για να εκδικηθεί τους αιμοσταγείς Λούκα και Καρατάσο για τα απάνθρωπα εγκλήματά τους. Τραγουδούν οι Σαρακατσάνοι και σήμερα το θάνατο του Γαρέφη «Λαμποκοπούν χρυσά σπαθιά, πέφτουν ντουφέκια ανάρια, Κώστας Γαρέφης πολεμά, με εξήντα παληκάρια».⁶³

Ξανάζησαν στο Βέρμιο και στ' άλλα βουνά της Μακεδονίας μας το Σαρακατσιάνικο κλεφταρματολίκι του 21. Οι ανώνυμοι Σαρακατσίανοι ήρωες, αλλά και αρκετοί επώνυμοι ανάμεσα τους, ξαναθύμισαν τον Δίπλα, τον Κατσαντώνη, το Λεπενιώτη, το Χασιώτη, το Λιακατά, το Ζαραλή, τους Συκάδες, τους Καπλιαναίους, τους Κατσαραίους και αμέτρητους άλλους. Όπως τότε που έφθασαν να πολεμούν τον Αλή - Πασά και την Υψηλή Πύλη, έτσι και στη διάρκεια του Μακεδονικού αγώνα τα έδωσαν όλα, θυσία στο βωμό της πατρίδας και του ιερού της αγώνα.

⁶² Ι. Κουτσοκόστας, *Οι Σαρακατσάνοι στους αγώνες του Έθνους*, σ. 7

⁶³ Ν. Κατσαρός, *Τα σαρακατσιάνικα τσελιγκάτα του Βερμίου και η ζωή στις στάνες τους*, σ. 50

2.1.1. Περίοδος 1904-1908

1. Οργάνωση -προετοιμασία του αγώνα

Στις 20 Ιουλίου 1903 γίνεται η ψευδοπανάσταση του Ίλιντεν. Αρχίζει επίσημα και συστηματικά για την Ελλάδα ο ένοπλος Μακεδονικός Αγώνας με τη μεγάλη και ουσιαστική συμβολή των Σαρακατσαναίων της Μακεδονίας αλλά και της Παλαιάς Ελλάδας, όπως ομολογείται από τους επικεφαλής κυρίως αξιωματικούς τον Ελληνικού στρατού, αρχηγούς αντάρτικων σωμάτων και τα επίσημα έγγραφα των Προξενείων Μοναστηρίου και Θεσσαλονίκης ⁶⁴.

Τα ελληνικά αντάρτικα σώματα, που αγωνίζονταν στη Μακεδονία αποτελούνταν από εθελοντές του στρατού και ιδιώτες από όλα τα διαμερίσματα της Ελλάδας και του αλύτρωτου Ελληνισμού. Στον δύσκολο όμως αγώνα τους ήταν απαραίτητη η συμμετοχή των ντόπιων, που γνώριζαν τις τοπικές συνθήκες και το έδαφος, γιατί τα σώματα θα κινούνταν κυρίως έξω από τους οικισμούς και τις ορεινές διαβάσεις.

Στις αρχές Οκτωβρίου τον 1904, όταν η κατάσταση για την ελληνική πλευρά ήταν ακόμη εξαιρετικά κρίσιμη ο Γενικός Πρόξενος στη Θεσσαλονίκη Λάμπρος Κορομηλάς σε απόρρητη αναφορά του επεσήμανε στο Υπουργείο Εξωτερικών την ανάγκη αύξησης της δύναμης των αντάρτικων σωμάτων με κρητικούς και κυρίως με Σαρακατσαναίους, όπως αναφέρει παρακάτω ⁶⁵:

«Αυτοί οι σαρακατσαναίοι είναι πολυτιμότητα και θα ήσαν ικανοί μόνοι τους να ανταπεξέλθουν κατά πασών των συμμοριών στη Μακεδονία. Απορώ πως από πολλά χρόνια δεν χρησιμοποιήθηκαν. Γνωρίζουν όλες τις ομιλούμενες γλώσσες, το έδαφος κατά σπιθαμή, τους κατοίκους κατ'όνομα... Νομίζω πως επείγει να λάβουμε γι'αυτούς ορισμένες αποφάσεις».

Το Νοέμβριο του 1904 σε έγγραφά του με τον τίτλο «Σκέψεις περί Οργανώσεως Αμύνης», ο υπολοχαγός τότε Κώστας Μαζαράκης, που υπηρετούσε στο Προξενείο Θεσσαλονίκης, κοντά στον Πρόξενο Λάμπρο Κορομηλά με το ψευδώνυμο Δημήτριος Στεργιάκης γράφει: «Οι Σαρακατσαναίοι νομάδες είναι χρησιμότητα και κυριαρχούν επί των ορέων» και σε άλλο σημείο αναφέρει «είναι απαραίτητο να εγκατασταθεί ένα ισχυρότατο σώμα επί τον Καρατάς (Βέρμιο) και κοντά στα Βοδενά

⁶⁴ Ι. Κουτσοκώστας, *Οι Σαρακατσαναίοι στους αγώνες του Έθνους*, σ. 358

⁶⁵ Ι. Κουτσοκώστας, *Οι Σαρακατσαναίοι στους αγώνες του Έθνους*, σ. 358-359

(Έδεσσα) και έως την ελληνικότατη Νάουσα στηριγμένο στη βοήθεια επί των ορέων αυτών Σαρακατσαναίων» και καταλήγει στις προτάσεις του για την οργάνωση και την κατανομή των σωμάτων κατά περιοχή, όπου φαίνεται και η συμμετοχή των Σαρακατσαναίων ⁶⁶:

α) στο Μοναστήρι και μέχρι την Αχρίδα και την Κορυτσά, τα σώματα Κλείτου και Πηγεώνα δυνάμεως 75 ανδρών με Αρβανιτόβλαχους, Σαρακατσαναίους και Κρήτες σε συνεργασία με ολίγους εντοπίους.

β) στο Μοριχόβο πάνω από την Έδεσσα ο βορειοηπειρώτης Σπυρομήλιος Σπύρος (καπετάν Μπούας) με 40 άνδρες από την Φθιώτιδα και την Χιμάρα, πατρίδα το Υ, και με πρόσθετο σώμα από 20 Σαρακατσαναίους.

γ) στο Βέρμιο επίσης με τον Κώστα Μαζαράκη (Καπετάν Ακρίτα) σώμα 40 ανδρών από τη Φθιώτιδα και 20 Σαρακατσαναίους.

Ο Αγώνας κατά το 1905 στη Δυτική Μακεδονία, συνεχίζει η έκθεση του Καπετάν Ακρίτα, εξαρτιόταν από την Ελληνική προσπάθεια στην περιοχή του Μοναστηριού, όπως σημειώνει και η Διεύθυνση της Ιστορίας Στρατού. Έτσι «τα ελληνικά αντάρτικα σώματα όφειλαν να εγκαταστήσουν τις βάσεις τους έξω από τα χωριά, όπως στη νεροπρίονα, στους νερόμυλους, στα πανδοχεία, στα τσιφλίκια και στα καλύβια των νομάδων ποιμένων... και στην υποστήριξη από τις βάσεις αυτές των σωμάτων αυτών και την εξασφάλιση πληροφοριοδοτών, οδηγών, τροφοδοτών και μεταφορέων». Και συνεχίζει στην περιοχή του Μοριχόβου (βορειοδυτικά τον όρους Βόρα) δρούσαν με επιτυχία και είχαν επωφελώς οργανώσει αυτήν με βάση τους ελληνοφώνους Σαρακατσαναίους, τα σώματα των καπεταναίων Αντωνίου Ζώη, Ανθυπολοχαγού Τσολακόπουλου (Ρέμπελού) και Παναγιώτη Φιωτάκη. Η περιοχή ενισχύθηκε από τα μέσα Αυγούστου και με τα σώματα του Ανθυπολοχαγού Σωτηριάδη, Κόκκινου Λουκά και Ανθυπολοχαγού Λυμπερόπουλου, τα οποία προσκόμισαν και μεγάλη ποσότητα όπλων και πυρομαχικών.»⁶⁷

Τα χρόνια αυτά όπως προκύπτει και από τα παραπάνω έγγραφα και αναφορές τα τσελιγκάτα των Σαρακατσαναίων βρίσκονταν σκαρφαλωμένα στις δασοσκεπάστες πλαγιές των βουνών της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας, όπως τον Ολύμπου, των Πιερίων, του Βερμίουμ Χασίων, Βιτσίου, Περιστερίου, Καϊμακτσαλάν (Βόρα), και της

⁶⁶ Ι. Μαζαράκης-Αιτιάν, *Σκέψεις περί οργάνωσης αμύνης εν Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 259

⁶⁷ Ι. Μαζαράκης-Αιτιάν, *Σκέψεις περί οργάνωσης αμύνης εν Μακεδονία*, σ. 262

Ανατολικής Μακεδονίας, όπως της Κερκίνης (Μπέλλες), τον Φαλακρού, του Μενοικίου, των Κερδυλίων κ.α. όπου ξεκαλοκαίριαζαν με τις οικογένειες και τα κοπάδια τους.

2. Γενική αναγνώριση της προσφοράς

«Οι ορεσίβιοι νομάδες της Μακεδονικής υπαίθρου βλάχοι και Σαρακατσάνοι, με την μακρά παράδοση στη χρήση των όπλων, υπήρξαν το πρώτο εντόπιο ετοιμοπόλεμο στοιχείο, που πλαισίωνε τα ένοπλα ελληνικά αντάρτικα σώματα. Σ'αυτούς κυρίως βασίστηκε το δίκτυο των αγγελιοφόρων, πληροφοριοδοτών και οδηγών, που απλώθηκε σ'όλη την έκταση της Μακεδονίας»⁶⁸.

Ο καπετάν Ακρίτας, δηλαδή ο Κ. Ι. Μαζαράκης - Αινιάν, απόγονος του Βιογράφου του Καραϊσκάκη Γεωργίου Αινιάνα, στο βιβλίο του «Μακεδονικός Αγώνας»⁶⁹ γράφει:

«Οι Σαρακατσαναίοι, ομιλούντες μόνον την Ελληνικήν, με φυσιογνωμίας ωραίας και με την άσπρην φουστανέλλαν των κυριαρχούν με τα ποίμνια των εφ' όλων των ορέων της Παλαιάς Ελλάδος, Μακεδονίας και αυτής της Βουλγαρίας...Διατηρούν ελληνικοτάτας παραδόσεις, ελληνικά κλέφτικα τραγούδια και φέρονται με ιπποτισμόν και λεπτότητα προς τας γυναίκας των...Είναι ευφυέστατοι, είρωνες, πιστοί και ειλικρινείς, ευκίνητοι και γενναίοι. Εμπνέουν εμπιστοσύνην, εν αντιθέσει προς τους βλαχόφωνους, οίτινες ζώντες την αυτήν ζωήν, διακρίνονται δια την πονηρίαν των και το φιλοχρήματον, έχοντες όμως και αυτοί τας αρετάς της ευφυΐας και της γενναιότητος...» και ως εκ τούτου είχαν απεριόριστη εμπιστοσύνη στους Σαρακατσαναίους.

Επίσης ο Κώστας Λιάπης, βιογράφος του Κώστα Γαρέφη, γράφει⁷⁰:

«Τα ονομαστότερα τσελιγκάτα του Καϊμακτσαλάν, ήταν την περίοδο εκείνη του Φαρμάκη, του Καραφυλλιά, του Γιαννακούλα και του Σουλτογιάννη. Αγνοί Έλληνες και φανατικοί πατριώτες όλοι τούτοι οι Σαρακατσαναίοι, πρόσφεραν στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα ανεκτίμητες υπηρεσίες στα ελληνικά αντάρτικα σώματα». Και συνεχίζει: «Δεν θα ήταν μάλιστα διόλου υπερβολή αν υποστηρίζαμε πως

⁶⁸ Ι. Κουτσοκώστας, *Οι Σαρακατσάνοι στους αγώνες του Έθνους*, σ. 363-364

⁶⁹ Ι. Μαζαράκης-Αινιάν, *Ο Μακεδονικός Αγών Αναμνήσεις*, σ. 54

⁷⁰ Κ. Λιάπης, *ό. π.*, σ. 76

χωρίς τους Σαρακατσαναίους των Μακεδονικών βουνών, δεν θα μπορούσαν ίσως να σταθούν καθόλου τα ελληνικά αντάρτικα σώματα στην Μακεδονία.

Πρόθυμοι να δώσουν πληροφορίες, να αναλάβουν ρόλους συνδέσμων, να ενισχύσουν με τρόφιμα και ιματισμό, να μεταφέρουν όπλα από λημέρι σε λημέρι, να θάψουν τραυματίες, να μεταμφιέσουν σε δύσκολες στιγμές με σαρακατσάνικες στολές τους Έλληνες αντάρτες και γενικά να κάνουν ότι δεν μπορεί να φανταστεί ο άνθρωπος. Για τους Μακεδονομάχους μας οι Σαρακατσαναίοι διεκδικούν επάξια τίτλους υψίστης εθνικής τιμής για την ανεκτίμητη συμβολή τους στην διάσωση της Μακεδονίας απ' τ αρπαχτικά νύχια τον Βουλγάρων και των Πανσλαυιστών».

Κι ο στρατηγός Α.Κ. Ανεστόπουλος ομολογεί πως ⁷¹:

«Όλοι οι κτηνοτρόφοι Σαρακατσαναίοι, άνδρες, γυναίκες και παιδιά, κατά την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα 1903 - 1908 ειργάσθησαν πολυτρόπως, ενισχύσαντες τα ελληνικά αντάρτικα σώματα ως τροφοδότες, οδηγοί αλλά και ως ένοπλοι. Άνευ αυτών θα ήτο δύσκολος ή εξόντωσης των σλαυϊκών συμμοριών.

Επίσης στην έκδοση του Γενικού Επιτελείου Στρατού - Δ/νσεως Ιστορίας Στρατού Μακεδονικός Αγών και τα εις Θράκην γεγονότα», μεταξύ των άλλων αναφέρονται:

«Οι Σαρακατσαναίοι ήσαν ακέραιοι και γνήσιοι Έλληνες και Ελληνόφωνοι και έξων διεσπαρμένοι εφ' ολοκλήρου του Αίμου...Εις την Κεντρικήν Μακεδονίαν περίφημοι ήσαν αι Σαρακατσάνικαι οικογένειαι των Φαρμακαίων, των Σουλτογιανναίων και των Καπουλαίων, αι οποίαι υψίστας υπηρεσίας προσέφεραν εις τον Ελληνικόν Αγώνα» ⁷².

Σε άλλο σημείο αναφέρεται στη δράση του αντάρτικου σώματος του καπετάν Τσόντου (Βάρδα) το Μάιο 1907 στην περιοχή Κορεστίων, γράφοντας: «όταν οι στυλοβάτες του Ελληνισμού στην περιοχή αυτή (Παύλος Κύρου, Δημήτριος Νταλίπης, Παπασταύρος Τσάμης) είχαν όλοι τους εξοντωθεί απ' τον προηγούμενο χρόνο και στα χωριά παρέμειναν ισχυρές τούρκικες φρουρές και οι Έλληνες κάτοικοι τρομοκρατημένοι απ' τα τούρκικα τμήματα και την βουλγαρική οργάνωση, που δρούσε μυστικά στα χωριά, δίσταζαν να εκδηλώσουν τις πεποιθήσεις τους, τότε «μόνον επί

⁷¹ Α. Ανεστόπουλος, *Μακεδόνικος Αγών 1903 - 1908 και η συμβολή των κατοίκων εις την απελευθέρωσιν της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 362

⁷² Γενικό Επιτελείο Στρατού, ό. π., σ. 62.

των Σαρακατσαναίων ηδύνατο να στηριχθεί το σώμα του Τσόντου» και, συνεχίζει. «βοηθούμενος υπό των Σαρακατσαναίων και μερικώς υπό των εντοπίων εισήλθεν εις τα ανατολικά Κορέστια». ⁷³

Τέλος ο Πρόξενος Θεσσαλονίκης στην περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα Λάμπρος Κορομηλάς (με ψευδώνυμο Άθως), σε μυστικό γράμμα προς τον Κ. Ι. Μαζαράκη (Καπετάν Ακρίτα), αποδίδοντας την συντριβή του αντάρτικου σώματος του Σπυρομήλιου (Μπούα - Αθάλη) και τον τραυματισμό του ίδιου στην «έλλειψη καταλλήλων ευταξιών» (πληροφοριοδοτών - αγγελιοφόρων - συνδέσμων) και στην έλλειψη «συνεννοήσεως προς τον Γιοβάνη», για τα οποία «πταίει το κέντρο», συνιστά: «να οργανώσετε αυτό το κέντρον, αφού μακρόθεν δεν ηδυνήθημεν. Αλλά θα προετίμων, όπως σεις οι ίδιοι ενηργήσητε παρά τοις εκεί Σαρακατσαναίοις δια να έχετε ανθρώπους ιδικούς σας». Κατόπιν τούτου και σύμφωνα με τις υποδείξεις του Προξένου Κορομηλά «τα καλύβια Σουλτογιάννη» (βρίσκονταν στην περιοχή Μορίχοβου) οργανώθηκαν και «αποτελούν Κέντρον Ελληνικού Αγώνος» ⁷⁴.

Αλλά και οι αρχηγοί του Μακεδονικού Αγώνα, αξιωματικοί και ιδιώτες, δεν ξέχασαν την συμπαράσταση και την προσφορά αυτή των Σαρακατσαναίων στα δύσκολα εκείνα χρόνια. Μετά την απελευθέρωση κράτησαν τη φιλία και πολλές φορές κι αυτοί με την σειρά τους βοήθησαν τους Σαρακατσαναίους τσελιγκάδες μα και απλούς τσομπαναραίους.

Ο Γιαν. Κουτσοκόστας στη μελέτη του «ΟΙ ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΟΙ ΣΤΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΑΓΩΝΑ» γράφει ⁷⁵:

«Η Εθνική Εταιρεία οργάνωσε αντάρτικες ομάδες για την Μακεδονία από παλιούς καπετάνιους και αμαρτωλούς, που είχαν καταφύγει στην Θεσσαλία. Το κυριότερο σώμα, που καταρτίστηκε τότε και εξοπλίστηκε απ' την Εθνική Εταιρεία, ήταν του ηρωικού Μπρούφα, απλού κτίστη απ' τα Αηδόνια Γρεβενών, με οπλαρχηγούς άλλους Μακεδόνες, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο Σαρακατσάνος Γιάννος Γεωργαντάς, τσέλιγκας σωστός, που ξεκαλοκαίριαζε στα βουνά της Καρατζόβας (Ντουϊντιτσα) και βορειότερα προς την Σερβία (Γκλούμπιτσο). Το σώμα που αποτελούνταν από 86 άνδρες αποβιβάστηκε στις 4 - 5 Ιουνίου του 1896 στη σκάλα Ελευθεροχωρίου και πορεύτηκε προς το Βέρμιο, με οδηγούς Σαρακατσάνους

⁷³ Γ. Τσόντος-Βάρδας, *Ο Μακεδονικός Αγών. Ημερολόγιο 1904-1907*, Αθήνα 2003, σ. 53

⁷⁴ Ν. Κατσαρός, *Τα σαρακατσανικά τσελιγκάτα του Βερμίου και η ζωή στις στάνες τους*, σ. 53

⁷⁵ Ι. Κουτσοκόστας, *Οι Σαρακατσάνοι στους αγώνες του Έθνους*, σ. 68

τσοπάνηδες. Στη θέση όμως Καρά - Τσαϊρ, κοντά στο Ξερολείβαδο, συγκρούστηκε με τουρκικό απόσπασμα 150 στρατιωτών, απ' το οποίο σκοτώθηκαν 5 και αιχμαλωτίστηκαν 18, ανάμεσα στους οποίους κι ένας ανθυπολοχαγός. Η νίκη του Μπούφα και των παλικαριών του έγινε γνωστή στην Αθήνα μ' ενθουσιασμό. Ολόκληρη η Μακεδονία δέχθηκε την χαρμόσυνη ειδήση με χαρά και περηφάνεια και ξεσήκωσε και άλλους να βγουν στα βουνά. Η τουρκική όμως διοίκηση ανησύχησε απ' την επιτυχία του ανταρτικού σώματος και γι' αυτό πολλά και μεγάλα τουρκικά στρατιωτικά αποσπάσματα πήραν καταπόδι τον Μπούφα. Δεν ήταν δυνατόν όμως να συντηρηθεί το μεγάλο σώμα.

Ο Μπούφας μαζί με τον Σαρακατσιάνο Γεωργαντά με 40 παλικάρια τράβηξαν για το Μορίχοβο, με την ελπίδα ότι θα' βρισκαν άσυλο στ' απέραντα δασωμένα βουνά του και στα πολλά σαρακατσάνικα τσελιγκάτα. Μα το πλημμύρισαν τα στρατιωτικά αποσπάσματα του Μοναστηρίου κι αναγκάζονται να προχωρήσουν βορειότερα. «Για να βρεθούν κοντά στα μέρη, όπου γεννήθηκε ο Γεωργαντάς κι είχε πολλούς φίλους», σημειώνει ο Γ. Μόδης.

Στις 20 όμως Ιουλίου ολόκλητο τάγμα με πολλούς ένοπλους Τούρκους χωρικούς τους κύκλωσε κοντά στο Καβαντάρτσι (Τίφκες). Ακολούθησε 14ωρη μάχη. Οι Τούρκοι έπαιρναν συνέχεια ενισχύσεις. Έπεσαν 7 άνδρες. Μαζί τους κι ο «ωραίος Γεωργαντάς», θα πει ο Γ. Μόδης. Τα κεφάλια τους τα παλούκωσαν οι Τούρκοι και τα γύριζαν στην περιοχή. Ο Μπούφας τραυματίστηκε βαριά στο μηρό. Τον κουβάλησε στον ώμο σε μια βρύση ο Ζαρκάδας, του έπλυνε την πληγή και στη συνέχεια τον μετέφεραν οι σύντροφοί του στο διπλανό χωριό σ' ένα απόμερο σπίτι. Εκεί βρήκε το θάνατο. Το βέβαιο είναι, σημειώνει ο Μόδης, ότι δεν υπήρχε καμία προπαρασκευή και οργάνωση του εδάφους.

Η Εθνική Εταιρεία νόμιζε ότι ήταν αρκετό να εξαποστείλει μερικούς οπλοφόρους για να κάνουν θαύματα, χωρίς καθόλου να φροντίσει να τους προετοιμάσει οδηγούς, αγγελιοφόρους, πληροφοριοδότες κλπ.

Παράλληλα όμως με αυτές τις ομάδες, που οργανώθηκαν στην Ελλάδα απ' την Εθνική Εταιρεία, διάφορες τοπικές ελληνικές μικροομάδες δεν έπαυαν να δρουν, όπως του Σαρακατσάνου Γ. Καταραχιά στις ορεινές περιοχές Σινιάτσικου - Καϊμκατσαλάν - Μοριχόβου, ο οποίος είχε γίνει ο φόβος και ο τρόμος των βουλγαροφρόνων και ρουμανιζόντων Βλάχων της περιοχής.

Και συνεχίζει ο Καπετάν Ακρίτας - Κ. Μαζαράκης ευρισκόμενος στα καλύβια του Σαρακατσιάνου Ν. Καπούλα στο Βέρμιο ⁷⁶:

«Εμείναμε δυο ημέρες εις το ωραίον λημέρι. Μας επεριποιήθησαν πολύ. Εψήσαμεν αρνιά εις την σούβλαν και κοκορέτσι. Εχορέψαμεν λεβέντικα αναμίξ αντάρται και νεαροί ποιμένες και εκοιμήθημεν εις ωραίας καλύβας από κλάδους ελάτων. Εκεί εκάμαναμεν και συμβούλιον, πού έπρεπε να μεταβώμεν και ποίους πρώτους να τιμωρήσωμεν».

Επίσης ο Καπετάν Καραμανώλης (Μανώλης Κατσίγαρης) με το σώμα του, κινούμενος στο Βίτσι, έφθασε, σημειώνει ο βιογράφος του, «εις καλύβας τινάς Σαρακατσαναίων ποιμένων, παρά των οποίων πληροφορήθη ότι πλησίον εκεί ευρίσκετο ο Βάρδας με αρκετά παλικάρια, το οποίον έσπευσε και συνάντησε τον αρχηγόν». Στη συνέχεια έφτασε στο Μορίχοβον και ελημέριασε σε ένα ψηλό βράχον "καίτοι εις ουχί μακράν απόπασιν έβλεπον τα καλύβια του αρχιτσέλιγκα Φαρμάκη" και συνεχίζει: «Εκείνην την ημέραν την διήλθον οι εκδικηταί (αντάρτες) εορτάζοντες. Ήσαν εις μέρος άβατον και ασφαλές και παραδόθησαν εις παιδιάς, άσματα και χορούς» ⁷⁷.

Όταν αργότερα έφθασε στο Βίτσι, πάλι στα σαρακατσάνικα κονάκια βρήκε καταφύγιο και συμπαράσταση. Τότε μάλιστα που οι κάτοικοι των γύρω χωριών παρασυρμένοι από την ρουμάνικη προπαγάνδα δεν ενέπνεαν καθόλου εμπιστοσύνη.

Επίσης το σώμα του Καρασεβδά την Άνοιξη του 1906, μετά από σκληρή καταδίωξη απ' τα τούρκικα αποσπάσματα, «κατέφυγε διαδοχικά σε διάφορα σαρακατσάνικα καλύβια του Βόρα (Καϊμακταλάν), όπως του Αναστάση, του Γουλή, του Κωτούλα και του Σουλτογιάννη. Κατά την εκεί παραμονή του ήλθε σε επαφή με το σώμα του Φωτάκη, που λημέριαζε στα καλύβια του Φαρμάκη και, συνεχίζει ο Π. Τσάμης, «Καθ' ον χρόνον το ολιγάριθμο σώμα του Καρασεβδά διέμενε στα καλύβια του Γουλή, δέχθηκε 19 Αυγούστου 1906 επίθεση εκ μέρους πολυαρίθμου βουλγαρικής συμμορίας, την οποία απέκρουσε, ενισχυόμενος και απ' τους οπλισμένους Σαρακατσάνους» ⁷⁸.

⁷⁶ Ι. Μαζαράκης-Αιτιάν, *Ο Μακεδονικός Αγών Αναμνήσεις*, σ. 54

⁷⁷ Ν. Κατσαρός, *Τα σαρακατσιάνικα τσελιγκάτα του Βερμίου και η ζωή στις στάνες τους*, σ. 54-55

⁷⁸ Π. Τσάμης, *Ο Μακεδονικός Αγών*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 45

Τέλος το σώμα του Καπετάν Μπολάνη κατά τη διετή και πλέον δράση του, στην περιοχή του Καϊμακτσαλάν - Μοριχόβου, είχε σαν οδηγό τον Σαρακατσάνο Μπαλάσκα και σαν τροφοδότες τους αδελφούς Γεώργιο και Γιάννο Κουτσοκόστα, που ήταν την εποχή εκείνη στο τσελιγκάτο του Φαρμάκη ⁷⁹.

3. Τροφοδότες, αγγελιοφόροι και σύνδεσμοι αντάρτικων σωμάτων

Τα αντάρτικα σώματα είχαν να αντιμετωπίσουν τους Βουλγάρους, τους Ρουμανίζοντες Βλάχους κομιτατζήδες και τον τουρκικό στρατό. Γι' αυτό κινούνταν κρυφά, και κυρίως τη νύχτα, από δύσβατα πολλές φορές μέρη (βουνά, χαράδρες κ.α.). Για να μπορέσουν καλύτερα να επιτύχουν τον σκοπό τους που ήταν η καταδίωξη των Βουλγαρικών και Ρουμανικών ληστοσυμμοριών, είχαν την ανάγκη της συμπαραστάσεως των ντόπιων. Οι Σαρακατσαναίοι πάρα πολλές φορές υπήρξαν οι τροφοδότες, πληροφοριοδότες προστάτες και σύνδεσμοι των σωμάτων. Όταν προμηθεύονταν τα αναγκαία για την διατροφή τους τρόφιμα από τα αστικά κέντρα, ευχαρίστως φρόντιζαν και για τα αντάρτικα σώματα. Επίσης διέθεταν απλόχερα το γάλα και τα γαλακτοκομικά προϊόντα για τις ανάγκες διατροφής των αντάρτικων σωμάτων ⁸⁰.

Έτσι ο Κ. Μαζαράκης (Καπετάν Ακρίτας) γράφει ευρισκόμενος στα καλύβια του Νικ. Καπούλα στο Βέρμιο: «Μείναμε δύο ημέρες σε ωραίο λημέρι. Μας περιποιήθηκαν πολύ. Ψήσαμε αρνιά στη σούβλα και κοκορέτσι. Χορέψαμε λεβέντικα αντάρτες και νεαροί ποιμένες. Κοιμηθήκαμε σε ωραίες καλύβες από ελατόκλαδα. Εκεί κάναμε και συμβούλιο, που έπρεπε να μεταβούμε και ποιους πρώτους να τιμωρήσουμε» ⁸¹.

Και ο καπετάν Καραμανώλης⁸² με το σώμα του κινούμενος στο Βίτσι, έφτασε «σε καλύβια Σαρακατσαναίων, από τους οποίους πληροφορήθηκε ότι εκεί κοντά βρίσκονταν ο Καπετάν Βάρδας με αρκετά παλικάρια του και έσπευσε να συναντήσει τον αρχηγό». Στη συνέχεια έφτασε στο Μορίχοβο και λημέριασε σε ένα ψηλό βράχο «αν και σε πολύ κοντινή απόσταση έβλεπαν τα καλύβια του αρχιτσέλιγκα Φαρμάκη»

⁷⁹ Ν. Κατσαρός, *Τα σαρακατσιάνικα τσελιγκάτα του Βερμίου και η ζωή στις στάνες τους*, σ. 57

⁸⁰ Ι. Κουτσοκόστας, *Οι Σαρακατσάνοι στους αγώνες του Έθνους*, σ. 88

⁸¹ Ι. Μαζαράκης-Αινιάν, *Ο Μακεδονικός Αγών* Αναμνήσεις, σ. 54

⁸² Σ. Ράπτης, *Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνος: Όλοι οι ιστορικοί μάχαι των μακεδονομάχων ηρώων κατά των Βουλγάρων*, Εν Αθήναις 1909, σ. 796, 797, 798

και συνεχίζει: «Εκείνη την ημέρα πέρασαν οι εκδικητές (αντάρτες) γιορτινά. Ήταν σε άβατο και ασφαλές μέρος και παρεδόθησαν σε παιχνίδια, τραγούδια και χορούς.

Οι Σαρακατσαναίοι ήταν πρόθυμοι να δώσουν πληροφορίες και μάλιστα από αγνό πατριωτικό ενδιαφέρον για τα ελληνικά αντάρτικα σώματα και με κίνδυνο της ζωής τους. Έτσι, όταν πολυπληθή τουρκικά αποσπάσματα κινήθηκαν προς τα βουνά και η θέση τους δεν ήταν ασφαλής ο Στ. Ράπτης⁸³ σημειώνει: *«την άλλη ημέρα κατέφθασαν στο λημέρι τους σαρακατσαναίοι, οι οποίοι είπαν σ' αυτούς, όλα τα βουνά γέμισαν από στρατό. Την ίδια στιγμή έφθασαν και τα καραούλια), τα οποία ειδοποίησαν ότι είδαν Τούρκους στρατιώτες να προχωρούν στο εσωτερικό του δάσους»*.

Οι Σαρακατσαναίοι κάτω από δύσκολες συνθήκες και από τα υπάρχοντά τους προσφέρουν πολύτιμες υπηρεσίες όπως πληροφορίες, τρόφιμα, ρουχισμό, κάπες κλπ. Ακόμη πολλές φορές κατά τις μετακινήσεις των τσελιγκάτων μεταμφιέζαν αντάρτες, ντύνοντάς τους με σαρακατσάνικες φορεσιές για να περνούν απαρατήρητοι από τους τούρκικες στρατιωτικές αρχές. Ο βετεράνος του Μακεδονικού Αγώνα αείμνηστος Γ. Μόδης, αναφερόμενος στην ελληνικότατη περιοχή του Μορίχοβου (βόρεια πλευρά του Καϊμακτσαλάν, που σήμερα είναι σκοπιανή), γράφει: *«Είχαν συνηθίσει πια οι μόνιμοι κάτοικοι αλλά και οι καλοκαιρινοί Σαρακατσαναίοι, να τους ταΐζουν, να τους κρύβουν και να είναι αφωνότεροι και από τα πρόβατά τους»*⁸⁴.

Ακόμη πολλές φορές κατά τις μετακινήσεις των τσελιγκάτων μεταμφιέζαν αντάρτες ντύνοντάς τους με σαρακατσάνικες φορεσιές για να περνούν απαρατήρητοι απ' τις τουρκικές στρατιωτικές αρχές.

Ο Γεώργιος Μόδης αναφέρει πως όταν οι Κρητικοί αντάρτες Πενταράκης και Ντελάκης τραυματισμένοι νοσηλευόταν στο Κοινοτικό Νοσοκομείο του Μοναστηρίου, σε έρευνα της τουρκικής αστυνομίας, τους παρουσίασαν για Σαρακατσαναίους, που είχαν τραυματίσει οι κομιτατζήδες. Τους είχαν εφοδιάσει με τα σχετικά νοφούζια (ταυτότητες). Παρουσιάζονταν μάλιστα συχνά και μερικοί Σαρακατσαναίοι «συγγενείς τους», που κουβαλούσαν και κανένα τουλούμι βούτυρο ή τενεκέ τυρί για τους αστυνομικούς⁸⁵.

⁸³ Σ. Ράπτης, ό. π., σ. 799

⁸⁴ Γ. Μόδης, *Ο μακεδονικός αγών και η νεώτερη μακεδονική ιστορία*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 65

⁸⁵ Γ. Μόδης, ό. π., σ. 65

Αλλά και ο θρυλικός αρχηγός του Μακεδονικού Αγώνα Παύλος Μελάς συνεργάστηκε πολλές φορές με τους Σαρακατσαναίους. Ανάμεσα στα παλικάρια του βρισκόταν και ο Γιάννης Τσακνάκης, Σαρακατσάνος απ' τη Μαλαθριά (σημερινό Δίον) της Πιερίας, που ήταν μάλιστα και ψυχογιός του.

Άλλες φορές πάλι έδιναν από ανάγκη τρόφιμα και στους κομιτατζήδες, για να μη φαίνεται η προσφορά τους στα ελληνικά αντάρτικα σώματα. Πολλές φορές μάλιστα τους έδιναν ψεύτικες πληροφορίες για τις κινήσεις των Ελλήνων ανταρτών ή απέκρυπταν τα αντάρτικα σώματα.

Επίσης κατά την είσοδό του στην τουρκοκρατούμενη τότε Μακεδονία με το αντάρτικο σώμα του απ' την τοποθεσία Μακροβούνι, που βρίσκεται ανάμεσα στα χωριά Κρανιά, Μηλιά και Περιβόλι, μετά από πορεία δυο ημερών λημέριασε στον Ορλιακα κοντά στα Σαρακατσιάνικα καλύβια του Κώτσιου Τάγκα. Εκεί σημειώνει ο Παύλος Τσάμης, πως «η τροφοδοσία του σώματος γινόταν απ' τους Σαρακατσαναίους, που είχαν εκεί γύρω τα κονάκια τους. Τις απογευματινές ώρες, με οδηγούς Σαρακατσάνους, γιατί ο κανονικός οδηγός Θανάσης Βάγιας τους είχε εγκαταλείψει (στη συνέχεια τους πρόδωσε, οδηγώντας το τούρκικο απόσπασμα και τον ρουμανοκομιτατζή Τσιακαντάνο, που ήταν ο φόβος κι ο τρόμος στη γύρω περιοχή), συνέχισαν οι άνδρες του Παύλου Μελά την επίμονη πορεία τους μέσα από τα δάση και τις ρεματιές και κατά τα ξημερώματα της 31^{ης} Αυγούστου 1904 λημέριασαν στις νότιες προσβάσεις του υψώματος Καντήλα, τροφοδοτούμενοι πάλι από Σαρακατσάνους. Την επομένη το σώμα πορεύτηκε, με οδηγούς και πάλι Σαρακατσάνους τσομπαναραίους»⁸⁶.

Τέλος, το σώμα του καπετάν Γεωργίου Μπολάνη κατά τη διετή και πλέον δράση του (1907-1908) στην περιοχή του Καϊμακτσαλάν και Μοριχόβου είχε ως ένοπλους τροφοδότες-αγγελιοφόρους τους αδερφούς Γεώργιο και Γιάννο Κουτσοκόστα, που ήταν την εποχή εκείνη στο τσελιγκάτο τον Φαρμάκη και ως οδηγό τον σαρακατσάνο Παλάσκα Γιώργο⁸⁷ από το τσελιγκάτο του Γιαννακούλα. Πήραν μέρος και κατά την νικηφόρα και τελευταία μάχη υπριν από την κήρυξη του Συντάγματος των Νεοτούρκων, πού δόθηκε στην κορυφή Πιπερίτσα του Καϊμακτσαλάν στις 8 Ιουλίου 1908 αρχικά από το ολιγομελές σώμα τον Νικολούδη και τους 150 κομιτατζήδες του τρομερού βοεβόδα Τζόλε, και αφηνδιαστικά τους

⁸⁶ Π. Τσάμης, ό. π., σ. 424

⁸⁷ Π. Τσάμης, ό. π., σ. 425

κτύπησαν από τα νότια και τα πλευρά τα σώματα των Μπολάνη και Καραβίτη, που παραμόνευαν κρυμμένα στο «Μαύρο Δάσος» με απώλειες 28 νεκρούς κομιτατζήδες με τον βοεβόδα Παγούντσε Γούτσεφ και περί τους 50 τραυματίες με τον βοεβόδα Τζόλε.

Όσο αφορά στις επιχειρήσεις και τις μάχες των Σαρακατσαναίων στον Μακεδονικό Αγώνα κατά των κομιτατζήδων και του Τούρκικου στρατού γίνονται αναφορές από τους καπεταναίους στις Εκθέσεις τους και στα απομνημονεύματά τους. Μερικές από τις επιχειρήσεις στο Καϊμακτσαλάν και στο Μορίχοβο αναφέρονται πιο κάτω:

- ✓ Επίθεση κατά της Πατετσίνας στην οποία αναφέρεται ο καπετάνιος Παντελής Καρασεβδάς στην έκθεσή του ⁸⁸.
- ✓ Η μετά την επίθεση της Πετετσίνας καταδίωξη από τα τουρκικά αποσπάσματα ⁸⁹.
- ✓ Επάνοδος των χωριών Σέτινα (Σκοπός) Παπαδιά και Σόβιτς (Τσούκα) στην Ορθοδοξία και τον Ελληνισμό ⁹⁰.
- ✓ Η μάχη γης 17-8-1906 στα καλύβια του Γιώργου Γουλή η Κωτούλα ⁹¹.
- ✓ Οι Σαρακατσαναίοι σε επιχειρήσεις στις περιοχές της Χαλκιδικής και των Σερρών ⁹².

Ο Μακεδονικός Αγώνας αποτελεί μια λαμπρή σελίδα της Ελληνικής Ιστορίας κι έχει να επιδείξει αφάνταστες αυτοθυσίες και απaráμιλλους ηρωισμούς. Πήραν μέρος Έλληνες από κάθε γωνιά της Ελληνικής γης, της ελεύθερης και αλύτρωτης πατρίδας, ανάμεσα στους οποίους διακρίνονται και οι Σαρακατσαναίοι οπλαρχηγοί και οπλίτες, αγγελιοφόροι, οδηγοί, πράκτορες και τροφοδότες αντάρτικων σωμάτων, των οποίων η προσφορά υπήρξε ανεκτίμητη.

Συνετέλεσαν αφάνταστα στην επιτυχημένη έκβαση του Μακεδονικού Αγώνα, που είχε σαν συνέπεια να δημιουργηθεί σε όλους τους Έλληνες, ελεύθερους και

⁸⁸ Σ. Ράπτης, *Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνος: Όλοι οι ιστορικοί μάχαι των μακεδονομάχων ηρώων κατά των Βουλγάρων*, Εν Αθήναις 1909, σ. 643.

⁸⁹ Σ. Ράπτης, *ό. π.*, σ. 648-653

⁹⁰ Σ. Ράπτης, *ό. π.*, σ. 654-666

⁹¹ Σ. Ράπτης, *ό. π.*, σ. 670-682

⁹² Ι. Κουτσοκόστας, *Οι Σαρακατσαναίοι στους αγώνες του Έθνους*, σ. 388-389

αλύτρωτους η συναίσθηση, πως ήταν σε θέση να αναμετρηθούν με τους Βούλγαρους καθώς και με τους Τούρκους, γεγονός, που τους οδήγησε στις νίκες των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913.

Οι Σαρακατσαναίοι υπήρξαν το πρώτο εντόπιο ετοιμοπόλεμο στοιχείο και αυτούς χρησιμοποίησαν τα Ελληνικά αντάρτικα σώματα, που έρχονταν από την ελεύθερη Ελλάδα σαν τα πρώτα γιατάκια, γιατί τους ενέπνεαν εμπιστοσύνη.

Δίκαια, λοιπόν, λέχθηκε και γράφηκε επανειλημμένα και επίσημα το παραδέχτηκαν και οι Βούλγαροι αξιωματούχοι, πως χωρίς τους Σαρακατσαναίους των Μακεδονικών βουνών δεν θα μπορούσαν να σταθούν καθόλου τα ελληνικά αντάρτικα σώματα και θα ήταν δύσκολη η εξόντωση των βουλγαρικών και ρουμανικών ληστοσυμμοριών.

Την άποψη αυτή παραδέχονται και οι Βούλγαροι αξιωματούχοι και ομολογούν πως έχασαν στον Μακεδονικό Αγώνα, επειδή δεν μπορούσαν να κυριαρχήσουν στα μακεδονικά βουνά, που έλεγχαν τα σαρακατσάνικα τσελιγκάτα.

Επάξια διεκδικούν τίτλους εθνικής τιμής για την ανεκτίμητη συμβολή τους στη διάσωση της ελληνικότατης Μακεδονίας μας από τα αρπαχτικά νύχια των Βουλγάρων και των Πανσλαβιστών.

Αλλά και για τους Σαρακατσάνους ο Μακεδονικός Αγώνας υπήρξε καθοριστικός για την επικράτηση του ονόματος «Σαρακατσαναίοι ή «Σαρακατσάνου» για τους ελληνόφωνους σκηνίτες βλαχοποιημένες διακρίνοντάς τους από τους βλαχόφωνους και μη λοιπούς κτηνοτροφικούς πληθυσμούς, οι οποίοι συμπεριλαμβάνονταν στο γενικό όρο «βλαχοποιημένες».

2.2. Σαρακατσάνοι πολεμιστές που βοήθησαν τους Έλληνες

Ένας από τους θρυλικούς Μακεδονομάχους ήταν ο Κώστας Γαρέφης κυρίως γιατί έδρασε στο Καϊμακτσαλάν και εκεί μέσα στη Σαρακατσάνικη στάνη, αφού σκότωσε τους αρχικομιτατζήδες Λούκα και Καρατάσο, άφησε την τελευταία του πνοή μέσα σ' ένα σαρακατσάνικο καλύβι και τον συνόδευσαν στην άλλη ζωή σαρακατσάνικοι θρήνοι και οδυρμοί και μοιρολόγια.

Κατά τον Γιάννη Κουτσοκώστα, ο Βαγγέλης Βλάχος, ο Στέργιος Χύτας, ο Δημήτρης Γιαννακούλας, ο Ιωάννης Γίδαρης, οι Δημήτριος, Χρήστος, Ιωάννης Φαρμάκης, ο Νικόλαος Κυργιάννης - υπηρέτησε στο σώμα του Καπετάν Ακρίτα στην

περιοχή Βερμίου, οι Γεώργιος και Κωνσταντίνος Κουτσός, ο Χρήστος Λιάπης, ο Γεώργιος Παχός, ήταν μερικοί από τους Σαρακατσάνους αγωνιστές του έπους του Μακεδονικού αγώνα .

Και μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων το 1908 όπως σημειώνει ο Α. Ανεστόπουλος οι Σαρακατσιάνοι «είχαν υπό ενδελεχή παρακολούθηση τα υπολείμματα των κομιτατζήδων και δεν παρέλειψαν σε κάθε εμφάνισή τους να τους εξοντώσουν ή να ενημερώσουν τον Γενικό Πρόξενο Θεσσαλονίκης Λάμπρο Κορομηλά».

Πιο κάτω θα γίνει αναφορά σε μερικούς από τους σπουδαιότερους Σαρακατσάνους αγωνιστές του Μακεδονικού Αγώνα.

2.2.1 Κώστας Γαρέφης

Ο Κωνσταντίνος Γαρέφης, απόγονος Σουλιώτικης καταγωγής, γεννήθηκε στο γραφικό χωριό Μηλιές του Πηλίου το έτος 1874. Η καταγωγή της οικογένειάς του ανάγεται στον Γαρέφη ή Σκληρού του Αποστόλη, ο οποίος ήταν αδελφός του γνωστού αντάρτη Κατσούδα. Ο Κατσούδας με τη σειρά της είχε το προνόμιο να παντρευτεί μία ξαδέρφη του διαβόητου Σαρακατσάνου, γνωστού ως πρωτοκλέφτη Κατσαντώνη. Ο παππούς του Κωνσταντίνου ήταν αυτός που αναζήτησε καταφύγιο στις Μηλιές, αφού τον καταδίωξε ανελέητα ο διαβόητος Αλή Πασάς. Στις Μηλιές βρήκε παρηγοριά και αγάπη, καθώς παντρεύτηκε μια γυναίκα από την έγκριτη οικογένεια των αρματιστών της περιοχής Μπασδέκα ⁹³.

Το έτος 1905 ο Κωνσταντίνος Γαρέφης ανέλαβε υπαρχηγός στον Μακεδονικό αγώνα δίπλα στον Κωνσταντίνο Μαζαράκη-Αιινιάν. Το επίκεντρο των επιχειρήσεων τους επικεντρώθηκε γύρω από το Βέρμιο. Καθώς έγινε γνωστή η συμμετοχή του Κωνσταντίνου Μαζαράκη στο αντάρτικο, κατέστη αναγκαία η διάλυση του σώματος του. Σε απάντηση, ο καπετάν Γαρέφης ενισχύθηκε και ίδρυσε τη δική του αντάρτικη μονάδα προς τα τέλη του 1905. Μέσα από τον στρατηγικό σχεδιασμό του και τις προσπάθειές του να επεκτείνει το εύρος των επιχειρήσεων τους, αποκατέστησε με επιτυχία το αίσθημα ασφάλειας στην περιοχή.

Το βράδυ της 6ης Αυγούστου 1906, ο καπετάν Γαρέφης έπεσε πάνω σε μια εκπληκτική ανακάλυψη. Στο γραφικό χωριό Τσερνέσοβο Αριδαίας, γνωστό πλέον ως

⁹³ Ι. Κουτσοκόστας, *Οι Σαρακατσάνοι στους αγώνες του Έθνους*, ό. π, σ. 390-412

Γαρέφι, έπεσε απροσδόκητα στην κρυφή κατοικία των αντιπάλων του, του διαβόητου κοιμιτατζή Λουκά και Καρατάσου. Γεμάτος θάρρος και αποφασιστικότητα, ο καπετάν Γαρέφης πάτησε άφοβα το πόδι του στην κατοικία τους, σκοτώνοντας τον Καρατάσο και προκαλώντας σοβαρό τραυματισμό στον Λουκά. Ωστόσο, η σφοδρή συμπλοκή δεν ήρθε χωρίς συνέπειες, καθώς ο ίδιος ο Γαρέφης τραυματίστηκε από τους άντρες του Λούκα κατά τη διάρκεια του έντονου καβγά. Παραδόξως, παρά τη σοβαρή κατάστασή του, ο Γαρέφης αρνήθηκε να υποχωρήσει από το πεδίο της μάχης μέχρι να δει την έκβαση της συμπλοκής. Όσο ατυχές κι αν είναι, λίγες μέρες αργότερα, στις 24 Αυγούστου 1906, ο καπετάν Γαρέφης υπέκυψε στα τραύματά του, αφήνοντας πίσω του μια κληρονομιά γενναιότητας και ακλόνητης αποφασιστικότητας.

Ο Κώστας Γαρέφης ήταν πάντα γελαστός, ευγενής και καλοσυνάτος αν και ολιγογράμματος αλλά και οξύθυμος και βίαιος κατά περίπτωση και με φοβερή μυϊκή δύναμη και σβελτάδα. Ο καπετάν Ακρίτας θα γράψει στα απομνημονεύματά του «Ο Γαρέφης ήταν τέλειος για τον Αγώνα ...τύπος ηρωικού οπλαρχηγού ...και από την πάστα, που αν ζούσε το 1821 θα άφηνε όνομα. Χωρίς πολλά γράμματα, αλλά με παραδόσεις εθνικές, με αισθήματα μεγάλα και γενναιότητα και συγχρόνως με καρδιά μικρού παιδιού, με πρωτοβουλία, αεικίνητος, ακούραστος, σκληρός για τους βουλγάρους και καλός και εύπιστος ακόμη και για όλους τους άλλους. Εμπνευσμένος αρχηγός και σαν εκτελεστής καλός στρατιώτης Προπορευόμενος πάντοτε ο ίδιος στον κίνδυνο. Το απέδειξε με το τέλος του...»⁹⁴.

Χαρακτηριστικά τους ήταν: 1) η βαθιά θρησκευτική του πίστη (Αφού την παραμονή της μεγάλης επιχείρησης με τους αρχικομιτατζήδες Λούκα και Καρατάσο «θέλοντας να μεταλάβει τον Δεκαπενταύγουστο κρατούσε αυστηρή νηστεία και έφαγε αλάδωτη φασολάδα, που του πήγε ο πατέρας του Δρόσος», 2) ο ηρωισμός του, η αποφασιστικότητά του και τα ηγετικά του προσόντα και 3) η ακεραιότητα του χαρακτήρα του και η παλικαριά του⁹⁵.

2.2.2. Καπετάν Βαγγέλης Βλάχος «Καπετάν Βαγγέλης

Ηπειρώτης Σαρακατσάνος από το Στένωμα Ευρυτανίας ο Καπετάν Βαγγέλης Γ. Βλάχος είναι από πρώτους Ευρυτάνες, που έδωσαν το παρόν στο σάλπισμα της Μακεδονίας. Έφυγε το 1908 τελευταίος κι η αντίστασή του έγινε θρύλος. Καύχημά

⁹⁴ Α. Μαζαράκης – Αινιάν, *Ο Μακεδονικός Αγών* Αναμνήσεις, σ. 65

⁹⁵ Ι. Κουτσοκόστας, *Οι Σαρακατσάνοι στους αγώνες του Έθνους*, σ. 391-393

του η σαρακατσάνικη καταγωγή του και καμάρι του, γιατί η γενιά του κρατούσε απ' την κλεφτουριά και τον αρματολισμό ⁹⁶,

Κατάγονταν από πολυμελή οικογένεια και γεννήθηκε το 1873 στο Στένωμα. Τρανεύει και ανδρώνεται με τη γονική χαρά και την αγάπη από το συνάφι του. Τελειώνει το τετράχρονο δημοτικό σχολείο του χωριού του κι ύστερα παίζει την φλογέρα του τσοπάνου.

Έλαβε μέρος ως εθελοντής στον άτυχο ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και τραυματίστηκε στο πόδι. Διασώζεται μικρή υδροχόος, δώρο της Βασίλισσας Όλγας από την επίσκεψή της στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο, που νοσηλευόταν.

Μεθυσμένος από αίσθημα εθνικό και γεμάτος πατριωτισμό, ξεσήκωσε κι άλλους 15 συμπατριώτες του και δημιουργεί δικό του αντάρτικο σώμα. Με ασυγκράτητο πατριωτικό παλμό, εξοπλισμένοι με έξοδα του ίδιου ξεκινούν για την Μακεδονία το Φθινόπωρο του 1904. Πρώτα παρακολουθούν τη θεία λειτουργία στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής και κοινώνησαν τα άχραντα μυστήρια.

Σε λίγες μέρες μπήκαν στη Μακεδονία και βρέθηκαν στα Καστανοχώρια της Καστοριάς και της Κοζάνης στο πλευρά του διαλεχτού-θρυλικού Παύλου Μελά. Στην αρχή και για διάστημα 10 μηνών είχε αυτόνομη δράση. Στη συνέχεια γύρω στα τέλη Ιουνίου 1905 ενώθηκαν με το σώμα του Καπετάν Λούκα Κόκκινου και συγκρούστηκαν με συμμορία βουλγάρων κομιτατζήδων κοντά στο χωριά Ζιγκόβιστα (σημερινό Σπήλιο) Καστοριάς. Προσέτρεξε όμως ο Τούρκικος στρατός και με κίνδυνο να κυκλωθούν αναγκάστηκαν να διαφύγουν.

Ο Καπετάν Βαγγέλης Βλάχος έπειτα από σχεδόν τρία χρόνια ανένδοτο αγώνα, μετανάστευσε στην Αμερική. Δεν ξεχνάει όμως την γενέθλια γη και πρωτοστάτησε στην συλλογή χρημάτων και την ανοικοδόμηση της γκρεμισμένης εκκλησίας του Αγίου Χαραλάμπους στον χωριό του, Μετά τρία χρόνια επιστρέφει στην γενέτειρά του και ασχολείται αρχικά με την εμπορία ζώων κι αργότερα με την υλοτομία.

Στα 55 του χρόνια εγκαταστάθηκε στο Παλιό Τσιφλίκι (σημερινό Παληός) Καβάλας αποκατεστημένης με γεωργικό κλήρο μακεδονομάχου και πολεμική σύνταξη. Επίσης το Υπουργείο Στρατιωτικών του απένειμε μετάλλιο και δίπλωμα

⁹⁶ Ι. Κουτσοκόστας, *Οι Σαρακατσάνοι στους αγώνες του Έθνους*, σ. 413

Ανδρείας με την απόφαση αα380/19/Α.Ν 76/ 1936 και τον κατάταξε στους Οπλαρχηγούς-Ομαδάρχες⁹⁷.

Το 1943 μετά από προδοσία για την δράση του στον Μακεδονικό Αγώνα συνελήφθη από τους Βουλγάρους φασίστες και ο ναζιστής Λάλιος Κάλτσερ εκπαραθύρωσε τον εξολοθρευτή των κομιτατζήδων. Έτσι τον Αύγουστο του 1943 τον έσυρε αιχμάλωτο στο Πέπροβο της Βουλγαρίας. Για πάνω από έξι μήνες μέσα στα μπουντρούμια έδωσε μάχη ζωής και θανάτου. Μετά από τη μεσολάβηση φιλέλληνα Ιταλού Πρόξενου της Θεσσαλονίκης τον Φλεβάρη του 1944 απελευθερώνεται με κλονισμένη την υγεία του.

Έτσι ένα απλό κρυολόγημά τα Χριστούγεννα του 1944 τον έριξε στο κρεβάτι του πόνου και μέσα σε δέκα ημέρες στις 4 Γενάρη 1945 σε ηλικία μόλις 72 χρόνων έπαψε να χτυπάει η καρδιά του φημισμένου ήρωα. Θάφτηκε σε περίοπτη θέση στο κτήμα του στο Παλαιό Τσιφλίκι Καβάλας.

Η ανταριασμένη και πολυθρύλητη ζωή του Σαρακατσάνου Μακεδονομάχου «Καπετάν Βαγγέλη Βλάχου» βγάζει άρωμα πατριωτισμού και ο ίδιος που έφτασε στο απόγειο της δόξας, έγινε θρύλος. Είναι σύμβολο και φάρος φωτεινός για να δείχνει στις επερχόμενες γενιές το δρόμο του καθήκοντος και της θυσίας.

⁹⁷ Ι. Κουτσοκώστας,, *Οι Σαρακατσάνοι στους αγώνες του Έθνους*, σ. 416-417

Γ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η πορεία των Σαρακατσάνων μετά τους Πολέμους

3.1. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι και οι συνέπειες για τους Σαρακατσάνους

Με το ξέσπασμα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13, οι Σαρακατσάνοι ντόπιοι και μετανάστες, αφού κατετάγησαν στον ελληνικό στρατό, έλαβαν μέρος στους αγώνες για την απελευθέρωση των πατριών εδαφών, που τελούσαν ακόμη υπό οθωμανική κατοχή, συμμετέχοντας στις διάφορες μάχες που δίνει ο Ελληνικός στρατός. Πήραν μέρος ως αξιωματικοί και οι απόγονοι Σαρακατσαναίων αγωνιστών του 1821.

3.1.1. Α' Βαλκανικός Πόλεμος

Τον Οκτώβριο του 1912, όταν κηρύχθηκε ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος με την νικηφόρο μάχη του Σαρανταπόρου τα σαρακατσάνικα τσελιγκάτα της Μακεδονίας βρέθηκαν στο στάδιο της μετακίνησής τους προς τα χειμαδιά και για να αποφύγουν να βρεθούν μέσα στα πεδία των μαχών προσπάθησαν και επιτάχυναν την πορεία τους και πέρασαν προς τα χειμαδιά της Χαλκιδικής (απελευθερώθηκε πριν από τη Θεσσαλονίκη από τους εθελοντές, που ονομάστηκαν πρόσκοποι) και του Ολύμπου.

Στη μάχη του Σαρανταπόρου στις 6 Οκτωβρίου 1912 ο Καπετάν Νάννης Ζαρογιάννης με τα παλικάρια του βοηθούν τον Ελληνικό στρατό πλήττοντας τους Τούρκους από πίσω. Στη συνέχεια με επικεφαλή τον Καπετάν Ματαπά (Αναγνωστάκο), αξιωματικό του Ελληνικού στρατού, εισέρχονται ως απελευθερωτές με τον Ελληνικό στρατό στις 16 Οκτωβρίου 1912 στην Κατερίνη και γίνονται δεκτοί με θερμές εκδηλώσεις.

Κατά τη μάχη των Γιαννιτσών στις 19-20 Οκτωβρίου 1912 βρίσκονται νότια της λίμνης με το σώμα του Μιχ. Αναγνωστάκου (γνωστού ως Καπετάν Ματαπά κατά τον Μακεδονικό Αγώνα) και τον Αλέξανδρο Ζάννα. Μακεδονομάχο, μετέπειτα Δήμαρχο Θεσσαλονίκης και Υπουργό Στρατιωτικών, ο οποίος σημειώνει στα απομνημονεύματά του: «Τη νύχτα έπαιρνα πάντα κοντά μου τον Νάννη, τον ληστή, ο οποίος ήταν δεύτερος «Μοντεχρήστος». Έβλεπε την νύχτα. Σκοτάδι δεν υπήρχε γι' αυτόν».

Στην πολύνεκρη μάχη των Γιαννιτσών στις 19-20 Οκτωβρίου 1912 λαμβάνουν μέρος και στρατευμένοι Σαρακατσαναίοι από την παλιά Ελλάδα, όπως

αναφέρει η προφορική παράδοση, αλλά και όπως προκύπτει από τον κατάλογο των νεκρών στρατιωτών της μάχης. Στους 178 νεκρούς υπαξιωματικούς και οπλίτες, περιλαμβάνονται και οι Σαρακατσαναίοι δεκανείς Μιχάλης Κάλλης, Ηλίας Κατσαρός και Κατσιγιάννης Γεώργιος και οι στρατιώτες Αθανάσιος Γάκης, Κωνσταντίνος Γεωργαντάς, Γυφτάκης Γεώργιος, Κατσιβελος Κωνσταντίνος, Κίτσιος Μιχαήλ, Ξηντάρας Μιχαήλ και Μίχος Ιωάννης.

Επίσης πολλοί από τους Σαρακατσαναίους της Μακεδονίας, που ήταν γνώστες του εδάφους, συμμετείχαν και υπήρξαν συνεργάτες των καπεταναίων στον Μακεδονικό Αγώνα, κατατάχθηκαν ως εθελοντές στα σώματα των «προσκόπων», που ακολουθούσαν τα ελληνικά στρατεύματα, όπως ο Καπετάν Βαγγελάρας Φιλοκόστας, οι Σουλτογιάννης Ιωάννης του Κωνσταντίνου, Χύτας Στέργιος, Γκόγκας ή Τακτικός Κωνσταντής, ο Κώστας Ζαρογιάννης, τα αδέρφια Ηλίας και Γεώργιος Νάκας, κ.α

Έτσι στις 26 Οκτωβρίου 1912, ανήμερα της γιορτής του Αγίου Δημητρίου, πολιούχου της Θεσσαλονίκης υπογράφεται η παράδοση της από τον Ταχτσίν πασά στον στρατηλάτη-διάδοχο Κωνσταντίνο και εισέρχεται ο ελληνικός στρατός πριν προλάβει ο βουλγαρικός. Την επομένη εισέρχεται θριαμβευτικά ο ελληνικός στρατός με τον διάδοχο -στρατηλάτη Κωνσταντίνο και την μεθεπομένη καταφθάνει ο βασιλιάς Γεώργιος με τον Πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο και παραλαμβάνει την «Νύμφη του Θερμαϊκού». Ο ελληνικός στρατός ολοκληρώνει την απελευθέρωση της Δυτικής Μακεδονίας και της Ηπείρου με την νικηφόρα μάχη του Μπιζανίου και κατάληψη της πόλης των Ιωαννίνων.

3.1.2. Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος

Στον Ελληνοβουλγαρικό πόλεμο του 1913 πολλοί Σαρακατσαναίοι απ' την Ελλάδα στρατευμένοι παίρνουν μέρος, πολεμούν γενναία και αρκετοί συμπεριλαμβάνονται στα θύματα των μαχών. Το 4^ο Σύνταγμα με Διοικητή τον Παπακυριαζή στην πλειονότητά του συγκροτήθηκε στη Λάρισα από αξιωματικούς και οπλίτες, που κατάγονταν κυρίως από την Φθιώτιδα και πολλοί έπεσαν μαχόμενοι κατά τον Ελληνοβουλγαρικό πόλεμο.

Έτσι ολοκληρώθηκε η απελευθέρωση της Ανατολικής Μακεδονίας και με την συνθήκη του Βουκουρεστίου στις 28/7-10/8 1913 καθορίστηκαν τα ανατολικά σύνορα στον Νέστο ποταμό και με απόφαση των Μεγάλων Δυνάμεων με διακοίνωσή τους αναγνωρίζουν την ελληνική κατοχή στα νησιά του Αιγαίου πλην Ίμβρου και Τενέδου,

ενώ με το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας στις 17 Δεκεμβρίου 1913 η απελευθερωμένοι από τον ελληνικό στρατό Βόρεια Ήπειρος παραχωρείται στην Αλβανία.

Η ωφέλεια της Ελλάδας από τους βαλκανικούς πολέμους και με την Συνθήκη του Βουκουρεστίου υπήρξε τεράστια. Η έκταση και ο πληθυσμός του Ελληνικού Κράτους διπλασιάστηκαν. Η έκταση από 63.211 τ.χλμ έφτασε σε 120.308 τ.χλμ και ο πληθυσμός από 2.631.952 κατ. έφτασε τους 4.718.221 κατοίκους. Ενώ προστέθηκαν στον εθνικό κορμό η Θεσσαλονίκη, η Καβάλα, τα Γιάννενα, η Μυτιλήνη, η Χίος, το Ηράκλειο και άλλες πόλεις και τα νησιά του Αιγαίου Πελάγους. Σε αυτό συνέβαλλαν και οι σαρακατσαναίοι με την συμμετοχή τους στον Μακεδονικό Αγώνα για την διάσωση της Μακεδονίας από τους Βουλγάρους αλλά και στους ένδοξους βαλκανικούς πολέμους των 1912-13.

Μετά την κορύφωση των Βαλκανικών πολέμων το 1912, ένα σημαντικό γεγονός στο οποίο η Ελλάδα, η Βουλγαρία και η Σερβία ένωσαν τις δυνάμεις τους για να ανατρέψουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία από τα Βαλκάνια, τα πάλαι ποτέ ενοποιημένα εδάφη της αυτοκρατορίας διαιρέθηκαν στη συνέχεια, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ξεχωριστών σύνορα για τα νεοσύστατα βαλκανικά κράτη. Κατά τη διάρκεια αυτής της μεταμορφωτικής περιόδου, μια ομάδα Σαρακατσάνων, με καταγωγή από τα Σκόπια και τη Βουλγαρία, επέλεξαν να μεταναστεύσουν στα όρια του ελληνικού κράτους, που τώρα περιλάμβανε τη νότια Θράκη, μια περιοχή που οι Σαρακατσάνοι χρησιμοποιούσαν παραδοσιακά για διαχειμάζοντες σκοπούς. Στα νεοσύστατα βαλκανικά κράτη, ιδιαίτερα στην Ελλάδα, οι Σαρακατσάνοι γνώρισαν μια σχετικά γρήγορη διαδικασία αποκατάστασης. Τους παραχωρήθηκαν γεωργικές εκτάσεις, οι οποίες τους επέτρεψαν να μεταβούν σε έναν αγροτικό τρόπο ζωής. Επιπλέον, δόθηκαν στα παιδιά τους ευκαιρίες εκπαίδευσης που τους επέτρεψαν να διαπρέψουν σε διάφορες πτυχές της σύγχρονης ζωής⁹⁸.

3.2. Η αστικοποίησή τους μετά τους πολέμους

Οι Σαρακατσαναίοι δεν είχαν ούτε μιας πιθαμής γη, ούτε για τον τάφο τους, όπως έλεγαν οι ίδιοι. Επίσης σιγά σιγά άρχισαν να εγκαταλείπουν τον νομαδικό τρόπο ζωής, γιατί απέκτησαν δική τους γη, κατασκεύασαν μόνιμες κατοικίες, πολλοί από αυτούς άλλαξαν και επάγγελμα. Κάποιοι, μπορεί να εγκατέλειψαν τον νομαδισμό,

⁹⁸ Δ. Γαρούφα, «Οι Σαρακατσάνοι της Βουλγαρίας: Παρελθόν, παρόν και μέλλον της εκεί ελληνικής μειονότητας», στην ιστοσελίδα: *Αρδην* 3.3.2011, διαθέσιμο στο: <https://ardin-rixi.gr/archives/216921>, ημερομηνία προσπέλασης 15.08.2023

διατήρησαν όμως τον ποιμενικό τρόπο ζωής και εργασίας, αφού εξακολουθούσαν να εκτρέφουν κοπάδια αιγοπροβάτων και να ζουν από τα παραγόμενα προϊόντα τους. Αυτοί ήταν λίγοι.

Η αλλαγή αυτή, η εγκατάλειψη δηλαδή του ποιμενικού τρόπου ζωής, πρέπει να έγινε στις αρχές του 20 αιώνα, ώσπου μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο σχεδόν εγκαταλείφθηκε ο νομαδισμός. Η αλλαγή αυτή όμως στον τρόπο της ζωής τους δεν έγινε από τη μια μέρα ως την άλλη αλλά είχε προοδευτική εξέλιξη πολλών ετών.

«Στην Καρυά εκείνα τα χρόνια, δηλαδή πριν από το 1930 έβγαιναμε τρία σόια: Οι Μπαταίοι... οι Αραπιτσαίοι..., και οι Κορκαίοι... δηλαδή δεκάξι κονάκια. Και είμασταν όλοι σχεδόν συγγενείς μεταξύ μας. οι παπούληδες μας πούταν ντιπ και ντιπ σκηνίτες, χωρίς πουθενά δικό τους μέρος και μόνιμη κατοικία, μόλις έγινε το Ελληνικό (εννοείται Κράτος) και ξέροντας φαίνεται και από πριν πού είναι τα καλά ξεκαλοκαιριά, ήρθαν και κατοίκησαν στα Βραγγιανά, στην αρχή νοικιάζοντας τα χωράφια απ' τον Έπαρχο... και ύστερα σιγά-σιγά και λίγο πολύ με το άστε ντου απόχτησαν δικαιώματα, έγιναν δημότες. Όπως κι άλλοι Σαρακατσαναίοι σ' άλλα αγραφιώτικα χωριά.

Στα Βραγγιανά που έχουν μεγάλη περιφέρεια και καλά λιβάδια κι ακριβώς επειδή υπάρχουν τα λιβάδια αυτά, μαζώχτηκαν πολλοί Σαρακατσαναίοι, ο Μαλαμούλης, Ακρίβος κι άλλοι.

Όλοι αυτοί κι εμείς στα πρώτα χρόνια, για ν' αποκτήσουν δικαιώματα, αγόρασαν και κανά ζωχώραφο κι έφκιασαν και σπίτια και μέσα στο χωριό, βόσκοντας τα πράματα όζω στα λιβάδια. Γιατί έτσι ήταν ο νόμος, για να θεωρηθεί ένας μέλος της Κοινότητας, έπρεπε νάχει σπίτι στο χωριό. Θυμάμαι τώρα τελευταία, πριν από το 1935, που πουλήσαμε ένα οικόπεδο μέσα στο χωριό, το σπίτι είχε πέσει, βρίσκονταν από κείνη την εποχή, πρέπει να τούχε φκιάζει ο παπούλης μου»⁹⁹.

Και κατ'αυτόν τον τρόπο οι νομάδες αιγοπροβατοτρόφοι Σαρακατσαναίοι εγκαταλείπουν σιγά σιγά την νομαδική ποιμενική τους ζωή και ασχολούνται με άλλα επαγγέλματα, σε αντίθεση με τους Βλάχους που άσκησαν ποικίλες επαγγελματικές δραστηριότητες σε πόλεις και χωριά. Οι Βλάχοι όμως είχαν μια μόνιμη θερινή κατοικία κι αργότερα απόκτησαν και χειμερινή, γι' αυτό και χαρακτηρίζονται ως ημινομάδες.

⁹⁹ Γ. Μπότος, *Σαρακατσαναίοι*, Αθήνα 1982, σ. 120-121

Είναι γεγονός ότι μερικοί Σαρακατσαναίοι ζήλευαν τους Βλάχους αλλά και όλους όσοι είχαν κάποια μόνιμη κατοικία και κάποιο κομμάτι γης, ενώ αυτοί ήταν μόνιμα περιπλανώμενοι και σκηνίτες, γι' αυτό και ένιωθαν ένα είδος μειονεξίας έναντι των άλλων και δημιούργησαν τον μύθο ότι κάποτε και αυτοί είχαν μόνιμες κατοικίες γερά θεμελιωμένες αλλά για κάποιους λόγους τα έχασαν και τώρα είναι νομάδες. Αυτή την πληροφορία είχα από κάποιες συζητήσεις με καλά ενημερωμένους Σαρακατσάνους.

Αυτή την αβεβαιότητα την εξέθρεψε η φαντασία των Σαρακατσαναίων και τη συντήρησε η παράδοση.

Μια άλλη εντελώς διαφορετική εικόνα παρουσιάζεται στο βιβλίο του Γιάννη Μπότου¹⁰⁰, ότι δηλαδή οι Σαρακατσαναίοι έβλεπαν τους χωριάτες με κάποια υπεροψία και τους έβλεπαν πολύ πάρα κάτω από την αφεντιά τους.

Πιστεύει ο Γ. Μποτός ότι η νοοτροπία αυτή δημιουργήθηκε κι έγινε πεποίθηση και σχεδόν πρόληψη από δύο πράγματα: Την μεγάλη οικονομική βιοτική διαφορά, γιατί οι Σαρακατσαναίοι ήταν σε καλύτερη οικονομική κατάσταση, γιατί ήταν χορτάτοι, είχαν το γάλα, το τυρί, το γιαούρτι, το ξυνόγαλο, κάτι που έλειπε από τους χωριάτες. Και το άλλο ήταν η σιγουριά, ο αέρας που έδωνε στους Σαρακατσαναίους η στάνη, το σχετικά οργανωμένο σύνολό της και η κάπως ασφαλής ζωή εκεί μέσα.

Όπως γίνεται αντιληπτό έχουμε να κάνουμε με δύο διαφορετικές εκτιμήσεις ως προς τις σχέσεις των Σαρακατσαναίων με τους χωρικούς μόνιμους κατοίκους. Οι διαφορές αυτές δεν εμπόδιζαν καθόλου στην ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας ανάμεσα στους Σαρακατσαναίους και τους χωρικούς. Είχαν οι Σαρακατσαναίοι τζομπαναραίους χωρικούς, έκαναν κουμπαριές και όταν το φθινόπωρο εγκατέλειπαν τα βουνά, άφηναν τη βαριά τους οικοσκευή, όπως κάδες, αργαλειούς, στους χωρικούς για φύλαξη μέχρι την άνοιξη που θα επιστρέψουν στα βουνά.

Για ν' αποκτήσει ένας Σαρακατσάνος γη δική του και να εγκατασταθεί μόνιμα σε έναν τόπο δεν ήταν εύκολη υπόθεση.

Κατ' αρχήν ούτε οι ίδιοι το επιθυμούσαν ν' αφήσουν την ύπαιθρο, όπου ζούσαν παρέα με τους αετούς, ελεύθεροι, σαν εκείνους, και να εγκατασταθούν μόνιμα

¹⁰⁰ Γ. Μποτός, ό. π., σ. 216

σ'έναν τόπο εγκαταλείποντας το επάγγελμα του κτηνοτρόφου ή περιορίζοντας αισθητά τον αριθμό των αιγοπροβάτων.

Αλλά και η συναναστροφή με τους χωρικούς δεν ήταν μια εύκολη υπόθεση. Ούτε οι χωρικοί τους ήθελαν κοντά τους, γιατί έβοσκαν τα πρόβατά τους στα λιβάδια τους, ούτε και οι ίδιοι οι Σαρακατσαναίοι μπορούσαν να συμβιβαστούν με κάποιους κανόνες που συνεπάγονταν και υποχρεώσεις προς τον κοινωνικό τρόπο συμβίωσης. Έπρεπε όμως να γίνει κάποια αρχή, ούτως ώστε ο πληθυσμός αυτός να απορροφηθεί και να στεριώσει κάπου μόνιμα. Έπρεπε να υπάρχει μια μέση οδός.

Η Αγ. Χατζημιχάλη¹⁰¹ μας λέγει πώς από ένα σαρακατσάνικο κλάδο έγιναν σε διάφορες περιφέρειες τέσσερις εγκαταστάσεις μόνιμες. Μας μεταφέρει μια διήγηση —από τις πολλές που έχει ακούσει τόσα χρόνια που συναναστρέφεται με τους Σαρακατσαναίους— από την οποία θα καταφανεί πώς εγκαταστάθηκαν και απορροφήθηκαν οι Σαρακατσαναίοι και δημιούργησαν μέσα στα χωριά δικούς τους μαχαλάδες.

Πιο κάτω παρουσιάζεται ολόκληρη τη διήγηση, η οποία είναι μακροσκελής, αλλά είναι διδακτική του τρόπου με τον οποίο οι Σαρακατσαναίοι απορροφήθηκαν και έγιναν μόνιμοι κάτοικοι. Γράφει: Ο ιερέας του Ανθοχωρίου, Σαρακατσάνος Γεώργιος Δημ. Γκοργκόλης, διηγείται πώς ο παππούς του ήρθε κι εγκαταστάθηκε στο ομώνυμο χωριό. «Ο παππούς ο τσέλιγκας Γεώργιος Γκοργκόλης είχε 500 πρόβατα και ξεκαλοκαίριαζε στα βουνά του Ζυγού, στο Μπουροβίκο (σημερινό Αμπελοχώρι) του Μαλακασίου. Μια χρονιά, το 1854, ο ηγούμενος του Μοναστηρίου Ζωοδόχου πηγής «Το κόκκινο Λιθάρι», έκανε περιοδεία πάνω στα βουνά. Εκεί γνώρισε τον παππού μου, τον συμπάθησε και του εμπιστεύτηκε τα 800 πρόβατα του Μοναστηρίου, για να τα φροντίζει μαζί με τα δικά του. Έτσι τον χειμώνα πήγαιναν όλα τα κοπάδια μαζί με τις φαμίλιες τότε στα μέρη της Αρβανιτιάς, τότε της Θεσσαλίας, ή στα μέρη του Τσάμικου ή στους κάμπους της Πρέβεζας, της Λάμαρης, του Λούρου, της Άρτας, της Φιλιπιάδας, στους κάμπους γύρω στα Γιάννινα ίσαμε τα Δολιανά, παντού όπου βρισκανε βοσκοτόπια. Και κάθε καλοκαίρι βγαίνανε πάλι στα βακούφια λιβάδια του Μοναστηριού της Ζωοδόχου πηγής.

Την εποχή εκείνη το όνομα του παππού μου δεν ήταν Γκοργκόλης, ήταν Κουκουθάκης. Το Γκοργκόλης βγήκε από τις πατάτες που παίρνανε από τα παζάρια

¹⁰¹ Α. Χατζημιχάλη, ό. π., σ. 96-97-102

κάθε φορά που φεύγανε για τα χειμαδιά στα μέρη της Φιλιππιάδας. Εκεί τις πατάτες τις λέγανε γκουργκόλια• κι επειδή οι δικοί μας δίνανε στους δικούς τους γνωστούς από τη Φιλιππιάδα πατάτες για δώρο, το πήραν συνήθεια και τους περίμεναν κάθε φθινόπωρο. «Έρχονται οι βλάχοι με τα γκουργκόλια» λέγανε. Έτσι τους έμεινε το επίθετο Γκοργκόλης. Ένας αδελφός του παππού μου που εγκαταστάθηκε στο Κολωνιάτι [...] και άλλοι δυο αδελφοί του που εγκαταστάθηκαν στο Ντερελί της Θεσσαλίας, κράτησαν το όνομα του παππού μου και όλοι οι απόγονοί τους και ξάδερφοί μου λέγονται σήμερα Κουκουθάκηδες [...] Το ίδιο επίθετο Κουκουθάκης έχουν κρατήσει και οι συγγενείς μας, πρωτοξάδερφοι, που είναι εγκαταστημένοι το καλοκαίρι στους Καλαρίτες και τον χειμώνα κατεβαίνουν σε ιδιόκτητο κτήμα στη Γκιούλμπερη (Θεσσαλίας) [...]

Ο παπούς μου είχε τρία αγόρια κι ένα κορίτσι, συνεχίζει ο παπα-Γιώργης, την πανέμορφη Θόδω (Θοδώρα), που την αγάπησε ένας ανεψιός του Κοτζάμπαση του Ανθοχωρίου και την πήρε με την άδειά του. Έτσι βάλαμε λιγάκι θεμέλιο στο Ανθοχώρι. Παντρεύτηκε ύστερα ο μακαρίτης ο πατέρας μου, που ερχότανε από τα κονάκια του Μοναστηριού στο χωριό, για να βλέπει την αδελφή του και τα συμπεθέρια του. Είδε τη μακαρίτισσα τη μητέρα μου, την κόρη του παπα-Γιάννη, πήγε στον Κοτζάμπαση και τη ζήτησε. Έτσι πάει κι αυτός. Άνοιξε ένα άλλο σπίτι στο χωριό. Κοντά σ' αυτούς παντρεύτηκε κι ο μπάμπας μου ο Σπύρος κι ύστερα κάθησαν κι άλλοι συγγενείς και φίλοι. Μα όλοι τους τον χειμώνα φεύγαν, όπως και σήμερα, για τα χειμαδιά. Έπειτα δώσανε και πήραν να μας διώξουν οι άλλοι χωρικοί, που ήταν κι αυτοί κτηνοτρόφοι, μα δεν μπόρεσαν να κάνουν τίποτε. Και με τη βοήθεια του Θεού μείναμε. Και τώρα είμαστε πολλοί Σαρακατσαναίοι, μαχαλάς ολόκληρος μέσα στο χωριό, που λεγόμαστε Γκοργκολαίοι [...]. Το αρχικό σπίτι που πρωτόχτισαν εδώ οι δικοί μου έχει χρονολογία χαραγμένη σ' αγκωνάρι 1882. Αφ' ότου έγινα παπάς, ήρθαν πολλοί Σαρακατσαναίοι να με δούνε. Και κάθε καλοκαίρι λένε: όι, όιιι, μάτια μου, είδαμαν κι έναν απ' τη δική μας τη σειρά παπά! ...».

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω βλέπουμε κι άλλον έναν τρόπο μόνιμης εγκατάστασης Σαρακατσαναίων σε χωριά που και την ποιμενική ζωή εξυπηρετούσαν, αφού εύρισκαν λιβάδια για τα ζωντανά τους, και δεν ήταν αναγκασμένοι κάθε έξι μήνες να στήσουν τα καλύβια τους και να μένουν στοιβαγμένοι μέσα σ' ένα χώρο νέοι, γέροι, παιδιά, νήπια, βρέφη, όλοι μαζί σε συνθήκες πρωτόγονες, εκτεθειμένοι στα κέφια των καιρικών μεταβολών, χωρίς να έχουν τις στοιχειώδεις φροντίδες περίθαλψης.

Οι Σαρακατσαναίοι έπαιρναν τα ονόματα των περιφερειών ή των χωριών όπου ζούσαν ως νομάδες κτηνοτρόφοι. Ζωντανό παράδειγμα αποτελούν τα χωριά του Αγιοκάμπου της Θεσσαλίας για τις ομάδες Σαρακατσαναίων που αγόρασαν, πριν από πολλά χρόνια, από τσιφλικούχο ένα χωριό στους πρόποδες του Κίτσαβου, το Κερμελί, για ημιμόνιμη εγκατάσταση τους και για χειμωνιάτικα λιβάδια. Τώρα χρησιμοποιούν την ονομασία του χωριού τους και τους ονομάζουν Κερμελιώτες.

Άλλους που αγόρασαν κοντά στα Φάρσαλα ένα κτήμα, το Τσακερλί, τους λένε Τσακερλιώτες. Και στις δύο περιπτώσεις οι χωρικοί έχουν ξεχάσει την αρχική τους ονομασία Σαρακατσαναίοι.

Έτσι λοιπόν, στον 20 αιώνα των μεγάλων αλλαγών και των μεγάλων αναστατώσεων, των δυο μεγάλων πολέμων αλλά και της κατάκτησης του διαστήματος μοιραίο ήταν όλη αυτή η κατάσταση να επηρεάσει και τον τρόπο ζωής των Σαρακατσαναίων. Όταν οι Σαρακατσαναίοι αναγκάστηκαν λόγω του εμφύλιου πολέμου στη χώρα μας, αλλά και για άλλους λόγους, να μην ανεβαίνουν το καλοκαίρι στα βουνά για να ξεκαλοκαιριάσουν κι αναγκάζονταν να παραμένουν και τους καλοκαιρινούς μήνες στα καμποχώρια, φυσικό επόμενο ήταν από νομάδες να γίνουν εδραίοι κτηνοτρόφοι. Το μόνο που τους έλειπε ήταν η λιθόκτιστη ή πλινθόκτιστη κατοικία και λίγα στρέμματα γης, για να καλλιεργήσουν και να στεργιώσουν χωρίς εννοείται, να εγκαταλείψουν τελείως την άσκηση του ποιμενικού επαγγέλματος. Όμως έπαψαν να υπάρχουν τα τσελιγκάτα, οι στοιχειώδεις αυτοί ποιμενικοί συνεταιρισμοί, και ο καθένας φρόντιζε να κάνει το δικό του νοικοκυριό, μόνιμος πια κάτοικος ενός χωριού και κάτοχος μικρού ή μεγάλου τμήματος γης.

Σήμερα σε όλοι την Ελλάδα και όχι μόνο, όπου υπάρχουν Σαρακατσαναίοι δεν υπάρχει τομέας στον επαγγελματικό χώρο που να μην συμμετέχουν οι Σαρακατσαναίοι.

Κι έτσι έπαψαν να μετακινούνται άνοιξη και φθινόπωρο τα γραφικά караβάνια, έπαψαν να υπάρχουν τα τσελιγκάτα με τα κονάκια και τα χιλιάδες πρόβατα, τα μπατζαριά, τα γρέκια και ο στάλος, τα άγρια σκυλιά τους και οι καλύβες με τον περίτεχνο τρόπο που ήταν κατασκευασμένες, ζουν πια σε οργανωμένες κοινωνίες σε δήμους ή κοινότητες, παρ'όλο που για κάποιο χρονικό διάστημα εξακολουθούσαν να επιμένουν στην ενδογαμία.

3.2.1. Μόνιμες εγκαταστάσεις

Σύμφωνα με τον ο Ευρ. Μακρή ¹⁰², έγιναν μόνιμες εγκαταστάσεις Τσουμαναίων το χειμώνα στον Δρυμό Βόνιτσας το 1940-45.

Επίσης κάποιες άλλες οικογένειες, όπως τα παιδιά του Σπύρου Κ. Τάγκα από το Κουκούλι, που για πολλά χρόνια πήγαιναν σε δικά τους λιβάδια στη Λεπενού, εγκαταστάθηκαν μόνιμα πια στο Αγρίνιο και ασχολούνται με το εμπόριο και την καλλιέργεια των κτημάτων τους. Όλα αυτά τη δεκαετία του 1940.

Επομένως, το συμπέρασμα που μπορεί να βγει από τα όσα αναφέρει ο Ευρ. Μακρής είναι ότι οι Σαρακατσαναίοι απέκτησαν δική τους γη πολύ πριν από 1940-41 σε λιβαδικές εκτάσεις.

Η εγκατάσταση των Σαρακατσαναίων στη Θεσπρωτία, γράφει ο Ευρ. Μακρής, έγινε το 1944, όταν έφυγαν οι Τουρκοτσάμηδες για την Αλβανία κι έμειναν ελεύθερες εκτάσεις γης, ενώ μέχρι τότε ελάχιστοι πήγαιναν εκεί να ξεχειμάσουν. Στη Θεσπρωτία είχαν τα λιβάδια τους κυρίως οι Αρβανιτόβλαχοι ¹⁰³.

Η εγκατάσταση στην περιοχή του Πωγωνίου και των Ιωαννίνων έγινε κυρίως μετά το 1950 σταδιακά και σποραδικά, πλην του Δελβινακίου όπου είχε εγκατασταθεί η οικογένεια Μυριούνη από το 1931. Στο χωριό Μουζακαίοι εγκαταστάθηκαν γύρω στα 1918 λίγες οικογένειες με μικρό αριθμό προβάτων, όπως και στη Ζίτσα το 1924 ¹⁰⁴

3.2.2. Το τέλος της νομαδικής κοινωνίας

Όπως οι Βλάχοι παλαιότερα είχαν ως τόπο διαμονής τους τα ορεινά μέρη, όσα από αυτά πρόσφεραν αρκετή βοσκή για τα ποίμνια τους, και μόνο τους χειμερινούς μήνες κατέβαιναν στα πεδινά βοσκοτόπια, έτσι και οι Σαρακατσαναίοι άλλαζαν συνεχώς τόπους κατάλληλους για την τροφή των αιγοπροβάτων τους. Η μόνη ίσως διαφορά μεταξύ αυτών των δυο ποιμενόβιων ορεσίβιων κοινωνικών ομάδων έγκειται στο ότι οι Σαρακατσαναίοι δεν είχαν ποτέ μόνιμη κατοικία. Έτσι ζούσαν απομονωμένοι σε πατριές με συγγενικούς δεσμούς και πατριαρχική κοινωνική δομή, ανδροκρατούμενη δηλαδή κατά βάση.

¹⁰² Ε. Μακρής, *Ζωή και παράδοση των Σαρακατσαναίων*, Ιωάννινα 1997, σ. 95

¹⁰³ Ε. Μακρής, ό. π., σ. 95

¹⁰⁴ Ε. Μακρής, ό. π., σ. 95

Κάποτε όμως ο τρόπος τη ζωής τους άλλαξε έπαψαν να φεύγουν μακριά από τους άλλους ανθρώπους σαν κυνηγημένοι. Ο γνωστός νομαδικός τρόπος διαβίωσης, εργασίας και διοίκησης των Σαρακατσαναίων μέσα στα τσελιγκάτα άρχισε σταδιακά να εγκαταλείπεται από τις αρχές της δεκαετίας του 1920 και συνεχίστηκε μέχρι τα μέσα -και μετά – του 20^{ου} αιώνα, οπότε έπαψε να υφίσταται σαρακατσάνικος νομαδισμός, γιατί ήδη ενσωματώθηκαν στην περιβάλλουσα κοινωνία και τον τρόπο ζωής της.

Σημειώθηκαν σημαντικές αλλαγές το διάστημα του περασμένου αιώνα κυρίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο στην πατροπαράδοτη ζωή τους. Εγκαταστάθηκαν μόνιμα σε χωριά χτίζοντας δικά τους σπίτια ή σε πόλεις όπου ασκούν διάφορα επαγγέλματα με ζηλευτή επιτυχία. Ο αγράμματος αυτός λαός, που δεν έμαθε «καθόλου γράμματα» όχι μόνο προσαρμόστηκε στο καινούργιο του περιβάλλον και στον νέο τρόπο ζωής, αλλά μορφώθηκε, σπούδασε και σήμερα πολλοί επιστήμονες, πολιτικοί και στρατιωτικοί αξιωματούχοι είναι Σαρακατσαναίοι.

Ένα σημαντικό ερώτημα που προκύπτει είναι ποια είναι η αιτία που υποχρέωσε τους Σαρακατσαναίους να αλλάξουν τρόπο ζωής; Ο Fermor Patrick Leigh¹⁰⁵, επικαλούμενος και την εμπειρία της μεγάλης ερευνήτριας Αγγελικής Χατζημιχάλη, για την οποία τρέφει ένα απεριόριστο θαυμασμό, γράφει σχετικά: «Οι παράγοντες που έφεραν το τέλος της φυλετικής κοινωνίας (των Σαρακατσαναίων) για την οποία η ίδια συγγραφέας (Αγγελική Χατζημιχάλη) γράφει με θλίψη, δούλεψαν γερά. Η τάση για μόνιμη διαμονή επιταχύνθηκε από το κλείσιμο των συνόρων, τον περιορισμό της περιπλάνησης, την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία, καθώς και τον αποκλεισμό των παραδοσιακών λιβαδιών, από τις πολιτικές αρχές και την εγκατάσταση δύο εκατομμυρίων προσφυγών σε παλαιά και αδιαφιλονίκητα βοσκοτόπια και οι προστριβές με τους χωρικούς έχουν συντελέσει στο ν΄ αλλάξουν τρόπο ζωής πολλοί από τους νομάδες. Μερικοί, αν και ζούσαν ακόμα σε καλύβες, έχουν εγκατασταθεί μόνιμα, τώρα και μερικές γενιές, Κάμποσοι από αυτούς ζουν κοντά στην Αθήνα». Αυτά γράφει ο Fermor Patrick Leigh το 1960 και οι απόψεις του για τους λόγους εγκατάλειψης της νομαδικής ζωής από τους Σαρακατσαναίους ανταποκρίνονταν πλήρως στην πραγματικότητα. Το τέλος της νομαδικής ζωής των Σαρακατσαναίων ήταν αποτέλεσμα των σαρωτικών αλλαγών που έγιναν μέσα στον 20^ο αιώνα και ήταν αδύνατο να μην επηρεάσουν τον τρόπο ζωής τους που ήταν συντονισμένη με ρυθμούς

¹⁰⁵ P. Fermor, *ΡΟΥΜΕΛΗ οδοιπορικό στη Β. Ελλάδα*, Αθήνα 1991, σ. 66

άλλης εποχής. Η ελευθερία με την οποία μετακινούνταν μέσα στον βαλκανικό χώρο έπαψε να υπάρχει μετά την παγίωση των εθνικών συνόρων μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913. Έτσι ήταν υποχρεωμένοι να ζουν οι ίδιοι και τα ποίμνιά τους μέσα σε περιορισμένα πια κλειστά εθνικά σύνορα και όσοι βρέθηκαν εκτός των ελληνικών συνόρων εξακολουθούν να ζουν ακόμα και σήμερα στα γειτονικά μας κράτη Βουλγαρία, Σερβία, Σκόπια κ.λ.π.

Όσοι ζουν στην ελληνική επικράτεια αναγκάζονται να περιορίσουν τον ζωτικό τους χώρο για τη νομή των κοπαδιών μετά την άφιξη και την εγκατάσταση των Ελλήνων προσφύγων από τη Μ. Ασία μετά την καταστροφή και τον ξεριζωμό του 1922. Ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος, οι εμφυλιακές και μετεμφυλιακές συρράξεις και οι αναστατώσεις που ακολούθησαν οδήγησαν τους Σαρακατσαναίους σε απόγνωση και τους ανάγκασαν ν' αλλάξουν τρόπο ζωής. Και έτσι σίγα αλλά σταθερά επήλθε η οριστική διάλυση των τσελιγκάτων και η αναζήτηση άλλων τρόπων και άλλων τόπων, για να μπορέσουν να επιβιώσουν, το πράγμα όμως δεν ήταν καθόλου εύκολο. Δεν αλλάζεις επάγγελμα σε σύντομο χρονικό διάστημα εγκαταλείποντας ένα τρόπο ζωής χρονολογούμενο από αμνημονεύτων χρόνων και όταν έχουν ν' αντιμετωπίσουν και την όχι φιλική για να μην πούμε εχθρική στάση των κατοίκων των χωριών, που τους έβλεπαν με καχυποψία και τους θεωρούσαν άξεστους και ανθρώπους κατώτερου επιπέδου, διεκδικητές και υπονήφιους κατόχους ζωτικού τους χώρου.

Υποχρεωμένοι τώρα πια να συμβιώνουν με τους υπόλοιπους Έλληνες φρόντισαν ν' αποκτήσουν εκείνο που μέχρι τότε τους έλειπε παντελώς σχεδόν: την εκπαίδευση. Γιατί μέχρι τότε η γραμματική τους μόρφωση περιοριζόταν στην ανάγνωση και τη γραφή και λίγη αριθμητική από κάποιον δάσκαλο ημιμαθή που τον πλήρωναν οι ίδιοι. και φυσικά η φτώχη αυτή μάθηση περιοριζόταν μόνο στους άρρενες. Έτσι, όταν πια τελείωσαν οι πόλεμοι και άρχισε η Ελλάδα να μπαίνει σε κάποιους ρυθμούς ανάπτυξης μετά τη δεκαετία του 1950 και κυρίως του 1960, οι Σαρακατσαναίοι όχι μόνον φοιτούν και αποφοιτούν από τη Στοιχειώδη και Μέση εκπαίδευση, αλλά έχουμε και μεγάλο αριθμό φοιτητών στα ελληνικά Πανεπιστήμια ¹⁰⁶.

Από εδώ και πέρα πια εγκαταλείπεται τελείως ο σαρακατσάνικος παραδοσιακός τρόπος ζωής. Έπαψε η ανά εξάμηνο μετακίνηση τους από τόπο σε τόπο από τα πεδινά στα ορεινά και αντίστροφα. Δεν συναντάμε στις πλαγιές των βουνών

¹⁰⁶ Α. Τομπάζης, *Ρίζες Ελλήνων: Σαρακατσάνοι*, Θεσσαλονίκη χ.χ, σ. 122-124

εκείνες τις χαρακτηριστικές καλύβες που αποτελούσαν το ενδιαίτημα τους χειμώνα καλοκαίρι. Δεν αντηχούν στα ριζά των βουνών τα κουδουνίσματα των κυπριών εναρμονισμένα σε μουσική συμφωνία ανάλογη με τα γούστα των τσομπαναράιων, ούτε το γνωστό σφύριγμα των βοσκών που οδηγούν τα κοπάδια στη βοσκή αλλά ούτε και τα γαβγίσματα των σκύλων που ακολουθούσαν το κοπάδι πιστοί φύλακες των Σαρακατσαναίων.

Δεν κρέμονται πια σήμερα έξω από τις σαρακατσάνικες καλύβες οι τσαντίλες για το στράγγισμα του τυριού, ούτε βγαίνει καπνός από τις κορυφές των καλυβιών, όταν άναβαν τις φωτιές στο κέντρο τους, στη βάτρα, για να ζεσταθούν και να μαγειρέψουν. Σήμερα το τυρί και όλα τα γαλακτοκομικά προϊόντα παρασκευάζονται με σύγχρονα μηχανήματα σε εργοστάσια γαλακτοβιομηχανίας ή σε μικρότερες γαλακτοκομικές οικογενειακές βιοτεχνίες. Έπαψαν να υπάρχουν εκείνες οι γραφικές φιγούρες των γυναικών και των ανδρών με τις δικές τους ενδυματολογικές ιδιαιτερότητες, τις δικές τους συνήθειες στις γιορτές, στη χαρά και στη λύπη.

Πριν από τον 20^ο αιώνα λίγα πράγματα γνωρίζαμε για τη σαρακατσάνικη κοινωνία και ο πολύς κόσμος τους θεωρούσε βλάχους με την ευρύτερη έννοια του όρου, δηλαδή τσοπάνους, προβατοτρόφους που μετακινούνται συνεχώς. Ώσπου κάποιοι φιλοτιμήθηκαν ν' ασχοληθούν και να γράψουν κάτι γι' αυτούς και να φέρουν στην επιφάνεια άγνωστα στοιχεία για την ζωή και την καταγωγή τους, με τη λαογράφο Αγγελική Χατζημιχάλη ν' αναλαμβάνει τον ρόλο της ερευνήτριας του σαρακατσάνικου βίου όπως και πριν από αυτή ο Π. Αραβαντινός, Αντ. Κεραμόπουλλος και άλλοι λαογράφοι, κοινωνιολόγοι, ανθρωπολόγοι κ.λ.π.

Γι' αυτό και οι πατρογονικές τους ρίζες δεν ξεχάστηκαν. Νοσταλγικές αναμνήσεις παλαιότερων σε νεότερους ξαναζωντανεύουν τον τρόπο ζωής τους και κινούν το ενδιαφέρον των σημερινών Σαρακατσαναίων να ξαναζήσουν, έστω και συμβολικά τη ζωή των προγόνων τους, αναβιώνοντας παραδόσεις, ήθη και έθιμα μέσω των διαφόρων συλλόγων που έχουν ιδρύσει, όχι μόνο στον ελληνικό χώρο αλλά και σε όλα τα Βαλκάνια όπου τα κυβερνητικά καθεστώτα τους επέτρεψαν. Έτσι διασώζεται η μνήμη των προγόνων τους και ξαναζεί ένας πολιτισμός με τα διάφορα κατά χρονικά διαστήματα ανταμώματά τους.

Οι νομάδες Σαρακατσαναίοι από τα πανάρχαια χρόνια ξεχύνονταν από την Πίνδο στα βουνά και τους κάμπους της Ελλάδας αλλά και της Νότιας Βαλκανικής και

της Μ. Ασίας. Τα γεγονότα όμως που ακολούθησαν κατά τα πρώτα χρόνια του 20^{ου} αι. στη Βαλκανική και στο εσωτερικό της Ελλάδας επέφεραν τη φθορά και τελικά τον αφανισμό της νομαδικής κτηνοτροφίας.

Οι Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-1913 και η κατάτμηση της Βαλκανικής σε εθνικά κράτη, η γεωργική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1920, η Μικρασιατική Καταστροφή το 1922 και η απαλλοτρίωση των τσιφλικιών, για να δοθούν κτήματα προς αποκατάσταση των προσφυγών, ο Δεύτερος Παγκόσμιος πόλεμος 1939-1945 και ο εμφύλιος πόλεμος 1945-1949 που επακολούθησε στην Ελλάδα, επέφεραν την εξασθένηση και τη διάλυση της νομαδικής κτηνοτροφίας. Ύστερα από τα μέσα του 20^{ου} αι. δεν μπορούμε πια να μιλούμε για νομαδική κτηνοτροφία στην Ελλάδα ¹⁰⁷.

Έτσι σύμφωνα με το Θ. Καλοδήμο τα παραπάνω αίτια θεωρεί ότι συνετέλεσαν στην εγκατάλειψη του νομαδικού κτηνοτροφικού βίου των Σαρακατσαναίων, όντας και ο ίδιος Σαρακατσάνος που έζησε την ζωή της καλύβας και του τσελιγκάτου, γιατί γεννήθηκε και αντρώθηκε μέσα σ' αυτό. Σήμερα είναι συνταξιούχος φιλόλογος καθηγητής εκπαιδευτικός σύμβουλος Φιλολόγων. Και φυσικά δεν είναι ο μοναδικός Σαρακατσάνος επιστήμονας που ξεκίνησε τις σπουδές μέσα από το καλύβι.

Όπως μπορεί κανείς να διαπιστώσει, από τα όσα γράφει ο Θ. Καλοδήμος για τα αίτια του απονομαδισμού, οι απόψεις του συμπίπτουν όχι μόνο με όσα γράφει ο Fermor Patrick Leigh, άλλα και άλλοι συγγραφείς που έζησαν αυτές τις καταστάσεις και φιλοτιμήθηκαν να τις καταγράψουν.

Η περίπτωση του Θ. Καλοδήμου που γεννήθηκε και μεγάλωσε μέσα σε καλύβι και μέσα σ' αυτό έμαθε τα πρώτα γράμματα του, δεν είναι μοναδική. Την ίδια νομαδική διαδρομή είχε και ο Ευρ. Μακρής, Σαρακατσάνος συγγραφέας, δάσκαλος με ιδιαίτερες σπουδές, ο Θόδωρος Γιαννακός επίσης δάσκαλος - συγγραφέας αξιολογών βιβλίων, ο Νίκος Καρατζένης, φιλόλογος συγγραφέας όχι μόνο βιβλίων για τη ζωή και τον πολιτισμό των Σαρακατσαναίων αλλά λογοτεχνικού περιεχομένου, ο Δημ. Γαρούφας νομικός συγγραφέας και αγωνιστής υπέρ των Σαρακατσαναίων που ζουν σήμερα στη Βουλγαρία και άλλοι πολλοί.

¹⁰⁷ Θ. Καλοδήμος, *Σαρακατσαναίοι. Οι αρχαιότεροι Ινδοευρωπαϊοί νομάδες*, Λαμία 2006, σ. 256

Σημαντική μνεία πρέπει να γίνει για το Νίκο Κατσαρό, νομικό, πρώην Πρόεδρο της Βουλής των Ελλήνων, γιατί ο ίδιος μας δίνει μια πλήρη περιγραφή της σαρακατσάνικης ζωής, έτσι όπως ο ίδιος την έζησε μέσα στο καλύβι και μας τη μεταφέρει τόσο ζωντανή στο έργο του «Οι αρχαιοελληνικές ρίζες του σαρακατσιάνικου λόγου»¹⁰⁸.

Γνωρίσαμε τους Σαρακατσαναίους και τη ζωή τους μέσα στο τσελιγκάτο, στη στάνη, στη βοσκή των προβάτων, στο άρμεγμα, στο κούρεμα στον σκάρο, είδαμε τον τσομπάνο να ξενυχτάει στο φτερό των προβάτων, να βγάζει απειλητικές κραυγές, για να διώξει μακριά από το κοπάδι του τον λύκο, άπλυτος κι ανάλλαγος για μέρες και εβδομάδες τον είδαμε ν'ανοίγει το σακούλι, για να φάει και σήμερα, όπως κάθε άλλη μέρα, το τουλουμίσιο τυρί, να πιεί το γάλα και να ευχαριστεί τον Θεό για το καλαμποκίσιο ψωμί.

Εκείνο που ακόμα δεν είδαμε είναι η αλλαγή επαγγέλματος, η αλλαγή του τρόπου ζωής, η εγκατάλειψη της αέναης μετακίνησης από τόπο σε τόπο και από εποχή σε εποχή.

Έπρεπε να περάσουν παρά πολλοί αιώνες ώσπου ν'αλλάξουν τρόπο ζωής. Κι αυτό δεν το έκανε, επειδή το ήθελε, δεν ήταν επιδίωξή του ήταν οι συνθήκες που τον ανάγκασαν ν'αλλάξει τη κλίτσα με τ'αλέτρι, το μεταφορικό μουλάρι με το καματερό άλογο και να γίνει γεωργός.

Η ίδρυση του ελληνικού κράτους δεν επηρέασε την κοινωνία τους και τον τρόπο ζωής, γιατί το νεοσύστατο κράτος ήταν περιορισμένο στην Πελοπόννησο και στη Στερεά Ελλάδα. Έτσι οι Σαρακατσαναίοι μπορούσαν ελεύθερα να κινούνται στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία, Μακεδονία, Θράκη και σ'ολόκληρη τη Χερσόνησο του Αίμου, για να βοσκήσουν τα κοπάδια τους. Ούτε μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881 οι Σαρακατσαναίοι δυσκολεύτηκαν, θα λέγαμε μάλιστα ότι ευεργετήθηκαν, γιατί τα τούρκικα χωράφια πουλήθηκαν στους κτηνοτρόφους. Η Εγκατάλειψη της κτηνοτροφίας με τη μορφή του νομαδισμού άρχισε μετά τους δύο βαλκανικούς πολέμους.

«Μα η ακμάζουσα κτηνοτροφία των αρχών του 20^{ου} αιώνα δέχτηκε ένα πρώτο χτύπημα με τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913. Το δεύτερο χτύπημα ήρθε με την αγροτική μεταρρύθμιση (1917) και την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών (1924-1925). Η

¹⁰⁸ Ν. Κατσαρός, «Οι αρχαιολογικές ρίζες του Σαρακατσιάνικου λόγου», ό. π., σ. 25

γη μοιράστηκε στους ακτήμονες γεωργούς, ντόπιους και νεόφερτους στη Θεσσαλία, Οι περιοχές εξεύρεσης λιβαδιών ελαττώθηκαν για μια ακόμη φορά, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται ανταγωνισμοί μεταξύ των τσελιγκάδων για τα βοσκοτόπια. Οι Σαρακατσαναίοι για πρώτη φορά αναζητούν μόνιμα, ιδιόκτητα λιβάδια για τα κοπάδια τους. Όταν οι γαιοκτήμονες έχασαν τα καλύτερα εδάφη των κτημάτων τους με την απαλλοτρίωση, πούλησαν στους μεγαλοκτηνοτρόφους τα λιβάδια και τα δάση» γράφει η λαογράφος Λένα Γουργιώτη¹⁰⁹. Και αναφέρει περιπτώσεις όπου οι Σαρακατσαναίοι εύποροι αγόρασαν από το 1920 και μετά βοσκοτόπια στις περιοχές Φαρσάλων και Αγιάς της περιοχής Λάρισας. Και όταν μιλάμε για αγορές εννοούμε αγορές χιλιάδων στρεμμάτων, 25.000 στρέμματα αγοράστηκαν στην Αγία Τριάδα Σκοτούσας από δώδεκα πατριαρχικές οικογένειες.

Στη Πρινιά Ανάβρας περιοχή Αγιάς το 1925 τρεις πατριαρχικές οικογένειες αγόρασαν 12.000 στρέμματα βοσκοτόπι, όπως και άλλες οικογένειες αγόρασαν στο Γερακάρι και στο Καστρί- κι αποτελούν την πλειονότητα του πληθυσμού των χωριών αυτών, ενώ στην Πρινιά δημιούργησαν οικισμό Σαρακατσαναίων.

Αναφέρει πολλές περιπτώσεις αγοράς κτημάτων στην περιοχή της Λάρισας η Λένα Γουργιώτη. Μια άλλη πληροφορία που παρέχει η Λένα Γουργιώτη είναι ότι υπολογίζει το πληθυσμό των Σαρακατσαναίων του νόμου της Λάρισας σε 8.000 περίπου και τους συνιστά να διατηρήσουν τη μνήμη της καταγωγής τους, την ταυτότητα της ιδιαιτερότητας τους. Είναι αξιοθαύμαστο ότι οι Σαρακατσαναίοι από όλοι την Ελλάδα και έξω από αυτή φροντίζουν να τιμούν την καταγωγή τους και την ταυτότητά τους με τους πολλούς Συλλόγους και με τα Συνέδρια και τα Ανταμώματα τους.

Κι όσο υπάρχουν ακόμα άνθρωποι που τις έζησαν και τις αφηγούνται στους νεότερους, θα μείνουν ζωντανές. Ωστόσο παραμένει ανησυχητικό το γεγονός ότι όταν εκλείβουν και οι τελευταίοι αυτόπτες της σαρακατσανικής ζωής, εάν θα συνεχίσει να υπάρχει η παράδοση, τα ήθη και τα έθιμά τους. Μέχρι τώρα κατάφεραν να διασωθούν εξαιτίας της ύπαρξης ορισμένων ανθρώπων που φιλοτιμήθηκαν να ξαναζωντανέψουν ένα τρόπο ζωής, έναν πολιτισμό που νομοτελειακά θα χανόταν κυριολεκτικά. Κι αυτοί είναι οι ερευνητές συγγραφείς, οι μελετητές του βίου των Σαρακατσαναίων κι εκείνοι που νοιάστηκαν να συγκεντρώσουν το όποιο υλικό ή πνευματικό κατάλοιπο έχει

¹⁰⁹ Λ. Γουργιώτη, «Σαρακατσανίοι κτηνοτρόφοι-γεωργοί στην περιοχή της Λάρισας», στα: *Πρακτικά Συνεδρίου Σαρακατσαναίων Σερρών*, (Σέρρες: Π.Ο.Σ.Σ., 1983), σ. 51

απομείνει και να το εκθέσουν σε βιτρίνες μουσειακές. Μέχρι και ολόκληρες καλύβες έχουν στήσει οι Σαρακατσαναίοι, για ν'αναπαραστήσουν τον τρόπο που οι πρόγονοί τους κατασκεύαζαν τη στάνη μαζί με όλα τα παρακολουθήματα της. Η ίδρυση και η οργάνωση λαογραφικών και πολιτιστικών συλλόγων από Λαμία ως τον Έβρο που σκοπό έχουν να συγκεντρώσουν και να συντηρήσουν λαογραφικό υλικό από τη ζωή και τον πολιτισμό των Σαρακατσαναίων, να διδάξουν στους νέους τους χορούς και τα τραγούδια των προγόνων τους και να συμβάλουν με τον τρόπο αυτό στην αναβίωση μιας εποχής για πάντα χαμένης, σκοπό έχουν ν'αναδείξουν τις απαρχές της μεγάλης σαρακατσάνικης οικογένειας και τις αρχαιοελληνικές τους καταβολές.

Η σπουδαιότητα της συντήρησης στη μνήμη των νεότερων γενεών μιας εποχής για πάντα χαμένης αποκτά ιδιαίτερη σπουδαιότητα, αν αναλογιστεί κανείς ότι σε μερικά χρόνια δεν θα υπάρχουν άνθρωποι που έζησαν τον νομαδισμό, με όλα τα παρεπόμενα της ποιμενικής ζωής και τέχνης.

Όλοι αυτοί οι λόγοι συνήρτησαν ώστε να δημιουργηθούν κατά διάφορα χρονικά διαστήματα οι σύλλογοι Σαρακατσαναίων σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας και το 1981 συγκροτείται η Πανελλήνια Ομοσπονδία Συλλόγου Σαρακατσαναίων με έδρα τη Θεσσαλονίκη που σκοπό έχει τον συντονισμό των ενεργειών όλων των συλλόγων της Ελλάδας ¹¹⁰.

Ο λόγος για τον οποίο τα κонаκία λιγόστεψαν ήταν γιατί ο κόσμος και ειδικά οι νέοι θέλησαν ν'αλλάξουν τρόπο ζωής. Κι έτσι παρατηρείται το φαινόμενο από τις χιλιάδες γιδοπρόβατα να μείνουν ελάχιστα κι αυτά κατάντησαν σχεδόν οικόσιτα.

Στην Καρυά Κορινθίας το 1850 υπήρξαν 72.000 πρόβατα και σήμερα δεν μείνανε ούτε 5.000 ζωντανά, για τα γελάδια, δε , πάνε, χάθηκαν όλα τους ¹¹¹.

Τα αίτια της εγκατάλειψης της νομαδικής κτηνοτροφικής ζωής είναι πολλά. Άλλοι έφυγαν για τα χωριά να στήσουν μόνιμη κατοικία και να καλλιεργήσουν δική τους γη. Άλλοι πήγαν στις πόλεις και ασχολήθηκαν με διάφορα επαγγέλματα, κι αυτό γιατί αποδείχτηκε ότι η γη, σύμφωνα με τον Γ. Μπάρτζη, δίνει πιο πολλά σ'όποιον τη δουλεύει φιλότιμα και προσφέρει πιο εύκολη και πιο άνετη ζωή σ'αυτούς που την υπηρετούν. Κι έτσι πολλοί έγιναν περιβολάρηδες και αγρότες.

¹¹⁰ Γ. Μπάρτζης, *Με τους Βλάχους της Ζήριας και του Μαύρου όρους του θεριστή του '70*. Λαογραφική εργασία εφηβικής πρωτοβουλίας του Εθνικού Ιδρύματος, σ. 5

¹¹¹ Γ. Μπάρτζης, *ό. π.*, σ. 6

Στις πόλεις πάλι έχουμε άλλες σειρήνες που τραβούν τους νέους. Έχουμε εξέλξη του πολιτισμού, γράμματα, τέχνες. Έτσι οι πεδινοί απόκτησαν πλούτη και μια πιο άνετη ζωή. Αρχισαν να καλλιεργούν ακόμα και τα χειμαδιά και τα λιβάδια.¹¹²

Όπως ήταν επόμενο, εφόσον δεν υπήρχε αρκετός χώρος για βοσκή των κοπαδιών έπρεπε ή να τα λιγοστέψουν πράγμα που κάνανε στην αρχή ή να τα πουλήσουν και ν'αλλάξουν επάγγελμα όπως και έγινε τελικά.

Και δεν ήταν μόνο η στενότητα του χώρου βοσκής που τους ανάγκασε εγκαταλείψουν την προβατοτροφία. Υπήρχαν και αιτίες, γιατί «απάνου στα βουνά γινήκαν κι άλλοι περιορισμοί. Ανεβήκαν αγρονόμοι και δραγάτες κι έφραξαν όλες σχεδόν τις πευκόφυτες και ελατόφυτες πλαγιές. Και τα πρόβατα κόβονταν. Γινόντουσαν και ζημιές στις καλλιέργειες κι ο κόσμος άρχισε να μην εμπιστεύεται στους βοσκούς λιβάδια, μην τους φάνε τις ελιές και τα περβολάρικά τους. Τα δικαστήρια είχανε κι έχουν ταχτικά να κάνουνε με τους βλάχους»¹¹³

Όλες αυτές οι δυσκολίες σε συνδυασμό με το πιο εξελιγμένη ζωή που έβλεπαν στα χωριά και στις πόλεις ήταν ικανή αιτία να υποχρεώσουν ή να δελεάσουν τους βλαχοποιμένες να θελήσουν ν'αλλάξουν τρόπο ζωής με την κρυφή ελπίδα ότι αυτή η καινούργια ζωή θα είναι καλύτερη.

Κι όσοι απόμεινανε στα βουνά από ανάγκη ή από μεράκι δεν είναι καθόλου εύκολο ένα επάγγελμα πατρογονικό, που είχε πίσω του ιστορία χιλιάδων χρόνων να εγκαταλειφθεί ύστερα από μερικά χρόνια αναγκάστηκαν κι αυτοί να κατέβουν στα πεδινά και να εγκατασταθούν μόνιμα, διατηρώντας λίγα πρόβατα, για να φύγει το μεράκι. Κι αυτό συνέβαινε στις μεγάλες ηλικίες σε ανθρώπους που γεννήθηκαν, μεγάλωσαν, έζησαν και γέρασαν μέσα στο κοπάδι και το τσελιγκάτο.

Ο Γ.Β. Καββαδίας από το 1964 είχε προβλέψει το τέλος της νομαδικής ποιμενικής ζωής των Σαρακατσαναίων γι'αυτό στο τέλος του βιβλίου του¹¹⁴ γράφει σχετικά: Και τώρα που συντάσσονται αυτές οι γραμμές οι Σαρακατσάνοι εγκαταλείπουν όλο και περισσότερο τα στοιχεία της πολιτιστικής τους ιδιομορφίας. Σε μερικά χρόνια δεν θα απομείνει τίποτα πια από αυτήν.

¹¹² Γ. Μπάρτζης, ό. π., σ. 6

¹¹³ Γ. Μπάρτζης, ό. π., σ. 6

¹¹⁴ Γ. Καββαδίας, *Σαρακατσάνοι. Μια Ελληνική ποιμενική κοινωνία*, Αθήνα 2005, σ. 401

Επίλογος

Η Ελευθερία είναι δώρο του Θεού και το τίμημα για την απόκτησή της είναι πολύ ακριβό.

Η γωνιά της γης που λέγεται Ελλάδα είναι γωνιακό και περιζήτητο οικόπεδο που από αρχαιοτάτων χρόνων επιβουλεύτηκαν πολλοί εχθροί και επιχείρησαν να το πάρουν, όπως και σήμερα το βιώνουμε. Γι' αυτό χρειάστηκαν Μαραθώνες και Σαλαμίνες και να χυθούν ποταμοί αιμάτων για να κρατηθεί Ελεύθερη η Πατρίδα μας.

Κι Σαρακατσαναίοι, «οι καταλαγαρότεροι Έλληνες» κατά τον Στέφανο Γρανίτσα δεν υστέρησαν και αλλά συμμετείχαν σε όλους τους Αγώνες του Έθνους και ειδικότερα στην Νεότερη Ελληνική Ιστορία του Έθνους, όπου αναφέρονται σαν «σκηνίτες βλαχοποιμένες» κι αργότερα με το όνομά τους σαν Σαρακατσαναίοι από την Ηρωική Κλεφτουριά, την Εθνική Παλιγγενεσία και το θρυλικό 21 μέχρι τον Μακεδονικό Αγώνα, τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913, την Μικρασιατική Εκστρατεία, το ηρωικό 40 και μέχρι σήμερα.

Και το τίμημα ήταν βαρύ, όπως λέει ο Εθνικός μας ποιητής Κωστής Παλαμάς: «Η Λευτεριά δεν μετριέται με το στρέμμα, αλλά με της καρδιάς το πύρωμα μετριέται και με Αίμα». Αυτό απέδειξαν ο πρωτοκορυφαίος των κλεφτών Αντώνης Κατσαντώνης στην ηρωική προεπαναστατική Κλεφτουριά, ο Αρχιστράτηγος της Ρούμελης Γεώργιος Καραϊσκάκης στον αγώνα της Εθνικής Παλιγγενεσίας του 1821, τα απελευθερωτικά κινήματα του 1854 και 1878 στην Θεσσαλία και τον Όλυμπο με τους ηρωικούς Τζαχειλαίους και τον Καταραχιά και ο θρυλικός Κώστας Γαρέφης στον Μακεδονικό Αγώνα. Η προσφορά τους ήταν γνήσια, ανιδιοτελής και διαχρονική.

Πηγές και Βιβλιογραφία

Α. Πηγές

Εγκυκλοπαίδειες

Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν: «Ηλίου». Μεθοδική και συστηματική συμπύκνωσις και εκλαϊκευσις όλων των ανθρωπίνων γνώσεων, τ. 17, Αθήνα, 1958

Απομνημονεύματα-Ημερολόγια -Εκθέσεις Συγχρόνων

Αραβαντινός Π., *Μονογραφία περί Κουτσοβλάχων*, Αθήνα 1811-1870

Κασομούλη Ν., *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων 1821-1833: προτάσσεται ιστορία του Αρματωλισμού*, Αθήνα 1939-1942

Μαζαράκης – Αινιάν Α., *Απομνημονεύματα (1897-1943)*, Αθήνα 1948

Περιοδικά

Κατσαρός Ν., «Οι αρχαιολογικές ρίζες του σαρακατσάνικου λόγου», στο Έκφραση, τ. 1, τχ. 8 (1996)

Κουτσοκόστας Ι., «Συμβολή των Σαρακατσαναίων στον Μακεδονικό Αγώνα. Ιστορικά και Λαογραφικά θέματα», στο: ΦΙΛΙΠΠΙΟΣ Γιαννιτσών, τ. 7 (1994)

Διαδικτυακές Πηγές

«Σαρακατσάνοι Αγωνιστές», στην ιστοσελίδα stavraetos.gr (χ.χ.), διαθέσιμο στο: <https://www.stavraetos.gr/index.php/istorika/sarakatsanoi-agonistes>, ημερομηνία πρόσβασης 13.7.2023

«Σαρακατσίανοι και Αρμάνοι-βλάχοι στην Πελοπόννησο» στην ιστοσελίδα *sarakatsianoι.041*, (χ.χ), διαθέσιμο στο: <https://sarakatsianoι.041.gr/index.php/vivliografia/katsaros-mertzo/sarakatsanoi-kai-armanoι-vlaxoi-stin-peloponnis>, ημερομηνία προσπέλασης 11.7.2023

Γαρούφα Δ., «Οι Σαρακατσάνοι της Βουλγαρίας: Παρελθόν, παρόν και μέλλον της εκεί ελληνικής μειονότητας», στην ιστοσελίδα: *Αρδην* 3.3.2011, διαθέσιμο στο: <https://ardin-rixi.gr/archives/216921>, ημερομηνία προσπέλασης 15.08.2023

Κατσαρός Ν., «Σαρακατσιαναίοι και μακεδονικός αγώνας (1903-1908)» στην ιστοσελίδα: *eleftheria*, 23.1.2019, διαθέσιμο στο: <https://www.eleftheria.gr/m/%CE%B1%CF%80%CF%8C%CF%88%CE%B5%CE%B9%CF%82/item/221015.html>, ημερομηνία προσπέλασης 10.7.2023

Κουβά-Λέφα Α., «Αφιέρωμα στη ζωή των Σαρακατσάνων», στην ιστοσελίδα: *Ηχώ των Σαρακατσαναίων*, 11.9.2015, διαθέσιμο στο: <https://www.hxwsarakatsanwn.gr/component/k2/item/385-kouva-lefa>, ημερομηνία προσπέλασης 10.7.2023

Λιακατάς Γ., «ΣΑΡΑΚΑΤΣΙΑΝΟΙ», στην ιστοσελίδα: *sarakatsianoι.041 (χ.χ.)*, διαθέσιμο στο: <https://sarakatsianoι.041.gr/vivliografia/katsaros-mertzo/grigoris-liakatas>, ημερομηνία προσπέλασης 6.7.2023

Μακρής Ε., «Πολιτισμός: Ο αποχαιρετισμός του Κατσαντώνη», στην ιστοσελίδα *karakatsani*, (χ.χ.), διαθέσιμο στο: <http://karakatsani.eu/article.php?db=politismos&article=12122012005233&paMenu=80>, ημερομηνία προσπέλασης 13.7.2023

Μακρής Ε., «Γεωγραφική εξάπλωση των Σαρακατσαναίων. Οι Σαρακατσιάνοι της Βουλγαρίας», στην ιστοσελίδα *Karakatsanoi*, 8.10.2004, διαθέσιμο στο: <http://karakatsani.eu/article.php?article=03112012194959&db=istoria&pa=1&paMenu=1>, ημερομηνία προσπέλασης 11.7.2023

Μέντζας Ν., «ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ: Ο 'ΜΟΥΛΟΣ'... ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ ΗΡΩΑΣ», στην ιστοσελίδα: *Ιστορικές Αναδρομές* 23.4.2015, διαθέσιμο στο: http://istorikesanadromes.blogspot.com/2015/04/23-1827-45_23.html, ημερομηνία προσπέλασης 28.6.2023

Σκλαβενίτης Τ., «Claude Fauriel, Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, εκδοτική επιμέλεια Αλέξης Πολίτης, τ. Α'. Η έκδοση του 1824-1825, τ. Β' Ανέκδοτα κείμενα. Αναλυτικά κριτικά υπομνήματα. Παράρτημα και Επίμετρα». Μνήμων 21 (Ιανουάριος 1, 1999), ημερομηνία πρόσβασης Ιούλιος 3, 2023. <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/mnimon/article/view/8492>

Β. Βιβλιογραφία

Αινιάν Δ., *Η βιογραφία του στρατηγού Γεωργίου Καραϊσκάκη, υπό του ιδιαίτερου γραμματέως του Δ. Αινιάνος*, Αθήνα 1903

Αναστασόφ Β., «Οι Σαρακατσάνοι της Βουλγαρίας» στα *Πρακτικά του Ιου Συνεδρίου Σαρακατσαναίων Ελλάδος και Διασποράς*, Αθήνα 9 και 10 Μαρτίου 1996

Ανεστόπουλος Α., *Μακεδόνικος Αγών 1903 - 1908 και η συμβολή των κατοίκων εις την απελευθέρωσιν της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1969

Ανθεμίδης Α., *Οι Βλάχοι Της Ελλάδος: Η αυτονομιστική κίνηση του πρίγκιπα Διαμάντη: Επεμβάσεις της Ρουμανίας και της Ιταλίας στα χρόνια 1860-1944: Η εθνική αντίσταση των Ελλήνων και οι Ελληνοβλάχοι στα χρόνια 1941-1945*, Θεσσαλονίκη 2002

Βλαχογιάννης Γ., *Απαντα των Νεοελλήνων Κλασικών*, Αθήνα 1965 - 1967, τ. 2

Γαρούφας Δ., *Οι Σαρακατσάνοι ομογενείς μας στη Βουλγαρία και στην περιοχή των Σκοπίων*, Θεσσαλονίκη 1992

Γιαννιώτης Θ., *Ο Κατσαντώνης μέσα από το δημοτικό τραγούδι και την ποίηση*, Θεσσαλονίκη 2003

Γκιόλιας Μ., *Παραδοσιακό δίκαιο και οικονομία του τσελιγκάτου*, Αθήνα 2004

Γούναρης Β., «Οι Σαρακατσάνοι στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα», στα *Πρακτικά του 1^{ου} Συνεδρίου «Σαρακατσαναίοι. Η προσφορά τους στη συνέχεια του Ελληνισμού»*, Αθήνα 9 και 10 Μαρτίου 1996

Γουργιώτη Λ., «Σαρακατσάνοι κτηνοτρόφοι-γεωργοί στην περιοχή της Λάρισας», στα: *Πρακτικά Συνεδρίου Σαρακατσαναίων Σερρών*, (Σέρρες: Π.Ο.Σ.Σ., 1983)

Γρανίτσας Σ., *Τα άγρια και τα ήμερα του βουνού και του λόγγου*, Αθήνα 1880-1915

Καββαδίας Γ., *Σαρακατσάνοι. Μια Ελληνική ποιμενική κοινωνία*, Αθήνα 2005

Καλοδήμος Θ., *Σαρακατσαναίοι. Οι αρχαιότεροι Ινδοευρωπαϊοί νομάδες*»,
Λαμία 2006

Κασομούλης Ν. και Πολίτης Α., *Με το σπαθί εις το χέρι και με το ντουφέκι.
Στο πολιορκημένο Μεσολόγγι*, Κρήτη 2021

Κατσαρός Ν., *Τα σαρακατσιάνικα τσελιγκάτα του Βερμίου και η ζωή στις
στάνες τους*, Αθήνα 2009

Κουρέλης Ο., *Σαρακατσαναίοι οι Φερέοικοι Έλληνες*, Θεσσαλονίκη 2014

Κουτσοκόστας Ι., *Οι Σαρακατσάνοι στους αγώνες του Έθνους*, Γιαννιτσά
2019

Λιάπης Κ., *Καπετάν Κώστας Γαρέφης- ο σταυραετός του Πηλίου*, Αθήνα 1979

Μαζαράκης-Αινιάν Ι., *Σκέψεις περί οργανώσεως αμόνης εν Μακεδονία*», *Ο
Μακεδονικός Αγώνας. Συμπόσιο (Θεσσαλονίκη, Φλώρινα, Καστοριά, Έδεσσα, 28
Οκτωβρίου-2 Νοεμβρίου 1984)*, Θεσσαλονίκη 1987

Μαζαράκης-Αινιάν Ι., *Ο Μακεδονικός Αγών Αναμνήσεις*, Θεσσαλονίκη 1963

Μακρής Ε., *Ζωή και παράδοση των Σαρακατσαναίων*, Ιωάννινα 1997

Μόδης Γ., *Ο μακεδονικός αγών και η νεότερη μακεδονική ιστορία*,
Θεσσαλονίκη 2007

Μπότος Γ., *Σαρακατσιαναίοι*, Αθήνα 1982

Μαυρογιάννης Δ., *Οι Σαρακατσάνοι της Θράκης, της Κεντρικής και
Ανταολικής Μακεδονίας*, Αθήνα-Γιάννενα 1998

Ράπτης Σ., *Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνος: Όλοι αι ιστορικά μάχαι των
μακεδονομάχων ηρώων κατά των Βουλγάρων*, Εν Αθήναις 1909

Σπανδωνίδη Ε., *Τραγούδα της Αγοριανής*, Αθήνα 1939

Σταμέλος Δ., *Κατσαντώνης: Η αποθέωση της παλικαριάς*, Αθήνα 1988

Τομπάζης Α., *Ρίζες Ελλήνων: Σαρακατσάνοι*, Θεσσαλονίκη χ.χ.

Τσάμης Π., *Ο Μακεδονικός Αγών*, Θεσσαλονίκη 1975

Τσαούσης Β., *Σαρακατσάνοι Οι Σταυραετοί Της Πίνδου, Σέρρες 2006*

Τσόντος-Βάρδας Γ., *Ο Μακεδονικός Αγών. Ημερολόγιο 1904-1907*, Αθήνα 2003

Τσουδερού Β., «Σαρακατσαναίοι. Η προσφορά τους στη συνέχεια του Ελληνισμού» στα Πρακτικά του 1ου Συνεδρίου Σαρακατσαναίων Ελλάδος και Διασποράς, Αθήνα 9 και 10 Μαρτίου 1996

Φραγκίστας Ε., *Βίος του Κατσαντώνη*, Αθήνα 1963

Φωτάκος Φ., *Βίοι Πελοποννήσιων ανδρών και των έξωθεν εις την Πελοπόννησον ελθόντων κληρικών, στρατιωτικών και πολιτικών, των αγωνισάμενων τον αγώνα της επανάστασεως*, Αθήνα 1888

Χατζημιγάλη Α., *Σαρακατσάνοι*, τομ. Α', Αθήνα 2007

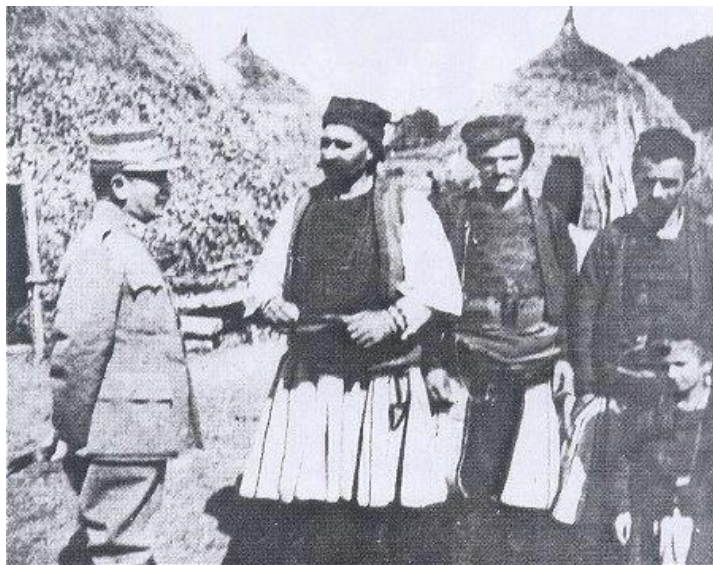
Fermor P., *ΡΟΥΜΕΛΗ οδοιπορικό στη Β. Ελλάδα*, Αθήνα 1991

Phillipson A., *Thessalith end Epirhs*. Berlin 1897

Παράρτημα

Εικόνα 1. Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης εφορμά στην Ακρόπολη, έργο του Γεωργίου Μαργαρίτη, 1844. Πηγή: <https://www.wikipedia.org>

Εικόνα 2. Καπετάν Ακρίτας, δηλαδή ο Κ. Ι. Μαζαράκης – Αινιάν. Πηγή: [Σαρακατσαναίοι και Μακεδονικός Αγώνας! \(archive.ph\)](http://www.archive.ph)

Εικόνα 3. Παύλος Μελάς. Πηγή: [Σαρακατσαναίοι και Μακεδονικός Αγώνας!](#)
([archive.ph](#))

Εικόνα 5. Ο Καπετάν Βαγγέλης ο μακεδονομάχος Πηγή: Ι. Κουτσοκώστας, *Οι Σαρακατσάνοι στους αγώνες*, ό. π, σελ. 413

Εικόνα 4. Κώστας Γαρέφης. Πηγή: [Σαρακατσαναίοι και Μακεδονικός Αγώνας!](#)
([archive.ph](#))

Περίληψη

Οι Σαρακατσάνοι συνέβαλαν σημαντικά στους αγώνες του Ελληνικού Έθνους. Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821, βοήθησαν πέραν της συμμετοχής τους ως πολεμιστές και στην τροφοδοσία των ένοπλων δυνάμεων. Επίσης, οι Σαρακατσάνοι είχαν ενεργό δράση και στο Μακεδονικό αγώνα, όπου φρόντιζαν την περίθαλψη και την τροφοδοσία των αγωνιστών. Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους, αναγκάστηκαν να διαχωριστούν, μερικοί σε γειτονικές χώρες και άλλοι στη Βόρεια Ελλάδα. Το 1930, άρχισαν να αστικοποιούνται καθώς και να αφομοιώνονται στον Ελλαδικό χώρο και σε γειτονικούς Βαλκανικούς λαούς. Παρ' όλα αυτά προσπάθησαν να μείνουν αναλλοίωτοι και να διατηρήσουν την πολιτισμική τους ταυτότητα έως και σήμερα.